



HAEMUS

IX. évfolyam, 2000/2

Bolgár-magyar társadalmi és kulturális folyóirat

JUHÁSZ PÉTER

Petar Petrov

Mint minden elsőrangú művész, Petar Petrov is a szépség erejével és igazságával szolgálja a jót.

Műveinek sajátos bájt kölcsönöz nyújtottabb arányú, elvontabb szépségű madonnáinak belső sugárzása. Bár a hasonló pasztellszínek harmonikus kontrasztjának lehetőleg alkalmazásával egyedülálló látási-érzelmi izgalmat tud teremteni; nála a lényeg a lírai önkifejezés, a festészetben való teljes feloldódás. Kisplasztikáin és pasztellképein a domborzat, a mélység, a törésfelület, a szín, a forma, a ritmus, a fény és az árnyék mind csak abszolút felszín, mert alakulásuknak törvénye a lélek mélyén van; torlódásuk és kisimulásuk, minden rezdülésük belső látásból ered. Alkotásait leginkább látomásoknak nevezhetnénk. (Gyakran él is ezzel az elnevezéssel.)

A látomás manipulációktól mentes belső történet, lelki jelenség, az érzéki megismerés határain túl eső, érzékfölötti, transzcendens valóság, amely igazibb az érzéki valóságnál. Éppen ezért nem annyira őt érzékszervünk valamelyikével fogjuk fel, mint inkább ún. hatodik érzékünkkel.

Vincent van Gogh megfestette a napot, és a zseni istentelen merészségével önarcképnek nevezte. Petar Petrov évek óta önarcképet fest, és angyali szerénységgel madonnának nevezi. Szellemisége azonban egészen átítatja képeit, s azok úgy sugározzák azt vissza ránk, mint a napközben felhalmozott hőt esténként a tenger.

S a művész individuumából kisugárzó „realizált egyetemesség ereje” (Kirkegaard) képes katarzist létrehozni: az embert a köznapok világából magasabb, megtisztultabb erkölcsi-lelki világba emeli, s benne is felzsong az érzés, a nemesebb, szebb élet utáni vágy.



Tartalom

Mara Belcseva: Ima ...	3
Petar Mutaftcsiev: Bogomil pópa és Rilai Szent Iván. A tagadás szelleme történelmünkben ...	4
Nikolaj Rajnov: Dániel ...	12
Salamon és Bilkisz ...	15
Edvin Szugarev: Góbi ...	19
Nagy Zsolt László: Eretnekek a XI. századi Magyarországon ...	24
Mara Belcseva: Tél, A csermely, A hegy ...	28
Elizaveta Bagrjana: Egy asszony alakja ...	30
Vinczéné Peneva Lilia: Az Isten vére ...	32
Juricskayné Szabeva Aszja: Kolostori ünnepek és búcsúk ...	36
Adriana Petkova: A bolgár népi kultúra istenei és szentjei ...	40
Georgi Irinkov: A Szent Marina templom Polikraistében ...	43

Petar Petrov illusztrációival



HAEMUS 2000/2

Társadalmi és kulturális folyóirat

Alapította 1991-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványa

Felelős kiadó: Czuczumanov Dimiter

Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért
Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncsev Toso

Szerkesztőbizottság:

Kjoszeva Svetla felelős szerkesztő

Csikhelyi Lenke, Irinkov Georgi, Petkova Adriana, Petrov Petar, Szabeva Aszja,

Szimeonova Rajna, Szivriev Szava, Szondi György, Sztojcssev Szvetoszlav

Tyutyunkov Mónika szerkesztőségi titkár

Lapterv: Kállói Judit

Nyomda: A&M BT

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Lónyay u. 41, tel.: 216-4210

Egy szám ára: 200Ft. Előfizetés egy évre: 600Ft

ISSN 1216-2590



Ima

Mindig csak téged hívlak, neved tolul a számra.
Álmomban, ébrenlétben, pusztában, gleccseren.
Vajon eljut-e hozzád imám az égbe szállva?
Vajon a benti tájon nyugalmam meglelem?

Feltűnik majd a csillag, mely az utat mutatja?
Csak kínzol hajnalonta, folyton kővel dobálsz.
Mindenkit visszahívtál, kit elküldtél utamba,
fölégett szívem mélyén több bálványt nem találsz.

Térden kúszom a lépcsőn színed elébe, látod,
vágyom, hogy az imától szemeim nyíljanak.
Szeretném tudni végre hogy könnyeim megáldod,
s mindazt, mi hallhatatlan, hallani általad.

Legyen sokhúrú hangszer a lelkem, hogy dalába
a bárány bánatán túl falomb és fenevad
hangja vegyüljön és hogy útjaidat járva,
szegény vándorleány, kegyelmed nekem add.

Tóth Krisztina fordítása

Azok az elképzelések, amelyeket a fenti két név ébreszt bennünk, annyira különbözőek, hogy első pillantásra látszólag képtelenségnek tűnik, hogy viselőiket a középkori Bulgária szellemi életében ugyanazon szellemiség megtestesítőjének tart-
suk, sőt hogy bármilyen módon összevessük őket.

A kettőjükről rendelkezésünkre álló adatok mennyisége és tartalma nagyon eltérő. Rilai Szent Ivánról életrajzok maradtak ránk. Ezekben egymást szárnyalják túl a tényleges emlékek és a jámbor kitalációk, hogy a rilai szerzetes életéről minél részletesebb képet nyújtsanak. Alakját szájhagyomány útján terjedő

legendák teszik teljessé. Így ma ismeretes előttünk a szent születési helye, és sok elbeszélés maradt ránk azokról az eseményekről, amelyek későbbi szent cselekedeteinek színhelyére, a Rila-hegység kietlen tájaira vitték őt. A tisztelet, amely már életében is övezte, ereklyéit sem hagyta békében nyugodni. Őt évszázadon át vándoroltak, a Rilai-kolostorból Szófiába, onnan Esztergomba – a középkori Magyarország egyházi székhelyére, majd Tirnovóba, itt élték meg középkori államiságunk végét, hogy azután ismét visszakerüljenek a kolostorba, ahol ma is nyugszanak.

Ezzel szemben Bogomil pápa személyéről semmit sem tudunk. Két régi irodalmi emlékből csak annyi maradt ránk, hogy a rilai szent kortársa volt, és hogy annak az eretnekmozgalomnak a létrehozója, amely a keresztény Bulgária középkori fennállásának végéig zavar keltett annak vallási életében. Ma sem tudunk válaszolni azonban azokra a kérdésekre, hogy Bulgária mely részéből származhatott, tevékenysége milyen méreteket öltött és miben fejeződött ki, hogy élte le és hogy végezte életét. Amíg Rilai Szent Ivántól egy irodalmi alkotás is fennmaradt – a tanítványaihoz és a rilai szerzetesközösségben élő szerzetestársaihoz írt testamentuma, Bogomil pópától, akinek buzgó követői csak bolgár földön több ezren voltak, nem maradt ránk egy sor sem. A tanairól birtokunkban levő információkat elsősorban ellenfelei vitairatainak köszönhetjük. Rilai Szent Iván világosan körvonalazódó alakja mellett Bogomil pápa neve mintha csak egy szimbólumot jelentene, valamilyen sötét babona megszemélyesítését abból a fajtából, amelyekkel a népek egykor a rossz eredetét magyarázták az életükben.

Nincs semmi különös abban, hogy a középkori Bulgária e két szellemi képviselőjéről ennyire

különböző emlékek maradtak fenn. Ebben az általuk szolgált ügy különbsége fejeződik ki, a két világnézet, a bogomilizmus és a pravoszláv hit – amelyek között a középkori bolgár ember őrlődött –, eltérő sorsa jelenik meg. Látszatra mindig a pravoszláv hit győzedelmeskedett. A másik oldálnak pedig a legyőzöttek sorsát kellett elszenvednie

a kizárólagosságok és a szigorú erkölcsök korában, amikor, hogy teljes legyen az ellenfél veresége, még az emléket is el kellett tüntetni a föld színéről.

1

A bogumilizmust mint történelmi jelenséget csak akkor érthetjük meg

és értékelhetjük objektívan, ha abban a valóságközegben vizsgáljuk, amelyben megszületett és amelyben megvolt a magyarázat az elterjedésére. Szellemi zűrzavarból jött létre, amely a régi bolgár társadalomban a kereszténység felvétele után alakult ki.

A népek történelmében egy vallás felcserélése egy másikra nem egyedüli és szokatlan jelenség, ha a természetes belső fejlődés következménye. A vallás egykor szinte teljesen uralta az emberiség szellemi életét. Uralkodott a gondolat fölött, és benne kereste az ember a választ minden kérdésre, amely az életében megoldásra várt. Az ember viszonya a világhoz vallási elképzeléseitől függött – és bizonyos mértékben még ma is attól függ. De ezek az elképzelések mindig a történelmileg kialakult közösség és saját életkörülményei visszatükrözései. Ebben az értelemben minden kulturális időszakot saját vallási világkép jellemez, amely szoros kapcsolatban áll annak lényeges vonásaival. Ezért a társadalmak vallási tudatának változásai életük változásainak természetes következményei. Egy vallást csak akkor vált fel egy másik, ha az már nem elégíti ki az új valóság talaján kifejlődött szellemi szükségleteket.

Ha a normális belső átalakulás folyamata mehetett volna végbe történelmünkben, valószínűleg nagyon eltért volna attól, ami valójában végbe ment. Sajnos történelmi életünknek sajátos körülmények között kellett alakulnia. Erőszakot követek el rajta, ezáltal nem hagyták természetes útján fejlődni, és olyan feladatokat állítottak elé, amelyekkel nagyon nehezen tudott megbirkózni.

A kereszténység nem a már elhalványodott istenekbe vetett hitet jött felváltani nálunk. Természetesen itt is, mint mindenhol, akadhattak kivételek, de ezeknek nem volt nagy jelentőségük. Az a

PETAR MUTAFCSIEV

Bogomil pápa és Rilai Szent Iván. A tagadás szelleme történelmünkben

ma elterjedt álláspont, hogy a keresztény eszme már a kereszténység felvétele előtt meghódította a nép jelentős részét, csak általános feltételezéseken alapul, semmilyen komoly bizonyítékkal nem lehet alátámasztani. Az akkori óbolgár társadalom tömegei számára nem érett meg az új vallási igazságok szüksége, mivel az őseiktől örökölték kielégítették őket. Következésképpen az új vallás nem jelentett kiutat számunkra egy mély szellemi válságból. Ennek következtében felvétele sem mehetett végbe természetes folyamatként. A régi hit elvetését a felsőbb állami vezetés elképzelései eredményezték, tehát olyan okok, amelyek kívül álltak az általános vallási tudat körén és a tömegek számára érthetetlenek voltak. Éppen ezzel magyarázható az a tény, hogy a kereszténységet erőszakkal kellett terjeszteni. A történelemből ismerjük a bojárok felkelését Borisz ellen, akit azzal vádoltak, hogy „rossz törvényt” adott a népnek. Ez a felkelés valószínűleg nem elszigetelt esemény volt, amelynek semmi köze sem volt a néptömegek hangulatához. Az, hogy ma nem rendelkezünk információval a nép többi rétegének az ellenállásáról, amellyel a bolgár uralkodónak szembe kellett néznie, valószínűleg annak köszönhető, hogy ennek az ellenzéknek nem volt szüksége olyan megnyilvánulásokra, amelyeket a bolgár bojárság – társadalmi helyzeténél fogva – szükséges és lehetséges útnak tartott. A tömegek számára a passzív ellenállás biztonságosabb, kevésbé veszélyes eszköz volt. Így válnak megmagyarázhatóvá a régi szerzők írásai, amelyekben arról tudósítanak, hogy még két évszázaddal Borisz után is voltak olyanok a bolgár földön, akik továbbra is ősi hitüket őrizték.

Az a mód azonban, ahogyan nálunk a kereszténységet elterjesztették, akkori társadalmunk azon részei számára sem volt megfelelő, hogy magukénak érezzék az új vallást, amelyek hajlandónak mutatkozta rá, hogy megbékéljenek vele. Mert a fent felsorolt okok miatt az újonnan bevezetésre került vallást csak a régi istentisztelet formájának és külsőségeinek megváltozásaként és nem lényegének megváltozásaként tudták itt felfogni. Maga Borisz valószínűleg jól tudta, hogy ügyének sikere csak látszólagos. Ezért mindent megtett, hogy megértesse népével az új vallás szellemét. De a rendelkezésére álló eszközökhöz viszonyítva a feladat túl nagynak bizonyult. Sok generáció oktató-misszionáriusi tevékenységére volt szükség, hogy belsőleg is megszilárduljon az, amit csak külsőleg értek el. És éppen az a körülmény, hogy a bolgár nép formálisan már felvette a kereszténységet, elhalványította későbbi uralkodóiban azt a tudatot, hogy széles körű keresztény felvilágosító tevékenységre van szükség. Ez a tudat hamarosan teljesen el is tűnt. Az irodalmi tevékenység,

amely Szimeon századát dicsfénnel övezi, nem töltötte be a meglévő hézagokat. Az a bölcsesség ugyanis, amelyet ez az irodalom foglalt magába, felfoghatatlan volt az egyszerű ember agya számára. Csak a kiválasztottnak kínált magasztos szellemi táplálékot, a nép viszont szomjazott a szellemi táplálékra, és kereste a kivezető utat a zűrzavarból, amelyet az apától örökölt hitébe való beleavatkozás okozott. Így a kereszténység, ahelyett hogy élő és megújító vallássá vált volna, a tömegek számára az érthetetlen dogmák formalizmusává és a rituálé ünnepélyes, de üres szertartásságává dermedt, amelynek művelőitől távol álltak a misszionáriusi kötelességek.

Ily módon a külsőleg keresztény hitre térített egész társadalmunk magára volt hagyatva, hogy tovább éljen egykori hitében, és maga keresse annak lehetőségeit és eszközeit, hogy a keresztény eszmékhez és formákhoz igazítsa azt. Az ősi hitet tehát szétrombolták és tönkretették, anélkül, hogy olyat adtak volna helyette, amely képes világosságot és megnyugvást nyújtani a tudatnak. Így a nép lelke mélyén örökre pogány maradt. De olyan pogány, aki már elveszítette legértékesebb tulajdonságát – a feltétlen bizalmat bármely Istenben.

A végig nem élt pogány elképzelések sajátos együttélése a szórványosan és felületesen elsajátított keresztény elemekkel más következményekkel is járt számunkra. Ennek köszönhető például a bolgár ember állandó tudathasadása és erkölcsi állhatatlansága, hogy képtelen volt a jó és a rossz határozott mércéjét megtalálni, és elegendő ereje sem volt, hogy mindig és végig egy belső törvény parancsait kövesse. Ugyanerre az okra vezethető vissza néplelkünk kaotikussága, amely kiváló talaj volt mindenféle hirtelen jött gondolatok és a különböző szélsőségek iránti fogékonyság számára. A szellemi anarchizmus és a megfelelő erkölcsi alapelv vagy korlát hiánya egyik legjellemzőbb nemzeti vonásunk maradt.

De népünk megkeresztelése azon körülmények között, amelyek között végbement, sok más jellegű jelenség kiindulópontjává is vált. A kereszténység abban a formában, ahogy nálunk hivatalosan terjesztették, olyan közegbe került, amely minden tekintetben különbözött attól, amelyben kialakult. A keleti pravoszláv vallás a bizánci kultúra sajátos szülötte, elválaszthatatlan része. Nemcsak hitvallás, hanem egy sok évszázados civilizáció szociális és politikai ideológiáját hordozza magában. A benne rejlő dogmatikus, rituális és erkölcsi elemek egy összetett közösség – a bizantinizmus mint társadalmi rend és mint világnézet – egyes megnyilvánulásai.

A bizánci pravoszláv vallás bevezetése nálunk tehát a bizánci kultúra beáramlását jelentette, emi-

att nemcsak a régi bolgár társadalom vallási tudatában, hanem élete minden területén válsághoz vezetett. Így a régi istenekbe vetett hit lerombolása mellett megkezdődött nemzeti életünk és mindazon dolgok bomlása, ami a hosszú múlt folyamán kialakult, ami nemzeti közösségünk sajátosságait jelentette, és ami magának az államunknak a létezését igazolta.

Ennek a folyamatnak a legbuzgóbb egyengetői, sőt úttörői önkéntelenül is azok lettek, akik népünk sorsát irányították. Ők, akiknek a hivatásuk az volt, hogy fejlődésünk nemzeti vonásait megőrizzék, és kultúránk sajátos jellegét építtessék tovább, ők voltak az elsők, akik mindezt megtagadták. Közülük kerültek ki tagadás szellemének legkorábbi és legnagyobb hatalommal bíró képviselői.

2

A bogumilizmus az ily módon átalakított valóságunk elleni szellemi reakció volt. És mivel ez a valóság nemcsak időben és kialakulásában állt kapcsolatban a kereszténységgel, de benne kereste igazolását is, így az ellene való lázadásnak mindekelőtt az ég szankcióját kellett elvennie tőle. Ezért a földi renddel való elégedetlenség a vallási tudat forrongásába csapott át.

Itt tulajdonképpen egy általános történelmi tény megnyilvánulásáról van szó. A távoli múltban, amikor az emberiség nem bízott meg a saját eszében, hogy azon keresztül kutassa a dolgok értelmét, vagy igazolást keressen egy másfajta földi létre való vágyakozására, minden a lét megváltoztatására való törekvést új vallási kinyilatkoztatásként értelmeztek. Hogy saját gondolatainak tanulságaiban higgyen, az ember szükségét érezte, hogy úgy állítsa be őket, mint egy új vallás posztulátumait. Éppen ennél az oknál fogva, minél nagyobb volt az ellentmondás a tudat és a valóság között, annál mélyebb volt a vele kapcsolatos vallási világnézet tagadása is; ezzel együtt ugyanannyival kibékíthetlenebbül keltek ki ez ellen a világnézet ellen a meglévő elégedetlenséget igazoló alapvető vallási tanok. Ezt szem előtt kell tartani, amikor meg akarjuk magyarázni azokat a szélsőségeket, amelyek Bogomil pápa tanításában kifejezésre jutottak.

Követői „keresztényeknek” nevezték magukat. De az, amit ők az egyházi doktrínából elfogadtak, annyira jelentéktelen és általános volt, és – másrésztől – olyan sok volt a régi keleti dualizmus csökevényeiből vett elem a bogomiloknál, hogy tévedés lenne a mozgalmat a keresztény szekták egyik válfajának tartani. Tagadta a hit bármiféle anyagiasítását és összes szimbólumát. Nemcsak a kereszt, az ikonok és keresztény szentek gyüle-

kezetének tiszteletét, nemcsak az egyházi szertartást és a szentségeket vetette el, hanem a megtestesülést, a feltámadás stb. keresztény dogmáit is. De nem ezek voltak a legfontosabbak a bogomilizmusban. Lényege a kozmogonikus elképzeléseiben rejtett, ezekből indult ki egész dogmatikája. A bogomilok számára minden, ami anyagi, a sátán alkotása volt, az egész tapintható világot ő alkotta. A bogomilizmus ezen alapvető nézete volt az, ami szakadékot nyitott közte és az ősi kereszténység között, amelyhez csak látszólag hozta közelebb a puritán és minden szertartásosságtól mentes istentisztelet. Az ősi keresztények naiv, emelkedett örömtől, bizakodástól és fénytől túlcsoorduló világnézetével szemben, amely mindenható és jóságos Istenét látta a világteremtés minden részecskéjében, a bogomilizmus hitével a Rossz alkotó erejében találta meg a kétségbeesettség igazi vallását.

Ezek az alapvető kozmogonikus elképzelések a bogomilizmust teljesen természetes módon tették a szervezett társadalmi élet részévé. Az ott létező formákat, ítélték meg teljesen logikusan a bogomilok, azért hozták létre, hogy az anyagi dolgok uralmát megerősítsék, és örökké tegyék, következőképpen ugyanolyan istentelen eredetűek. Ezért az állam, az egyház, a család stb. a bogomil kritikának és tagadásnak egyaránt tárgya volt. Mindenki, aki ezekhez az intézményekhez kötötte sorsát, vagy a kialakult rendet szolgálta, Isten elleni dolgot művelt. Maga a renddel való megbékélés és annak elismerése a Rosszal való megbékélést jelentette. Innen ered az a bogomil nézet is, hogy a cárt és a bojárokat nem Isten ültette a helyükre, és hogy az egyház szolgálói Mammon szolgálói.

Nagy tévedés lenne azonban azt a következtetést levonni mindebből, hogy a bogomilizmus ezen nézetei valamilyen szociális és politikai radikalizmusból fakadnak, abból a törekvésből, hogy új rendet teremtsenek, amely igazságosabb és tökéletesebb a fennállónál. Semmi nem állt távolabb a bogomiloktól, mint a társadalmi rend megváltoztatásának igénye. Ha tanaik szociális és reformtörekvéseket tartalmaztak volna, az teljes ellentmondásban állt volna saját dogmatikájukkal. Mert alapvető felfogásukból kiindulva, hogy a világ minden alkotóelemével együtt a Sátán alkotása, egyetlen logikus következtetést lehet levonni: a fennálló rend megváltoztatására irányuló minden kísérlet teljesen értelmetlen. Az ebbe az irányba történő erőfeszítések a legjobb esetben is csak az alapjaiban megváltoztathatatlan módosítását eredményezték volna, mivel a létet egy olyan akarat határozta meg, amelynek hatalma volt minden földi dolog felett, következésképpen erősebb volt az embernél. Ennek következtében minden vál-

toztatás ennek az akaratnak az újabb és tökéletesebb, még ünnepélyesebb megvalósításához vezetett volna.

A bogomil világnézetben tehát nem volt helye semmiféle társadalmi vagy politikai eszménynek. Ezért nem is szerepelt benne semmilyen földi építőmunkára való törekvés. A bogomilok vallási eszményeinek keserű dualizmusa csak egy társadalmi filozófiát közvetíthetett – a teljes tagadásét.

A feloldhatatlan ellentétek és fogyatékok, amelyek a IX. századtól kezdve egyre inkább jellemezték középkori társadalmunkat, e filozófia igazolását hordozták magukban, és az embereket arra készítették fel, hogy elfogadják azt. Ezen körülmények hiányában a bogomilizmus megjelenése aligha lett volna lehetséges. Vagy legalábbis a tartalma más lett volna, és az nem tett volna szert akkora jelentőségre, mint amekkora itt, nálunk jutott neki. Jelentőségét nagyrészt dogmatikája egyszerűségének köszönhetette, amellyel felülmúlta a hivatalos egyház tanait. Nem volt hely benne semmiféle szent titok számára. Világos választ adott minden kérdésre, amely az emberek agyában felmerülhetett, akik arra kényszerültek, hogy keressenek, de nem voltak elég felkészültek vagy képesek arra, hogy absztrakciókkal elégedjenek meg. De amikor a bogomilizmus ezen sajátosságait hangsúlyozzuk, nem szabad elfelejteni, hogy éppen azokban a társadalmakban tudott a leginkább elterjedni, amelyek nehezen megoldható problémákkal küszködtek, és olyan országokban vert gyökeret, amelyeknek a jövője teljes bizonytalanságra volt ítélve. És hogy mennyire voltak meg ezek a körülmények, az határozta meg nemcsak a bogomilizmus elterjedésének, de a tagadásának mértékét is. Így magyarázható az is, hogy miután a szomszédos Szerbiában nem tudott gyökeret verni, Bogomil pápa tanítása a középkori Boszniában talált követőkre, majd pedig Észak-Itáliában és Délnyugat-Franciaországban. Így válik érthetővé az a tény is, hogy az egyes országokban különböző árnyalatokat hordozott, ami a mai napig értetlenkedést vált ki sokakból.

Az, hogy mennyire szoros volt a kapcsolat a bogomilizmus és az adott történelmi valóság között, és mennyire érezhetően tükröződött vissza az benne, azokból az ingadozásokból is látszik, amelyeknek magában Bulgáriában is ki volt téve. Ezek az ingadozások mind a néptömegekre gyakorolt hatásának, mind tagadásának mértékében érezhetőek voltak. Míg történelmünk bizonyos pillanataiban úgy tűnt, elcsitul a bogomilizmus, és csökkent ellenségessége az állammal és a társadalmi renddel szemben, máskor elemi erővel lázadt fel ellenük. Ha közelebbről nézzük ezeket a változásokat, észrevehetjük, hogy életünk adott állapotának ritmikus visszatükröződései voltak.

Amikor a felemelkedés pillanatait éltük, és a belső ellentétek mérséklődtek, a bogomilizmus komor tanításainak nem volt alapja, és emiatt nem talált visszhangra az emberek lelkében. Ilyenkor mintha a bogomilizmus is megbékélt volna valamennyire a valósággal, tagadásának éle tompult.

De a felemelkedés szakaszai éppen azok voltak nálunk, amelyekben a nemzeti elvek kerekedtek felül életünkben. És ellenkezőleg: a hanyatlás szakaszai akkor jelentek meg, amikor idegen hatások térítettek el minket természetes utunkról, hogy semmivé tegyék mindazt, amit sok erőfeszítéssel felépítettünk. Ebből az következik, hogy a bogomilizmus alapját fejlődésünk helytelen irányainak homályos érzése képezte, benne lappangott a nemzeti jellegünkhöz való öntudatlan ragaszkodás. A szerencsétlenség abban rejlett, hogy nem tudott megmaradni ennek talaján, hogy erre épüljön mint nemzetépítési ideológia. A torz valóság elleni reakcióként jött létre, és tagadásában addig ment, hogy számára minden értelmét elvesztette az a kérdés, hogy mivel lehetne felváltani ezt a valóságot. Egy szélsőség ellen tiltakozva, ő maga egy másikba esett.

Ennek okát valószínűleg nemcsak az ellentmondás pszichológiájában kell keresni. Valószínűleg még fontosabb a középkori társadalom szellemi éretlensége. Csak egy olyan világnézetet tudott elsajátítani, amelyről hitte, hogy magába foglalja valóságunk bizonyos magyarázatát, de a világnézet általános alapelveinél nem tudott messzebbre menni. Ehhez ugyanis az önálló alkotás képességére lett volna szükség, de eddig a középkori bolgár ember idegen hatások által elnyomott gondolatvilága nem tudott felemelkedni. Ezért az idegen környezetben és nagyon sajátos történelmi körülmények között kialakult elemekből és elképzelésekből összeállított bogomilizmus megragadt ezeknél, és megállt az út közepén. Elutasítva a világ elfogadását olyannak, amilyen, lényegében azt fogadta el, hogy az nem lehet más, mint ilyen. Következésképpen Bogomil pápa tanaiiban a szellemi lázongás és tagadás teljes beletörődéssel és minden világi, ennél fogva népünk sorsa iránti közönnyel végződött. Ebben rejlett legjellemzőbb sajátossága: csak aláásni és rombolni volt képes, felépíteni viszont semmit sem.

Ez megpecsételte az ő sorsát is. Mint minden tanításnak, amelyből ideológiáját merítette, neki is teljesen el kellett tűnnie a történelem színpadáról. Nem azért mert az egyházi átkok és a világi hatalom üldözései rázúdultak. A bogomilizmus legnagyobb ellensége maga az élet volt, annak minden vágyával és törekvésével. Ezek pedig, mint mindig és mindenhol, erősebbnek bizonyultak minden doktrínánál. A bogomilizmussal együtt megalkotójának, Bogomil pápa emlékének is el kellett

halványulnia, és az évszázadok homályába kellett merülnie. Az átkok, amelyekkel az egyház sújtotta a nevét, csak epitáfiumok voltak annak a számára, akinek a tanát, tagadva a realitások világát, saját maga megtagadta. De nagyon későn tagadta meg és győzte le: miután véghezvitte misszióját – népünket örökre eltérítette történelmi élete élő és haladéktalan feladataitól, szétrombolta belső öszszetartását, és alkotó erőit bénulásra ítélte.

3

Középkori történelmünk tragédiája azonban nem csak abban rejlett, hogy népünk tudata mindig két, egyformán meddő és nemzeti érdekeink szempontjából egyformán káros véglet közé volt kifesztve – a bogomilizmus és a bizantinizmus közé. Az igazi szerencsétlenség az volt, hogy a két véglet között semmi sem jött létre. Hiányzott a középút, ahonnan ki lehetett volna csipegetni a természetes és egészséges fejlődés magjait, amelyek gondozásának feladatát az egyház és képviselői vállalhatták volna magukra. A régi időkben elsősorban az egyház kötelessége volt a társadalmakat felvilágosítani és életútjukat kijelölni. Különösen nálunk: népünk csak rajta keresztül érhetett volna el szellemi szabadulását azoktól az ellentmondásoktól, amelyek akkor születtek, amikor a nép történelmi életünk problémáival találta magát szemben. Ezen kívül az egyházat fenyegették a legjobban azok a forrongások, amelyek később a vallási szektákban érvényesültek.

Már említettük, hogy az egyház korai képviselői nem bizonyultak süketnek magas küldetésük hívó hangjára. Sajnos példájuk hamarosan követők nélkül maradt. Borisz és Szimeon kora után is voltak azért néhányan, akik megjövendölték a veszélyeket, és megfontolásra szólítottak fel. Az egyikük a híres Kozma presbiter volt. Az akkori bolgár papság életének és erkölcsének általa vázolt képe sötét színekkel van megfestve. Lustaság és tudatlanság, menekülés a társadalom és a felebarátok iránti kötelességek elől, a hasonlók iránti szeretet hiánya, a gyengék és az élet által megsebzettek iránti közöny, és emellett a hatalmasok és az erősek iránti szolgálalkúság, az önzés és a kényelemszeretet rendkívül fejlett érzése – ezek a legfőbb vonások, amelyek a bolgár egyház képviselőit jellemezték. Ennyire eltávolodtak volna a kötelességüktől, hogy Istent és népüket szolgálják?

Abban az időben, amikor a bogomil tanítás tömegeket vonzott, és Kozma leleplező szavai süket fülekre találtak, virradt fel Rilai Szent Iván dicsősége. Megjelenése nem bizonyíték-e arra, hogy a népet, amely őt szülte, nem fojtották meg a tagadás végletei, és nem süllyedt bele a mindennapi élete tökéletlenségével való buta megbékélésbe.

És az a tisztelet, amellyel a bolgár egyház a rilai aszkéta nevét övezte, nem bizonyíték-e arra, hogy mindennek ellenére sem felejtette el keresztényi és a néppel szembeni kötelességét?

Rilai Szent Iván kétségkívül történelmünk egyik legérdekesebb alakja. Sajátos megtestesítője egy kornak, amely ellentmondásokkal telt, és amely epekedve kereste az azokból kivezető utat. A felébresztett és a bogomilizmusban kifejezést nyert, az élet minden értékébe és az egyházi tanok igazságaiba vetett kételkedés, és az ezzel ellentétes lelkesedés mellett – hogy kihasználják az akkori élet összes javait, amit csak adni tudott – Rilai Szent Iván a harmadik irány ideális, az emberi lét értelmét látó és a minden felmerülő probléma megoldását a mély és feltétlen hitben kereső megtestesítője. Ezért egyesült Rilai Szent Ivánnál minden magasztos és csendes harmóniában. Ő hisz, és semmilyen kétségek nem kavargják fel a lelkét. És mivel a hit le van fektetve az egyházi dogmákban, azok az ő számára valami abszolút dolgot jelentettek, amely nem lehet megfontolás vagy ellenőrzés tárgya. Ha van bennük valami érthetetlen az emberi agy számára, az annak tökéletlensége miatt van. A bonyolult és sötét keresztény dogmatika tulajdonképpen kevésbé érdekli őt. Mivel – autodidaktaként és egyszerű szerzetesként – eszével csak a hit ábécéjét értette meg. Annak mélységéig teljesen intuitív úton jutott el. Emiatt, még ha teljesen át is hatotta a kereszténység világnézete és etikája, ezek csak a minden, az ember szellemi újjászületésén alapuló vallásban közös vonásokkal éltek benne. Minden más – az imádságok, a szertartások és a konkrét elképzelések – csak az Isten tiszteletének eszközét, formáját vagy szimbólumát jelentették a számára. Úgy fogadja el őket, mint adott és meghatározott dolgokat, amelyeknek lényegére vonatkozóan nincs helye kételkedésnek.

Mindez többé-kevésbé ismert és méltó módon értékelt tény. Nem erre akarjuk itt felhívni a figyelmet, amikor Rilai Szent Ivánról és arról a szellemi irányatról beszélünk, amelynek ő volt a legkiemelkedőbb képviselője a középkori Bulgáriában. A leglényegesebb ebben az irányzatban az volt, hogy nem volt benne semmilyen szociális motívum, ezért meg volt fosztva minden nemzeti elemtől. Akármilyen furcsának is tűnik, ez is – más utakon és más eszközökkel – az étellel és a világgal szemben ugyanolyan viszonyhoz vezetett, mint a bogomilizmus. Tanítványaihoz írt „Testamentumában” Rilai Szent Iván többek között ezekkel a szavakkal fordul hozzájuk: „Erősítsétek meg hitében újonnan kiművelt és rokon vérből való népeteket, és tanítsátok őt arra, hogy hagyja el pogány szokásait és rossz erkölcsét, amelyeket a szent hit felvétele után is megtartott. Ezt ugyanis

faragatlanságból teszi, és szüksége van meggyőzésre.” Következésképpen tanítványainak kötelességévé tette a misszionárius tevékenységet és a nép tanítását.

Saját életében azonban követte-e e kötelesség hívó szavát?

Ne felejtjük el, hogy mindez Péter cár idején történik. Társadalmunk, amelyet kikezdték a belső fogyatékoságok és szétzilálták az ellentmondások, egyre inkább elvesztette szilárdságát. Ezzel együtt államunk is rengett; már régóta nem volt képes megvédeni területeit, amelynek határain egyre nagyobb számú és egyre erősebb ellenségek jelentek meg. Népünket, amely szellemileg megosztott és hitehagyott volt, dermedtség kerítette hatalmába a szorongató és a sokkal nagyobb bajok miatt, és hiába várta nagy fiait, akik visszaadják a hitét és az önmagukba vetett bizakodást, hogy serkentsék őt, és felébresszék potenciális erejét, amit a megmentése érdekében folytatott harcban hasznosíthatna. Ezekben a nehéz időkben, amikor egy láthatatlan kéz tüzes betűkkel írta az elsötétült bolgár égboltra „méne, tekel, faresz”, és amikor a hétköznapi és ismeretlen szorgoskodók hívó szava és példája nem volt elégséges, hogy véget vessen az általános dermedtségnek, amelyben a rilai szent is élt. De a hegy kietlen részein megbújva, a szenvedő és szenvedéseire gyógyírt kereső emberről megfellelkezve, Istent szemlélte. A szóbeszédre hallgatva Péter bolgár cár is itt kezdte őt keresni, népünk minden egyszerű és elkínzott fiának is itt kellett keresnie őt, akik – kétségektől vagy a lelki gyengeség érzésétől gyötörve – szomjazták a hitet, földi életük fájdalmaira gyógyír után és népük sötét jövője miatti félelmükre megnyugvás után sóvárogtak. De az, amit zarándokútjuk végén magukkal vihettek, csak a szent ember futólag megpillantott alakjának vagy néhány elejtett szavának emléke volt. Magának Péter cárnak is, ennek a szelíd és gyámoltalan embernek, aki gyenge vállain egy szétbomlott cárság terhét hordozta annak minden súlyával, és akit valószínűleg a halvány reménység hozott ide, hogy megerősítő tanácsot és támaszt találjon, vissza kellett fordulnia anélkül, hogy az az öröm érje, hogy legalább messziről megpillanthassa a szent arcát.

Belső erőtől telve, hogy legyőzze magában az életösztönt, Rilai Szent Iván képességét arra használta, hogy személyes nyugalmát kialakítsa; az erkölcsi tökéletességben és az Istenhez való közelségben látta az emberi lét értelmét, nem talált más eszközt ennek a célnak az elérésére azon kívül, hogy elszakadjon és eltávolodjon a hozzá hasonlóktól, azoktól, akiknek példát mutathatott, reményt adhatott és támaszt nyújthatott volna. Abban a korban, amikor évszázadokra és minden te-

kintetben eldőlt népünk sorsa, és vezetőkre várt, akiket az új jövő építésének nehéz ügyében követelhetne, Rilai Szent Iván jelent meg, hogy az élettől való menekülést, az egyén azon törekvését tegye eszménnyé, hogy sorsát elválassa a közösségtől. Azt a törekvést, amelynek alapjául mindig az az önző megfontolás szolgált, hogy sokkal egyszerűbb saját megmenekülésünket kivívni, mint a többiek megmentésén fáradozni. Így mindazok mellé, akik vakságukban hagyták, sőt elősegítették, hogy a rombolás ereje aláassa nemzeti létezésünk alapjait, és a bogomilizmus mellé, amely általában tagadta a világot, mivel nem volt képes meglátni a kiutat nemzeti valóságunk fogyatékoságaiból, jött a remetemozgalom is, amely még jobban megszilárdította a közönyt e valósághoz, a közönyt, amely a valóság tagadását jelentette.

Két teljesen ellentétes világnézetből kialakulva, a bogomilizmus és a pravoszláv remetemozgalom végső következtetéseiben közel állt egymáshoz, mivel az élethez és a világhoz való viszonyuk ugyanaz lett. Ezért a népünk előtt tornyosuló feladatok szempontjából a rilai remete példája ugyanolyan értelmet hordozott, mint amelyet a bogomil eretnekvezér tanítása tartalmazott. Az egyik is és a másik is elfordította az embereket a reális építőmunka problémáitól, hogy a vallásos szemlélődés és a tagadás területén tartsák őket. Ebből a szempontból, ha volt is különbség, az nem a tagadás fokában vagy természetében rejlett, hanem logikai magyarázatában. Be kell azonban ismerni, hogy a szent elmaradt az eretnektől. Mert az eretnek tanítása kizárólag tanai alapvető elveinek logikus következtetéseit tartalmazta: amikor tagadta a világot, az azért történt, mert abból a nézetből indult ki, hogy azt nem lehet átalakítani. A keresztény ember azonban hitte és hiszi, hogy a világ egész felépítésével és berendezésével Isten alkotása. És az embert csak gyengesége, a Rossz sugallataira való fogékonysága téríti el a Teremtő által kijelölt útról. Csak az járulhat hozzá Isten akaratának teljesítéséhez, aki nem áll ölbe tett kézzel a Rossz előtt. A tevékeny altruizmus és a jó önzetlen szolgálata a kereszténység lényegéből fakad. Ennek köszönheti világvallássá válását is. És éppen ezt a lényegét hanyagolta el a remetemozgalom, amely a kvietizmust, vagyis az egyén egoizmusát, szemlélődő renyhességét állította szembe vele.

Történelmünk megítélésében gyakran hangsúlyozzák a bogomilizmus meghatározó szerepét. Neki tulajdonítják a felelősséget azért, hogy középkori államunk elvesztette a tömegek támogatását, és ezért nem sikerült megerősödni. Ez a nézet egyoldalú, csak az igazság egy része van benne. Mert mi nemcsak bogomil nép voltunk, hanem remeték népe is. A Rilai Szent Iván által lefek-

tetett alapok mozgalommá nőttek ki magukat, amely nem kevésbé volt sorsdöntő, mint azok, amelyeket Bogomil pópá tanítása sugallt. A remetemozgalom a népnek még azt a maradék erejét is elvette, amelyre a létéért folytatott harcban számíthatott volna. A középkori Bulgária végső bukását megelőző évszázadban országunk nemcsak bogomilokkal és mindenféle más, visszataszítóbbnál visszataszítóbb és végletesebbnél végletesebb szekták követőivel volt tele; a hegyek, a puszták, az erdők és a barlangok hemzsegték az elvadult remetéktől. Ezért az iszihazmus is, amely a remetemozgalom ideológiai magyarázatát hordozta, nálunk talált a legtöbb buzgó követőre. Végül országunk még szűknek is bizonyult, hogy befogadja az élet és annak kötelezettségei elől menekülő fiait, így azoknak szét kellett szóródniuk idegen országokba is. Az egyetlen remete, aki a középkori Szerbiában felbukkant, bolgár volt, aki azért ment oda, mert saját hazájában nem talált olyan helyet, ahol senki sem zavarta volna, és teljes magányban érezhette volna magát.

A remetemozgalom széleskörű elterjedése a középkori Bulgáriában nem volt a véletlen műve. Az élet elől való menekülés mint tömeges jelenség minden formájában a dezorientált társadalmak jellemzője, amelyek elvesztették önmagukba vetett hitüket, és életenergiájuk fogytán van. A X. század első negyede után a bolgár társadalom ilyen állapotba kerül, majd ismét ugyanezt éli át második cárságunk megalakítása és néhány évvel II. Ivan Aszen halála után. Történelmünk mintha egy ördögi körben mozgott volna. Népünk ereje kimerült a hatalmas erőlködésben, áldozatokat hozott a nemzetért és az államért, hogy végül kiderüljön, minden teljesen hiábavaló volt. Fejlődésünk, amiatt hogy letérítették természetes útvjáról, nemcsak hogy nem ért el valami tényleg értékes és tartós dolgot, de minden szakasza válsággal és fordulattal ért véget, amelyek idején láttuk, milyen messze kerültünk azoktól a határoktól, ahonnan elindultunk. Ezért nem csoda, hogy néplelkünk jó talajjá vált az elkeseredés befogadására, és hogy ez az elkeseredés a vallási-filozófiai tagadáson kívül a világhoz való teljesen passzív viszonyban nyert kifejezést.

A bogomilizmushoz hasonlóan a remetemozgalom sem oka, hanem következménye volt nyomorult életünknek. A történelemben azonban, mint mindenhol, a dolgok állandó kapcsolatban állnak egymással. És az, ami csak az adott körülmények hatásának gyümölcse, új jelenségek kiindulópontjává válik, amelyek ugyanabban az irányban hatnak. Így volt ez ebben az esetben is. A re-

metemozgalom, amelyet régi társadalmunk szellemi kiüttlansága hozott létre, az iránta kialakult lelkesedéssel még jobban elmélyítette a társadalom válságát.

Így tekintve, maga Rilai Szent Iván, a remetesség megteremtője nálunk, volt tulajdonképpen az azt létrehozó hangulat első híres áldozata. Történelmileg meg lehet magyarázni alakját és munkásságát, sőt bizonyos értelemben meg is lehet védeni. Mert minden társadalomban nagy számban fordulhatnak elő kontemplatív természetű emberek, akiknek nem elég erős az akaratuk, hogy közvetlenül hassanak környezetükre, vagy akik belátnák, hogy nincs erejük annak árnyoldalaival harcolni. Nem hibásak amiatt, hogy ilyenek alkotta meg őket a természet. De még a reménytelenül betegnek tűnő társadalmakban sem kisebb azoknak a száma, akik mindenre képesek megváltásuk érdekében, ha a megváltáshoz szükséges hitet felizzították bennük, és megmutatták nekik az utat, amelyen el lehet azt érni. Az élet elől való menekülésben nemcsak a szemlélődők és nemcsak azok keresnek menedéket, akikben az önzés érzése elnyomja a társadalom iránti kötelesség tudatát. Voltak és lesznek is olyan remeték, akiket szétmarcangol az alkotó tevékenységre való törekvés, és képesek az élet által nyújtott javak nagy részét elfogadni. Az ezekről való lemondás szenvedés és nehéz hőstett számukra. És ha ők arra az elhatározásra jutnak, hogy ennek szenteljék magukat, csak azért történik, mert nem találták valami más, valami örömtelibb és gyümölcsözőbb dolog értelmét és lehetőségét.

Mindezek miatt, bármennyi objektív körülmény is kedvezett neki az életünkben, a rilai pusztalaki példája nem talált volna annyi követőre, ha nem szentesítette volna meg egy másik tekintélyes tényező – a bolgár egyház.

A népek életében az eszmények képviselése mindig azok kötelessége volt, akik a nép vezetésével voltak megbízva. Minden nemzeti vagy politikai közösség sorsa vezetői azon képességeitől függött, hogy felismerjék koruk szükségleteit, és megtalálják a legjobb eszközöket és a legmegfelelőbb utat azok kielégítésére. A múltban – ezt már említettük – annak privilégiuma és súlyos felelőssége, hogy ilyen vezetők legyenek, főképp az egyház képviselőit illette. Különösen nálunk, ahol az állam és nép önfenntartásának intézményeként hívták életre. De fontos küldetése – és amikor ezt állítjuk, az általánosat és az egészet tartjuk szem előtt, nem az egyes és igen ritka kivételeket –, ezt a fontos küldetését a bolgár népi egyház nemcsak azért árulta el, mert nagyon korán elhanyagolta az apostolok hagyományait, amelyeket az egyház létrehozói megszenteltek. Egyformán képtelen volt rá, hogy népének tevékeny szolgálatára fogja

magát, és hogy alkotóerővel rendelkező tagjait ébredésre bírja, tunyaságára mentséget keresett, és a remetemozgalmat a legfőbb szentség ragyogásába burkolta. Ezért, minden híresebb remete emlékét buzgón őrizve magában, különösen az elsőt – a rilai remetét – tartotta meg nagy kegyelettel emlékezetében. Nem elégedett meg azzal, hogy a bolgár földön született legnagyobb szentnek tartsa. A remetét a bolgár nép védőszentjévé kiáltotta ki. Így a remeteséget és az élet tagadását – azt a jelenséget, amely ellen minden népnek éppen élete érdekében kellene tiltakoznia – egy élni akaró, következésképpen az étellel harcolni *kénytelen* nemzeti közösség eszményképévé tették. És éppen azok tették azzá, akiknek *legfőbb kötelessége* az volt, hogy megőrizték az életet ebben a közösségben, azt a tudatot, hogy nem kárhoztathatja önmegsemmisítésre magát.

Népünknek, igen kedvezőtlen és nagyon nehéz életfeltételek közé kényszerítve, minden más

népnél inkább szüksége volt apostolokra és vezetőkre – jövőbelátókra és alkotókra. Szerencsétlensége abban rejlett, hogy *mindig* az idegen hatások vak követői, vagy a remeték és a tagadás zsenijei vezették.

A tagadás szelleme ma is nyomaszt minket. Többek között azért is, mert – a rideg jelen feladatai elé állítva, és arra kényszerülve, hogy a múltba tekintsünk, hogy abból merítsünk reményt és erkölcsi erőt a ránk váró megpróbáltatásokhoz – visszapillantva nehezen találjuk a számunkra szükséges alakokat. Eltakarja őket a többiek árnyéka, akiket csak a naivitás és a félreértés tehetett nagy néptanítókká és vezérekké. Nem ezért választották az egyikük – a rilai remete – napját mindazok dicsőítésének napjává, akiket minden kétséget kizáróan megillet az a jog, hogy a nemzet ébresztőinek tartsuk őket?

Genát Andrea fordítása



Legenda arról, aki legyőzte az oroszlánokat, megajándékozta Babilon kiválasztottjait Mózes titkos szavaival, és megfejtette a király látomásait. Példabeszéd, amelyet napjainkban is mesélnek a Folyamköz egész hosszában éppúgy, mint Frígia síkjain és Irán hegyei közt, egészen az Égei partokig. Ősi példabeszéd, hajdani bölcs mesélők hagyták a mai emberekre, akik értettek a képek himzéséhez és a csengő-bongó szavak fűzéséhez.

Volt Káldeában egy ifjú ember, szép, akár a nap – és bölcsessége meséket termelt és titkokat kovácsolt.

Dániel volt a neve.

Dániel kedves volt Istennek, ezért Isten történetekben és látomásokban tárta fel előtte a leendő dolgok titkait.

És meghallotta a káldeusok királya Dániel híret. És magához hívatta őt.

És elméne Dániel.

A király pedig mondá neki:

„Eljutott hozzám a szóbeszéd, hogy a legifjabb vagy a mágusok között. Hogyan tudtad ilyen fiatalon elérni a bölcsesség csúcsát – és ki meríteni a titkok mélységes kútját?

Mely isten ajándékozott meg a veszedelmes mágia ismeretével – és mely szellem tanított, hogy megismerd az emberi sorsot az égi csillagképek halójában?

Milyen könyvekből értetted meg az álmok titkait – és kinek az írásai bízták rád az Élet és a Halál kulcsát? Hol olvastad a jeleket arról, ami történni fog?

Nem érheti el bárki a mágus és csillagfejtő bölcsességét? Nem szárnyalhatja túl bölcsességedet és győzheti le hatalmadat?

És felelé Dániel:

„Hajlékony a kígyó és síkosak a pikkelyei. Nem mindenki képes megfogni... De ha meg is fogná, a kígyó megmarja őt, és halált hoz reá.

Nem mindenkinek rendeltetett, ó Babilon királya, hogy mágus legyen, jós és csillagfejtő. Sok mindent el kell vetned, hogy elnyerd ezt az erőt...

Tudvalevő: nem mer mindenki lángoló zsarát-nokon járni. Nem mer mindenki megvívni a villám-ló egekkel. Pedig láng és villám a Titkos Tanítás.

Tudnivaló: vannak szép fák – hatalmasak, délcegek és sudarak. De csak az *almug* fából készítenek kígyóbotot, amely megidézi a megholt embereket, a halhatatlan istenek és a kínhalált szenvedett próféták szellemét.

Ez a bot ad erőt a mágusnak. Nem minden elme képes, ó Babilon királya, megismerni a legma-

gasabb mágiát – mint ahogy nem minden fából lesz kígyóbot...”

S kérdé azután a király Dánieltől:

„Mit kell tennie az embernek, hogy elnyerje a mágusok erejét?”

Felelé pedig Dániel:

„Mágus és a sors ura abból válik, aki egyesült a Nappal. Az ég csillagainak kell életre kelteniük a lélek csillagait: csak így ismerhetők ki a csillagok útjai.

Az embernek bátorának kell lennie, miként az oroszlánnak, ám az oroszlán erejét meg kell tetéznie a galamb tisztaságával és szelídségével. Csak így képes ellenállni a halálnak, amikor

az Oroszlánok Barlangjába vettetik.

Nagy ajándék a bölcsesség. Ám a bölcs nem mágus. A bölcsességnél nagyobb ajándékot ad Isten – az Egyesülést. Mert mondvá vagyon: *Sugarakat adok annak, aki eggyé válik a Nappal!*

Könnyen elérhetők a titkok, de nehéz a beavattottak életét élni. Mindenki jót tesz. Mert könnyebb jót tenni, semmint jónak lenni.

Az én bölcsességem meghaladhatja mindekét – és én nem vagyok őrzője az emberi megismerésnek. Több bölcs – kevesebb mágus: öröktől ez az emberi hatalom ösvénye.

De nem hiszem, hogy könnyeket fogok ontani, amikor mindenki eljut hozzám. Bár mihamarabb bekövetkeznék!

Babilon királya. Szólottam.”

Tetszetek ezek a szavak a királynak. Eltelvén pedig néhány nap, magához hívatta a prófétát, és mondá, hogy lakosztályt rendelt neki a palotában. És gazdagon megajándékozta őt. Dániel azonban nem fogadta el az ajándékot. Mert a Mindenható mágusa nem fogad el ajándékot egy királytól.

És élni kezdte Dániel a királynál.

És fejtette álmait, példabeszédekben pedig megjövendölte, mi fog történni.

És megpillantotta egy reggel a királyné Dánielt. És tüzet gyújtott Dániel a szívében. Mert fiatal volt és szép, és erős.

És sóvárogni kezdett utána a királyné.

És felcicomázta magát egy este Dániel kedvéért. Aranyból és vékony rézből font homlokpántot tett a fejére, jáspisokkal és rubinokkal ékesítve.

És ezüst rezgőkkel dúsitotta ékszereit, a pompás sardonixokat és smaragdokat. Gömbölyű igazgyöngyök és topázok sora tekergett fehér nyakán, mint megannyi tarka kígyó.

Keblére pedig, amelyet eddig még nem fedett fel idegen férfi előtt, arannyal és sárgarézzel egybeforrasztott zafírokat tűzött, s hagyta lecsüngni őket.

És dús hajába finoman munkált ezüst hajfésűket erősített, ametiszt csillagokkal.

És kígyótarkaságú vékony fonatokat fűzött dereka köré – és arany csatjáról igazgyöngy függők csüngtek.

És szenvedélytől tüzelő, kígyóölelésre sóvárgó puha kezére öntött aranyból készült, titkos jeleket ábrázoló, mesterkéz véste karkötőket rakott.

És a fülébe sarlóforma függőket, ujjaira pedig egyiptomi kövekkel kirakott gyűrűket

És illatos fűvekkel kevert fenyőgyantát gyújtott, amelynek illata bódít és szerelmet ébreszt.

És elhevert a királyné bíbor-bársony nyughelyén, finom föníciai selyem baldachin borult föléje, aprólékos perzsa himzéssel díszítve.

És Dánielért küldött, hogy vezessék elébe.

...Amikor eljött a fiatal mágus és meglátta a királynét, gazdagon felékesítve, csábító, tündöklő meztelenségében, elfordította arcát.

Az asszony pedig rávetette magát és átölelte, és szájával a száját kereste.

Ám Dániel szelíd kézzel kibontakozott az ölelésből – és fájdalommal mosoly fénylett fel szemében.

Mert szíve ismerte a szerelmet és a női simogatás hazugságát.

A királyné pedig, őrző szenvedélyre gyúlva, a titkok tudójának becézéséért lángolva, kígyóként tekeredett köréje – és meleg testét testéhez tapasztva, pihegő keblét nekidüllesztve, fejét hátravetve várta a vad csókot...

Dániel azonban másodszor is kibontakozott öleléséből, szólván:

„Bocsásd meg merészségemet, ó királyné – de a mágus sohasem ölel asszonyt. Kígyó bűvölétéért nem élhet az, aki nem érzi a föld bűvölését. Vad csúcsokon és sziklákon fecsérletem erőmet s ifjúságomat.

– Új utakra és új *szkriszal*-okra – hallgattak el a szívbeli *pszanter* húrjai.

– Ne mondd, ne mondd! Hideg a lelkem, királyné – szerelem nem köthet meg utamon! –”

És felkelt, s távozott.

És dühödt bosszú ködösítette el a királyné elméjét – s mondá a királynak, hogy Dániel erővel tört be hozzá az éj közepén.

S parancsolá a király, hogy vessék tömlöcbe a mágust, s szöges korbáccsal verjék véresre testét.

Történt pedig a kilencedik napon, hogy a királyné papirusztekercset küldött Dánielnek, s azt írta, hogy szabadon engedi, ha felfedi előtte az örök szépség titkát – s ha megszereti őt.

A mágus azonban eltépte a tekercset, és nem válaszolt.

És másodszorra egyiptomi búzakenyeret küldött a királyné Dánielnek, cinnamon-szemekkel és vérenek cseppjével egybesütve – mágusnak való kenyeret: hogy megszeresse őt.

S megint a szépség és ifjúság titkáról faggatta őt.

Dániel visszaküldte a kenyeret: vissza a tekercset is, felbontatlanul.

Mert nem volt képes megszeretni őt.

...A második holdtöltekor pedig jelet küldött az Úr a királynak.

És íme – dőzsöltek épp a palotában, fehér márvány *asztal*-ok mögött, elefántcsonttal és arannyal kirakott ébenfa asztaloknál.

S miközben az állatalakkal díszített arany kehely körbejárt a lakomaasztalon énekszó és *kinor* közepette, egy kéz jelent meg a fal aranyfényű mozaikján, és holt szellemet hordozó furcsa szavakat írt fel:

„Mené, Tekél, Fáresz.”

...És jeges fuvallat suhant át a dőzsölők lelkén – és tanácstalanok voltak.

A kéz pedig eltűnt...

És a király felkacagott s dalra fakadt, de senkinek sem volt kedve énekelni, így a király dalát erőltetettnek és nem szívből jövőnek vélték.

S elhallgatott a király.

Hallgattak valamennyien.

És mágusokat hivatott akkor a király, megparancsolván nekik, hogy fejtsek meg a szavakat, amelyeket a kéz írt. Mert a szavak ott voltak még a falon, s véres ragyogással fénylettek ott.

De senki nem volt képes megfejteni a csodás szavakat.

És hideg hallgatás háborította a lelkeket.

Amikor pedig a félelem betöltötte az utolsó rab lelkét is, feleszmélt a király – és Dánielért küldött.

És eljött Dániel, láncokba verve – szálnalmas öltözetben, véres csillaggal a mellén: – a nőcsábító ruhájában.

És megmutatták neki a szavakat a falon.

És leszállt a Szentlélek Dániel fölébe – s rátekintvén a szavakra a mágus, mondá:

„A király igazságtalan haragját szenvedem – ezért nincs mit félnem a haragtól. A falra írt szavak

pedig haragnak hírét hozzák. Tudom: veszélyesek ezek a szavak, s haragra lobban majd a király...

Íme, a szavak értelme: halljátok mind, akik utoljára dőzsöltök életetekben!

Mené: – ez a Harag Mérlege. Földön és égen minden megmértetett. Megmérték a babiloni királyság kincsei is.

Tekél: – ez a Nyugati Sas, amely elolvassa a szavakat, melyeket megfejtene nem tudtatok. Földön és égen megszámláltatott minden. Megszámláltattak a babiloni jogar napjai is.

Fáresz: – ez az Oroszlán, mely keresztet visel a homlokán. Földön és égen minden felosztott. Felosztott a babiloni álam is.

Hallottátok: e szavak értelme pusztulást hoz királyotokra és rátok. Ma éjjel új férfiak ragadják el a király földjét és trónusát. És még a kehely is, amelyből isztok, megtelik majd a király vérével.

Szóltam!"

És Dániel hátát az egyik oszlopnak vetette – és a király jelére megoldották kötelékeit.

És szabadon bocsáták őt.

A király pedig lehorgasztotta fejét – és mindannyian szomorúak és töprengők valának...

A bánat súlyos köde ülte meg a palotát a harmadik őrzőjáratig.

...Hajnalban pedig rövid tunikás, vasba és rézbe öltözött férfiak támadták meg a palotát.

És megölték a királyt, és a nagyurakat fogságba hurcolták. És a kehely megtelt a király vérével, a nagyurakat pedig súlyos vásra verték – és hintóikhoz kötözték őket.

S fogságba esett és lángba borult az egész palota. S nem menekült meg senki.

Csupán a királyné, halálra rémülve az ellenségtől, tudott elrejtőzni termei föld alatti rejtekében. S midőn az ellenség rejtekhelyét megközelítette, titkos úton kimenekült a palotából.

S tanácstalan volt, merre vegye útját.

Pedig az ellenség kutatta őt.

S embereket küldött a királyné, hogy hívják oda Dánielt.

S eljőve Dániel, *viszon*-ba öltözve, pallossal oldalán, és páncéllal a mellén.

S térdre hullott előtte a királyné, könyörögvén, hogy bocsássa meg a rágalom gonoszságait, és mentse meg őt az ellenség késeitől.

Dániel kivezette őt messze a városon túlra, tévére ültette – s útra kelte Nyugat felé a sivatagon át.

És megszánta őt Dániel, midőn félénknek, gyöngének és védtelennek látta.

És a szíve feléje fordult.

...És amidőn *szimun* kerekedett az éj során, és homokhegyeket görgetett a sivatagban, a homok elborította őket, összeölelkezve a haláltorkában.

És a *szimun* hangja legendát sodort a sivatagon át.

Legendát arról, aki legyőzte az oroszlánokat, megajándékozta Babilon kiválasztottjait Mózes titkos szavaival, és megfejtette a király látomásait – és megszerette az Asszonyt, éppen annak halála előtt.

Csíkhegyi Lenke fordítása



Esthomály reszketett a lecsendesült világ fölött, Salamon király pedig ébenfa asztalára könyökölve ült. Éppen amikor beköszöntött az este, midőn lement a nap és sötétedni kezdett, akkor szeretett a király üldögelni és gondolkodni. Mivel e békés órában az egész országban csillapodtak a gondok, szenvedélyek és küzdelmek, a föld is megpihent és a levegő mozdulatlanul állt, hang sem hallatszott, mintha fűlt volna minden, hogy meghallja az angyalok röptének halk nesztét.

És Salamon széthajította a csodás szír írások tekercseit, hogy megkeresse az emberi szándékok útjait.

Mert erős volt Salamon király a bölcsességben, s elméje éles, mint a királyi írnok metszőkése.

... Ódon, sötét bársony lágy redőiként szállt le az éj Salamon termeire, és a vaskos oszlopok holt árnyain megtört a vörösréz áldozati fáklyák kialvó parazsa.

És a drága szobákban úgy fénylett Salamon képe, mint a föld napvilága, amelyet a népek legdrágább gyöngysoraikkal ékesítettek – hogy örömük teljék benne.

Fejére aranszövésű lenből készült, zöld papi-ruszvirágokkal díszített kendő borult – finom mintáját asszonykéz hímezte. Homlokán pedig nagy rézkigyókat formázó fejpánt ragyogott.

Vállain bíborpalást, szegélye gyöngyökkel borítva, közepe hímezett pálmalevelekkel és aranybogaral ékesítve.

Barna perzsabársony övén pedig csodás rendben sorakozott az egyiptomi mágia huszonkét jele, arannyal és kornalinszemekkel kivarva.

Oldalán pallos függött ezüst, réz és rőtarany hüvelyben – aranyműves formázta díszek finom, igazgyönggyel szegett és ezüstsálakkal befont keretben.

És kezét könyökön felül borították be a széles karperecek, lángvörös karbunkulusokkal kirakott tömör aranyból, a kövek úgy csillogtak, mint a perzsa kígyó pillantása. Ujjain pedig súlyos gyűrűk, beléjük vésett titkos jelekkel.

És körülötte tarkálltak termei – várták, hogy le szálljon az est, hogy a sok mécses ragyogása fénnel szórja be a királyt.

... Értette Salamon a titkos szír tekercsek titkait. Nem hiába dicsérték bölcsességét az egész Keleten – és jószágáról is tudtak mindenütt.

És királyok jöttek Keletről és Nyugatról – hogy hallják bölcsességét és példabeszédeit – és hosz-

szú karavánok hordták az ajándékokat Jeruzsálem királyának.

Erős vala pedig Salamon – és kedves Isten előtt. És Elohim azzal ajándékozta meg, hogy értse az állatok nyelvét, s a természet titkait ismerje.

Gyarapodott Salamon bölcsességben és hatalomban. És növekedett a dicsősége – és úgy

terjedt a híre szerte a birodalmakban, miként az ámbra illata.

Eljutott a szóbeszéd Bilkiszhez is, Sába földjének királynéjához, a Boldog Arábiába, hogy mily bölcs Salamon. Azt mondták neki, hogy nem élt a földön más, ki ifjan ilyen bölcs lett volna.

És Bilkisz látni kívánta őt.

És elindult Sábából elefántok és tevék karaványa élén, ajándékokkal megrakodva, átkelt a nagy sivatagon, hogy Jeruzsálembe menjen. Amikor pedig az első tevék elérték a királyi palotához, az utolsók még nem lépték át a város kapuját.

Senki nem látott addig ilyen hosszú karavánt. És mindenki ámult.

Midőn pedig belépett egy fekete arcú főúr Salamon palotájába, átnyújtva Salomonnak a királyné tekercsre írott üzenetét, a király maga sietett Bilkisz fogadására.

S az elefánthoz lépven, amelyen Sába királynéja ült, meghajolt Salamon – és lesegítette őt a földre.

És nyomban bevezette egy tarka mozaikkal, arannyal, márvánnyal és mívesen faragott cédrussal ékes terembe.

Bilkisz pedig ragyogó sáfrányszín lenge se-lyemben vala, bíbor tűzű palásttal a vállán, amelyen nagy, hímezett papagájok hivalkodtak.

Igazgyöngy fejpántot viselt, halántékain smaragddal díszes arany rezgők hintáztak, nyakán pedig ezüst és rubin nyakék díszítette.

Dús haján pedig tarka kígyóként tekergett a drágakövekből és aranyhímzésű szalagokból kidolgozott hajék. És nehéz karperecek és gyűrűk övezték kezét.

Derekát pedig kígyóbőr öv fogta át, színes zománccal és arannyal tarkítva. Elöl sárgaréz övcsat sárkányfejei fonódtak egymásba. S a sárkányok szeme opálból vala.

Midőn Bilkisz belépett Salamon termeibe, minden elhomályosult és megsápadt előtte – mintha maga a nap lépett volna be.

És ragyogott tőle az egész palota.

S odaadá Bilkisz Salamonnak az első ajándékot – egy tört, krokodilbőr hüvelyben. Mert tudta, mi legyen az asszony első ajándéka a férfinak.

Salamon pedig elvette a tört, szólván:

„Tört adsz nekem... Törként veri át az asszony pillantása a férfi szívét. És annak nincs többé nyugovása. – Helyes ajándékot választottál.”

Bilkisz pedig mondá:

„Nem így gondolkodtam, amikor ajándékot választottam. Salamon bölcsessége éles, mint a tör – én így hallottam – és a szíve hideg, mint az acél, hiszen egyetlen asszony sem nyugózta még le testi szépségével, nem bódította el forró szavával.

És krokodilbőr hüvelybe tettem a tört. Nyerje el lelked a krokodil erejét – hogy ellenállhass a királyi hatalom csábításainak! Sokakat döntött le saját jogaruk – és nem egy lélek vakult bele önnön koronája smaragdvillogásába.

Hallottam, hogy felmérhetetlen a te gazdagságod, de nem hittem el. Most pedig – alig hiszek a szememnek. Mondták nekem, hogy bölcsesség tündöklő, és hogy nincsen hozzád fogható a világon. Nem tudom: talán igaz...”

Azután Salamonhoz fordult Bilkisz, hogy kiismerje bölcsességét és titoktudását, mert maga is igen bölcs vala.

És mondá neki:

„...Sokat tud Salamon – és úgy látszik, bölcs is. De mondok egy találós kérdést, amely minden mágus bölcsességének próbája. Válaszoljon tehát Salamon.”

„Mondd hát a kérdést, királyné!” – szólt Salamon.

Ekkor ezt mondá Sába királynéja:

„Volt egyszer egy király – aki bölcs vala.

Élt egy királyné, tőle távol. Soha nem látta a királyt, de megszerette hallomás és szóbeszéd útján.

És elment a varázslókhoz, hogy tőlük tömjénben pácolt bájitalt vegyen, amely szerelmet ébreszt: hét teliholdas éjjel öntözte szét, hogy maga felé fordítsa a király szívét.

A király szíve azonban nem fordult feléje, mert nem ismerte őt, és nem gondolhatott reá. De egy nagy mágus azt mondá neki, hogy maga menjen a királyhoz, ejtse rabul szépségével, és bűvölje el szavával.

És elméne hozzá.

És átdöfte pillantásával: – megtörte a szívét, mint az erős ember a vasat. És a király megszerette őt. De a királyné, amint meglátta, hogy a király erős volt a varázslatok hatalmával szemben, de gyöngye a bűbajos pillantások tüze alatt, nem tudta többé szeretni őt.

És a király esténként varázslatokba kezdett, hogy visszafordítsa a királyné szívét, mert erősen megszerette őt.

Szóval és bölcsességgel és pillantásokkal próbálta visszatéríteni a királyné szívét.

De hideg maradt a királyné – s a király semmit sem tehetett.

Öröktől üzik egymást – és üzni fogják az idők végezetéig.

Így hallottam mesélni ezt. –

Megérté Salamon a példabeszéd szavait, és így szólt Bilkiszhez:

„Idegen bölcsesség szavait szóltad-e, avagy ezek a szív szavai voltak?”

A királyné pedig így felelt:

„Hogy a bölcsesség szavai-e, vagy a szív szavai – éppen ezt kell megfejtenie a bölcsnek. Ezért kérdezlek példabeszédben – és ebben rejlik találós kérdésem veleje, ó, bölcs Salamon király.”

És Salamon nyomban lépre ment, és mondá:

„Nem a szív szavai, mert a szív nem ismer példabeszédeket. Ez pedig példabeszéd, és könnyen megfejtethető. A bölcs a példabeszédre példabeszéddel felel.

Tehát – nos, halld meg, Bilkisz!

Háromféle korallt ismerünk: fehérét, feketét és vöröset. A fehér jóstehetséget ad, a fekete mágikus erőt, a vörös – hatalmat a szív fölött.

A királyné vörös korallból volt.

Két követ ismerünk: gyémántot és jászpist. A gyémánt kemény, de ha elég a vörös korall tűzében, puha lesz, mint a viasz, és megfeketedik.

A királyné gyémántot kívánt, nem viaszt.

A jáspis hol zölden ragyog, hol színesen – fehérrel, sárgával vagy feketével árnyékolható. A jáspis – tudjuk – csalogat változó színeivel, ő maga nem ég, de sugarával felgyújtja még a gyémántot is.

A királyné jáspis vala.

De halld tovább! Elmondom, hogyan folytatódik a találós kérdés, amelynek csak az elejét mondtad el nekem!

Midőn látta a királyné, hogy a király az ő szíve visszafordításán iparkodik, nem csügged, ha kudarcot vall, – s a királyné elhagyja mindörökre, hogy a szíve ismét kemény legyen, s tán meg is gyűlölje őt – fellángolt benne a büszkeség, és megértette, hogy ha a király elhidegülne iránta, ő ismét megszeretné őt Fogta a tekercset, ráírta „Skorpió” – és elment.

Ha a skorpió látja, hogy veszélyben van, fullánkjával megöli önmagát.

S k o r p i ó volt a királyné neve.

Öröktől – helyesen mondad – folyik a harc közöttük. Ám a Kígyó megmarja a skorpiót, és

a királyné lépteit hamu borítja, akárcsak Szodoma és Gomorra lakót.

Az asszonyi szó gyors, mint a táncosnő lába, és változékony, akár a szivárvány színei.

És – mire a halászok éneke elhallgat, elröppennek a vörös pipacsok, a magvak maradnak csupán.

Pipacs az asszony.

Így hallottam mesélni ezt. –

S befejezván a szót, Salamon fürkésző mosollyal tekintett Bilkiszre.

Az asszony pedig halkan nevetett.

És szégyenkezve kérde Salamon, miért nevet.

Az asszony pedig megszűkül pillantás vetett rá összehúzott pillái alól, és vidáman mondá:

„Jól megfejtetted a találós kérdést, király! Ha-ha... A bölcs a példabeszédre példabeszéddel felel... De példabeszédet csak a bölcsesség ismer, nem a szív... Annak beszéde néma, de olykor elevenbe találnak szavai. Tehát mit mondanál akkor, ha szám előbbi szavai nem a bölcsesség, hanem a szív igéi lennének?”

És másodszor is felkacagott Bilkisz, és a királyra tekintett.

Salamon pedig zavartan szegte le fejét.

...És most először elgondolkodott.

Pedig jól ismerte Salamon a szír könyvek titkos szavait...

Azután Bilkisz átadta Salamonnak mind a neki szánt ajándékokat. Szívából adta őket.

És mondá:

„Valóban hatalmas Salamon bölcsessége – és lehet, hogy nincs is nála bölcsőbb a nap alatt. De a női szív titkait még nem tudja Salamon.

És sokat kell még tanulnia...”

Salamon pedig gazdagon megajándékozta őt: ritka illatokat adott zománccal és csillagforma achát-virágokkal ékesített arany edényekbe zárva. Drága kelméket zöld selymen kivarrott arany palmettákkal, finom damaszkuszi hímzett selymeket rozettákkal, tulipánokkal, szent fával és szőlővel – különös, aranyfényű, redőzött kínai kelméket – mind mives kézi munka. És zizgő, finom selymet, bíbor és óarany alapon hatalmas papagájokkal, ezüstös atlaszt nagy zöld madarakkal és apró, tarka virágokkal.

És ajándékozott még neki aranyból és drágakövekből készült ékszereket, mind színes zománccal díszítve: tiroszi aranyművesek mestermunkája. És sok drága edényt és elefántcsont agyarkupát ajándékozott neki Salamon.

Amikor pedig a harmadik napon Bilkisz indulni kívánt, nem engedé Salamon, – kérte, hogy maradjon, mivel nem mondott még el neki mindent...

És nevetett Bilkisz.

Egy este, amikor csillagok cifrázták az eget, így szólt Salamon a sábai királynéhez:

„Te már elmondtad szíved szavait.

Halld most, mit mond Salamon király!

Kora gyermekségemben hallottam egy keleti példabeszédet – és az emlék nagyon közel áll mostani életem eseményeihez. Ezt mondom el.

Élt egyszer egy legény. És a szíve sóvárgott egy asszony után. Egy ilyen csendes estén, mint a mai, elindult, és elment a fekete mágushoz. Szerelmi bájitalt kért. A mágus pedig mondá neki, hozzon egy csepp vért a nőtől, és négyet önmagától.

S amíg aludt az asszony, megszúrta, s felfogott egy csepp vért a kezéből.

Az asszony pedig felébredt, de sötét volt, és ő álmottas, így hát nem látta a legényt.

És elment a legény a mágushoz a vércseppekkel.

De a mágus azt mondta, hogy nem ad bájitalt, míg el nem adja neki a lelkét.

És beleegyezett a legény, mert jobban szeretete az asszonyt, mint önnön lelkét.

És különválasztotta a mágus a negyedik cseppet, s megátkozta azt a Fekete Pallos átkával – s a vércsepp emberi árnyékká lőn. És eleven ember ereje költözött belé.

Az asszony pedig megitta az italt – és szíve hozzátapadt a legény szívéhez. Megszerette őt – szerette teljes szívéből.

De az árnyék követte láthatatlanul. És megmérgezte a boldogság pillanatait, és felzavarta a legény szívének békességét.

Elgondolkodva járt-kelt a legény, megmérgeződött a szíve, nem lelt nyugalmat. Így volt ez, amíg csak meg nem halt. Egy életen át.

De amikor másodszor született (mert, Sába királynéja, az emberek sokszor születnek!) – megint csak az asszony után sóvárgott, feltárta hát előtte útjai titkát. És mondá neki, hogy iránta érzett szerelemből eladta a lelkét.

Megszeppent nagyon az asszony, de megsajnálta, és segíteni iparkodott neki.

S elment a szenthez – egy tiszta cselekedetű és tiszta gondolatú férfihoz – és mindent elmesélt. Kitanítá akkor a szentéletű ember, hogy menjen föl a hegy templomába, és áldozzon fel mindent azért, akit szeret.

Meghallgatta az asszony.

És felméne a hegyre, és ott imádkozott.

És megjelent a templomban egy fényes orcájú Férfi, talpig fehér köntösben. Fogott egy kés, és átdöfte az asszony szívét. S midőn kitépte szívét, égből vett lángon meggyújtá azt.

Meghalt az asszony.

S a fényes arcú Férfi szent szavára fellobogott a szív az önfeláldozó szerelem bíbor fényével – és elindult a legény után.

Akkor értette meg a legény, milyen erős volt a leány szerelme. A szív pedig elégette az ördögi árnyat, amelyet a fekete mágus küldött, és a legény lelke megszabadult.

És midőn újra e világra született a legény és a leány, földöntúli szeretetre lobbantak – és szerelmük mennyei lánggal égette el őket.

S egygyé olvadának – s felemelkedtek a felhők fölé, csillagok ékesíték fejüket – és lábuk alatt világmindenségek fortyogtak.

Ifjú gyermekségemben hallottam ezt a példabeszédet, királyné. De – milyen kevésbé emlékeztem mostani életem szavaira.

És amikor elhallgatott Salamon, így szóla Bilkisz: „Istenekről szóló példabeszédek – az isteneknek kellenek.

– Valóban, Salamon király példabeszéde kevésbé emlékeztet az emberi élet ígéire: az égből való a te példád – és nem érvényes a földön... Mi haszna az égi példabeszédeknek számunkra? – Hiszen a földön élünk!...

– Kora ifjúságomtól királyok szerettek belém, de egyiküket sem tudtam megszeretni...

És Egyiptom és Etiópia bölcs mágusai kínálták az örök fiatalság italát – hogy megszeressem őket.

Hiába minden! – Zárva maradt Bilkisz szíve – és senkit nem szeretett meg.

Nem bölcsességet keres az asszony a férfin, hanem tört. És a férfi nem szívet keres az asszonyban, hanem tükröt.

– Tör és tükör – lehetnek igazgyönggyel, arannyal és háromszínű korallal ékesítve, de lehetnek dísztelenek is: mindegy az. Igen, király – tör és tükör: lám, ez a szerelem a földön.

És – vérkoszorúk.

Ez jut az embereknek.

Az isteneké pedig a bölcsesség és a szív szeretete.

Te isten vagy talán? –

... Ifjú korát meghazudtolóan bölcs Salamon király – így hallottam én...

Nos, láttam, hogy a bölcsesség valóban feneketlen. De nem bölcsességet keres Bilkisz, hanem tört. Ám nincsen töre Salamon királynak.

Példabeszédek – szép díszai az elmének és a szónak. De az életben erőtlén minden példabeszéd.

És – ezért szeretjük mi a tört.

De – nincsen töre Salamon királynak.

– Így tehát elmegyek.

De ha eljön az este, árnyak kúsznak a sivatagban, és megüti a dér Salamon haját, emlékezzék Bilkiszre a király, hogy első találkozásukkor tört adott neki, krokodilbőr hüvelyben!

Szólottam!”

És midőn elméne Bilkisz, belépett ismét termébe Salamon – és valami új zaj kelt szívében... De a tágas pompásan díszített szobát teljesen üresnek és hidegnek érzé.

A nagy ébenfa asztalon ott feküdtek szétterítve a szír papiusz-tekercek, különös írás tarkállott rajtuk.

Mert ismerte Salamon a bölcs szír könyvek titkos jeleit...

Csíkhelyi Lenke fordítása



Góbi

1.

Mint a szél a madárijesztő rongyaiba,
belénk bújik a sivatag, rendelkezik velünk,
elsüllyed az idő a szélfúttá terekbe,
pengve szétszakad a horizont, s a menedék,
amiben meglapultunk, amit annyi év alatt
magunk köré hordtunk, semmivé lesz.

Mintha nem is mi hatolnánk a sivatagba,
hanem ő ömlene belénk. Leperegnek a tájak,
mint homokszemek a homokóra nyakán,
a por ránk teríti éteri palástját,
s olyanok leszünk mint a kiégett csillagok hamuja.

2.

Bennünk van a sivatag.
Mikor nem volt?

Rája tapad a homokos tengerfenékre –
mindarra, amit elnyomtunk,
és kiteptünk magunkból, amit elfeledtünk,
mindarra, amit egész életünkben felszínre
akartunk hozni, és nem sikerült.

Énünk legmélye a sivatag
a fogalmakon s a szokásokon innen,
a lényeg lényege az évek körforgásában,
kifakadhatatlan sebeink fájdalma,
a szárnyak csontja a repülés előtt, a befagyott tó,
amit bátortalanul körbejárunk,
s nem merünk rálépni jegére.

3.

Mert mindenki magában hordja a sivatagot,
ahogy magában hordja a halált is.

Ahogy magában hordja a hangot,
amely a szavak felfedezése és rögzítése előtt
feltört, mint a forrás.

Ahogy magunkban hordjuk az emléket, amit
nem értünk, arról, hogyan úsztunk elő
vérben és váladékban az anyaméh mélyéről,
hogy levegőt vegyünk.
A sivatag levegőjét.

6.

A sivatag válasza a hallgatás.
Leomlik a kérdés –
törékeny homokkő,
amit elporlaszt a szél.

A hallgatás
lényegretörő válasz.
A kérdés, amely válaszunkat várja,
szintén válasz, miközben mi
szószátyár hiúságunk mögé bújunk.

A sivatag isteni nyelv.
Tudják ezt a próféták,
mind a sivatagba jön ki, ahol Isten megszólal.
Ám szavak nélkül nehéz felismerni a lényegét,
kevés hozzá negyven év,
kevés hozzá negyven élet.

Nem tudod megérteni,
de megérezheted,
hogyan Isten és te itt vagytok
a sivatagban,
a hallgatásban,
ám Isten különbözik tőled, ott van a homokszemben,
mely kipereg a tenyeredből
sok millió más istennel együtt.

7.

A sivatag meztelen női test,
lépésről lépésre hódítod meg.
Kerek mellek, széttárt combok,
homok-ajkak szögletei,
tébolyult, kozmikus erotika,
a csillagok ezüstös magjával
megtermékenyíti magát minden éjjel.

Rád vár a duzzadó, a lüktető
és forró, széttárt sivatag.
A méhéig hatolsz,
magadévá teszed, de te vagy
az embrió is, amely önmagától
várja, hogy megszülessen.
Hogy megszülessen.

9.

Mózes hazudott követeknek.

Nem léteztek a tejjel- mézzel ömlő
folyók, az égi manna pedig
maga a gyötrelmes vándorlás volt,
nem Isten hagyta ránk a kőtáblákat az égő csipkebokorban,
hanem a homokba süppedő lábnyomok írták
tele őket negyven év alatt a sivatagban.

Maga az út volt a kiválasztott
nép testamentuma,
s a nép önmagában találta meg a sivatagot.

Nem véletlen, hogy itt vált meg régi isteneitől,
s hogy itt teremtette meg féltékeny istenét,
nem véletlen, hogy Mózes még az út vége előtt
elbúcsúzott, tudta, hogy az úttal együtt
véget ér az Ígéret Földje is,
hogy az elért cél megszűnik
a cél értelmével együtt
s hogy csak a kegyetlen útra való
emlékezés tarthatja össze a kiválasztott népet.

10.

Nem küzdött kísértéssel Jézus a pusztában.

Azért jött ki, hogy meghallgassa Istenét,
mint előtte annyian,
azért jött ki, hogy megkeresztelkedjen a homokban, hogy lemossa
magáról a hitetlenséget, a gyötrő kételkedést,
erőt akart, hogy elbírja végzetét,
hogy ki tudja inni fenékig a poharat.

Azért jött ki, hogy beláthasson önmaga minden zugában,
hogy túlláthasson önmagán,
és hinni tudjon hitében.

Azért jött ki, hogy esendősége miatt vezekeljen,
hogy minden áldozat áldozata legyen,
hogy égi felmentés legyen,
hogy a végtelen hallgatás fia legyen,
az égő sötétség,
amely fényt sugároz.

A tenyeréből kipergő
homok
volt a válasz – a homok megáldotta
a vért, amely átszegezett tenyeréből kifolyt.
Azt suttogta, hogy csak káprázat a keresztrefeszítés,
madár, amely visszaszáll
fészke a sivatag szívébe.

A semmi fia volt Jézus, a pusztaságé,
a kóborló vadaké.
Nem az eredendő bűnért vezekelt -
hanem a múlandó,
törékeny létért vezekelt.

Azért jött ki a pusztába,
hogy kérdezzen.

Kérdezett,
s az Atyától útmutatást kapott.

17.

Emlékezzünk újra Mózesre,
vagy azokra,
akik őmiatta hittek.

Akik nyafogtak,
panaszkodtak,
sóhajtoztak,
akik visszasírták a kényelmes rabságot,
a fáraó korbácsának biztonságát.

Keseregtek a csont után, amit eléjük
dobtak, amit lerághattak, s ízét
a mennyei mannaéval hasonlították.

Addig keresték a láthatatlan istent,
míg kifolyt a szemük, s emlékezetük
más kőtáblákat talált, könnyebben bejárhatóakat
és emberközelibb isteneket.

Egyfolytában hátratekintgettek
a kettévált tengeren keresztül – a piramisok árnyéka felé,
az enyésző, érzékelhető
és tapintható felé, amit szájukba vehettek,
amit át tudtak élni –
még ha korbács is az.

Mózes kivezette őket a sivatagba.
Átkozódott, Isten korbácsával fenyegetőzött,
s nem lágyult meg a szíve, amikor Jahve
dögvésszel sújtotta, s megtizedelte őket.

Azok, akik megérkeztek,
a hettiták kardjába rohantak.
Ám a frigyládában magukkal vitték már a sorsukat,
vitték a vállukon a sivatagot.
Mást éreztek, másra emlékeztek,
ahogy mentek, s más bőr takarta őket,
kicsírázott bennük a szabadság –
nem a megkínlódott, kiharcolt szabadság,
hanem a bennük gyökerező, amit megáldott az Úr,
s a szétfoslott múlton tenyészett,
s túlélte a feledést.

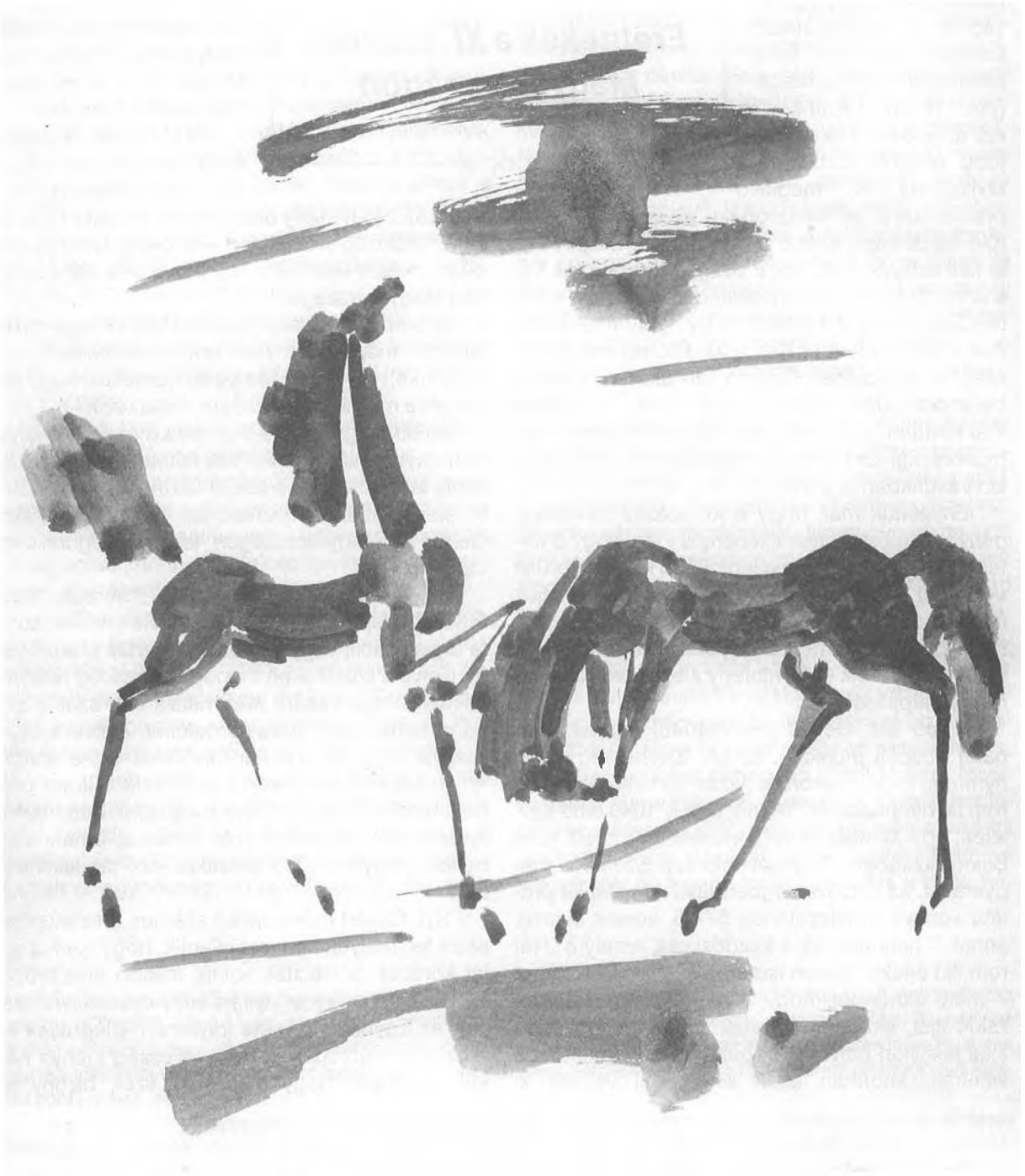
18.

Bejárat a sivatag,
félíg kitárt ajtó,
amely születésünktől fogva várja,
hogyan visszatérjünk –
tékozló fiúk,
akik végigjárták az életet.

Aranykígyó a sivatag,
melyet bokánk megcsókol majd, s földre rogyunk
a kiszáradt szakszaulhoz hasonlatosan.

És a szél a csillagok felé fordul,
s egy másik, még hosszabb
úton indul el.

Kun Árpád fordítása



A jelenlegi magyar történettudomány egyik vitatott kérdése a kereszténység Árpád-kori magyarországi történetében felbukkanó különböző eretnekségek jelentősége és ennek értékelése. Egyes vélemények kizárják, illetve csekély szerepre kárhoztatják a középkori – témánkhoz kapcsolódóan elsősorban a XI. századi – eretnekségek magyar egyházra gyakorolt hatását, mások ugyanakkor igencsak erőteljesnek gondolják ezt, olyannyira, hogy szerintük az eretnekségek még a pogányságnál is veszélyesebb szerepet játszott a kora középkori Magyarországon. Rövid írásunkban ezt a kérdést szeretnénk több oldalról körbejárni, rávilágítani a meglévő

problémákra, és megpróbálni válaszolni a felmerülő kérdésekre gyarló erőnk szerint. Előjáróban le kell szögeznünk, hogy vizsgált korszakunk írásos forrásokban nem bővelkedik. Márpedig a forrásszegénység azt jelenti, hogy – sajnálatos módon – nem látunk tisztán a XI. század magyarországi történéseiben, legyen szó akár az egyházi berendezkedés kialakulásáról (erről korábban már röviden szoltunk), akár az eretnekségek magyarországi szerepének megítéléséről, melyről jelen írásunkban lesz szó.

Említettük már, hogy a XI. század forrásszegény kor, és ez annak ellenére is igaz, hogy a történettudományunkban a leginkább kutatott terület éppen az Árpád-kor. Szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy mindezek ellenére is reánk maradt egy olyan forrás, amelyben különböző eretnekségekről esik szó, mintegy alapul szolgálva témánk felépítéséhez.

A mű Szt. Gellért (997?–1046) marosi (csanádi) püspök munkája, az ún. 'Deliberatio supra hymnum trium puerorum', azaz 'Elmélkedés a három fiú himnuszáról'.¹ A mű, amely 1046 előtt született, egy XI. század végi kéziratban maradt fenn Bajorországban. Témáját tekintve Szentírás-magyarázat, az Ószövetségben található Dániel próféta könyve 3. fejezetének 57-65. verseit elemzi, annak a himnusznak a kezdősorait, amely a „Három ifjú éneke” néven ismeretes. A bibliai történet – mely elmondja, hogy Nabukodonozor három zsidó ifjút, akik nem akarták a babiloni uralkodó által felállított bálványt tisztelni, tüzes kemencébe vetették, ahonnan Isten sértetlenül vezette ki

őket –, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó himnusz valójában csak keretül szolgál a szerzőnek, aki a himnusz minden egyes sorához hosszas teológiai magyarázatokat fűz. (Csak zárójelben jegyezzük meg, minthogy nem tartozik tárgyalni témánkhoz, hogy Szt. Gellért ezzel a művével általános vélekedés szerint egyik előfutára lett Platón európai reneszánszának.)

A magyarországi eretnekek első említésével tehát ebben a műben, a Deliberációban találkozunk, melynek utalásai viszont komoly értelmezési problémákat vetnek fel. Melyek ezek a nehezen értelmezhető részek?

Szt. Gellért többször említi munkájában különböző eretnekségeket – me-

lyek közül jó néhány ókeresztény eredetű és csak akkor működő eretnekség – ez pedig felveti a kérdést, melyek léteztek a mű írásakor a saját korában Magyarországon?

Művében többször utalás történik egy közelebről meg nem nevezett eretnekség(ek)re, melye(ke)t röviden jellemez is. Kérdéses, hogy jellemzése melyik eretnekségre vonatkozik?

Valóban igazolható-e a mára már a történettudományban általánossá vált feltételezés, hogy az általa leírt jellemzők a bogumilizmusra emlékeztető elemeket tartalmaznak, és így közvetve Szt. Gellért a Magyarországon fellépő bogumilokra utal?

Az általa gyakran használt „haeresis, haereticus” kifejezések vajon valamiféle eretnek szekta tagjait jelöli, vagy inkább az egyház ellenségeire, illetve a krónikákban a pogánylázadás résztvevőinek megjelölésére alkalmazza ezt, azaz a pogány hithez való visszafordulókat, illetve a fiatal magyar egyház politikai ellenfeleit érti-e alatta?

A felvetett kérdésekre a következőkben próbálunk választ adni, illetve megtudni, hogy ismeretes-e a XI. századból más forrás is, amely eretnekek magyarországi jelentkezését támaszthatja alá?

Szt. Gellért műve elején számos eretnekséget sorol fel, melyek nem azt jelentik, hogy ezek a saját korában is léteztek volna, inkább arra próbál utalni vele, hogy mennyiféle eltévelyedés jelentkezett az Egyház története folyamán. Elég csak kiemelni a felsoroltak közül a teljesség igénye nélkül néhányat, hogy belássuk, ezek bizony az

¹ Szt. Gellértnek több munkájáról is tudunk, melyek az idő folyamán elvesztek, vagy máig lappanganak, de ez az egyetlen, amely fennmaradt tőle.

ókeresztény korban (Kr. u. II–VI. században) működött eretnkségeket jelölnek: órigenisták, novatianisták, szabellianusok, markionisták, stb.² Ha pedig így van, honnan tudhatjuk, hogy melyik eretnkség ellen lép föl művében?

Közelebb kerülhetünk a válaszához, ha megnézzük, hogyan is jellemzi Szt. Gellért a környezetében megtapasztalt eretnkséget. Munkájában arról ír, hogy az általa ismert eretnkség követői szerint Krisztus csak látszólag vált emberré, elvetik az Ószövetséget, rangsorba állítják az apostolokat és evangélistákat. Úgy vélik, „egyes dolgok az Istentől erednek, mások az ördögtől, Isten egyes alkotásai jók, mások rosszak”. Tévelygéseket hirdetnek a pokolról, kiforgatják a teremtésről szóló bibliai történeteket, s olyasmiket tanítanak, hogy az égből alászálló angyalok és lelkek kívánták meg a testet; továbbá hogy valamelyik angyal az ember leányaival közösült, s ettől származnak „Isten fiai”. Azt hiszik, hogy a lelkek a Napban vannak. Szerintük a végítéletkor a Föld elpusztul vagy kiszárad. Tagadják a Szentháromság egységét, elvetik a test feltámadásának tanát. Krisztus testét káromolják. Támadják az egyházat és a papokat, elferdítik és részben el is vetik a szertartásokat, visszakövetelik a holtak lelki üdvéért felajánlott alamizsnát. Különösen Uriel arkangyalt tisztelik.

Látható, hogy a felsoroltak egy dualista elgondoláson alapuló eretnkségre utalnak. Ilyen, saját korában létező eretnkségről, melyek jelentékeny hatást fejtettek ki a Balkánon, kettőről van tudomásunk: ezek a pauliánusok, illetve a bogumilok. De kik voltak, honnan jöttek és mit tanítottak ezeknek a szektáknak a tagjai?

Korabeli örmény és görög források tanúskodnak a pauliánusok VIII. századi feltűnéséről. Az örményországi Dvinben 719-ben megrendezett zsinat említi őket először ezen a néven.³ Tanításában dualista felfogást képviselt, mely eredetileg a manicheizmusra vezethető vissza. Nem vetettek el minden szentséget, a keresztséget és az eucharisziát megtartották, olyannyira hogy gyermekeiket keresztény papokkal kereszteltették meg. A keresztet és az ikonokat nem tisztelték, és nem fogadtak el egyetlenegy könyvet sem az Ószövet-

ség könyvei közül. Az Újszövetségből csak Szt. Pál leveleit – akiért rendkívüli módon rajongtak –, illetve az evangéliumokat tartották meg. Az egyház szentjeit nem tisztelték, őket a Sátán szolgálíának tartották. Mint minden eretnkség, a pauliánusok is felléptek a fennálló állami rend ellen. A bizánci állam minderre áttelepítésekkel válaszolt, megpróbálva elszakítani egymástól közösségeiket. Így került át közülük számos hívó a Balkánra, elsősorban Thrákiába a VIII–IX. század folyamán a bizánci császárok (V. Konsztantinosz, IV. Leó) telepítő akciói során. Az áttelepítés ellenére is megőrizték hitüket, olyannyira hogy sikerrel ellenálltak I. Alexiosz császár (1081–1118) áttérítési kísérleteinek. Igaznak tartható az a megállapítás, hogy a pauliánusok nem keveredtek össze más népekkel, hanem továbbra is zárt közösségeket alkottak a Balkánon. Ugyanakkor a bizánci kereszténységgel való mély és hosszantartó szembenállásuk következtében szektájuk mintegy gyűjtőmedencéjévé lett azoknak, akik szemben álltak a Balkánon mindazzal, ami Konstantinápolyból érkezett. Így történhetett meg, hogy tanaik itt bolgár hitvilágbeli hagyományokkal keveredve új szekta, a bogumilizmus kialakulását eredményezte a X. században úgy, hogy a két eretnkség egymás mellett élt és működött hosszú időn keresztül.

A bogumilok szektáját a hagyomány szerint egy Theophilosz (Bogumil) nevű bolgár pap alapította Péter bolgár cár (927–969) uralkodása alatt. A szekta központja a thrákiai Philippopolisz (ma: Plovdiv) városa adott helyet. Innen sugározta szét tanítását olyan mértékben, hogy 1118-ban már Konstantinápolyban is jelen voltak. A XII. század folyamán megjelentek Szerbiában, majd Boszniában is az első bogumilok. A rövid, látványos felledülést lassú elsovadás követte, az 1140-es konstantinápolyi zsinaton a szekta egyik vezetőjét már nyilvánosan megégették, nem sokkal ezután pedig letették azt a konstantinápolyi patriarchát is, aki a bogumilokat támogatta. Ettől kezdve folyamatosan támadták őket, s vezettek ellenük hadjáratokat a magyar királyok csakúgy, mint a bizánci uralkodók, vagy a bolgár cárok. Ennek ellenére a bogumilok, ha kisebb számban is, de a török hó-

² Órigenész (184–254) egyike volt az ókeresztény kor legnagyobb szellemeinek, követői ellen Jusztiniánosz császár (527–565) adott ki dekrétumot. Novatianus a III. században élt római egyházi személyiség, Szabelliosz szintén a III. században élt teológus, Markion Kr. u. II. században élt gnosztikus filozófus – mindannyian a hivatalos egyházi tanítástól eltérő álláspontot fogalmaztak meg bizonyos kérdésekben, és ez az Egyház életéből való kizárást vonta maga után.

³ A pauliánusok elnevezésénél több feltételezés ismeretes. Egyesek szerint a szekta Szamoszatai Pál tanítását teljesítette ki, mások szerint a szektát alapító testvérpárról Pálról és Jánosról kapták a nevüket (görögül: Παυλωιαννοι → Παυλικιαννοι), míg egy harmadik elképzelés szerint az örmény 'Polikeank' kifejezésből származik a szekta neve, amelynek jelentése 'a kis Pál tanítványai'.

dításig megmaradtak Boszniában, s egyes feltevések szerint hozzájárultak a huszitizmus dél-magyarországi terjedéséhez.

A kortárs beszámolók – így többek között Kozmasz bolgár pap tudósítása is – arról tanúskodnak, hogy a bogumilok tanai a pauliánusokhoz hasonlóan dualista alapokon nyugodtak; bár a bogumilok elismerték az ördög alsóbbrendűségét szemben a pauliánusokkal, akik két örök és egyenrangú princípiumban hittek. Egyetértettek viszont abban, hogy természetesnek tartották a teljes szembenállást Isten és az anyag között, és hogy ez a szembenállás tükröződik az ember természetében, akinek lelke isteni eredetű, teste viszont a gonosz birtoka. A bogumilok etikáját meghatározta, hogy az egész anyagi világot és magát az emberi testet is az ördög művének tekintették, s így érthető, hogy a bogumilok eljutottak a megtestesülés fizikai valóságának tagadásáig, az egyház szentségeinek visszautasításáig, a kereszt, az ikonok és az ereklyék elítéléséig, és elkerültek minden olyan épületet, amelyet keresztény istentisztelet céljára szolgáltak. Elutasították a fennálló társadalmi rendet és annak minden intézményét, az állam és az egyház képviselőit pedig a Sátán szolgáinak tekintették. Közösségeik az őskeresztény gyakorlatot másolták. Vallási közösségeiket a hallgatók (szlusateli), a közülük kikerülő hívők (vjarvasti) és az utóbbiak soraiból felavatott tökéletesek (szoverseni) alkották; a tökéletesek közül kerültek ki prédikátoraik (aposztoli). A tökéleteseknek tartózkodniuk kellett a tisztátalan beszéd-től, a közönséges munkától, az élvezetektől és a nemi érintkezéstől. A bogumilizmus jelenléte attól vált igazán veszélyessé, hogy az elvilágiasodott kereszténységgel szemben egy erőteljesen aszketikus, a krisztusi tanításnak jobban megfelelő életmódot tudott felmutatni, és így joggal hívhatták a bogumilokat „a középkori legnagyobb puritánjainak”.

A műben leírtak kapcsán a hasonlóság megálapítható mind a bogumilizmussal, mind pedig a paulianizmussal. De vajon melyikre gondolhatott írása közben Szt. Gellért?

Láthattuk korábban, hogy a pauliánusok – sikereik ellenére is – zárt közösségeket alkotva jobbra idegen bevándorlók maradtak a Balkánon. Ez az elkülönülés volt az oka annak, hogy a népi, paraszti mozgalommá vált bogumilizmussal szemben nem tudtak maguk mögé tömegeket felsorakoztatni. Bár az ideológiai különbségek elhanyagolhatóak voltak a két szekta között, a pauliánusok elkülönülő életmódja következtében az valószínűsíthető, hogy Magyarországon az ezredfordulót követően bogumilok jelentek meg a történelem színpadán, és Szt. Gellért püspök is róluk értekezett művében.

Köztudomású, hogy bolgár-szláv települések Magyarországon – ha nem is jelentékeny számban, de – megmaradtak a magyar honfoglalást követően. Itt elsősorban az ország déli és keleti területeire kell gondolnunk, azaz a Szerémségre, Bánátra ill. Erdélyre, ahol régészeti leletek is alátámasztják a bolgár jelenlétet, mely elsősorban katonai jelenlétet jelentett. Nyilvánvaló, hogy ezek a katonai telepek a megkeresztelkedett bolgár államhoz hú fegyveres erőkből állhatott, azaz keresztények, bizánci rítusú keresztények laktak errefelé.

Ez a feltevés – tudniillik hogy keresztények telepedtek le ezen a területen – viszont nagyon valószínűtlenné teszi azt az elgondolást, a X. században a magyarországi szlávok között gyökeret vert volna bármiféle eretnekség. Gondoljunk csak bele, a bolgár uralkodó az északi gyepük határvédelméhez, illetve az erdélyi sóbányák őrzéséhez olyan katonákat küldött volna, akik eretnekként nemcsak az Egyházat, de a fennálló államalakulatot is támadják?

Tényként fogadjuk el, hogy a XI. századi Magyarországon léteztek eretnekek – aki a bogumilok szektájához tartoztak -, és tanításaik elsősorban az ország területén élő, szláv etnikumú népek között találtak otthonra. Feltételezésünk szerint Magyarországon a bogumilok először Bulgária bukása (1018) után jelenhettek meg igencsak alacsony számban, majd ezt követhette a Delján Péter által vezetett Bizánc-ellenes felkelés (1041) leverése után feltehető menekültáradat, akik között szintén jelen lehettek menekült eretnekek. Ám az ország életére nem gyakoroltak olyan hatást, hogy komoly mérvű bogumil térítéssel lehessen számolni. Elképzelhető és valószínűsíthető, hogy a két magyarországi pogánylázadás kapcsán (1046, 1061) bogumilokkal is számolhatunk a résztvevők között. Nem tartjuk viszont bizonyíthatónak, hogy a pogánylázadás programjában erős bogumil hatás nyilvánult meg csak azért, mert követelték a kereszténység eltörlését, a templomok lerombolását, a papok kiirtását, az ősi szokások visszaállítását. Ezek ugyanis mind a pogányság visszaállításának szükségszerű velejárói. Ugyanakkor a fennmaradt forrásokban nem esik szó a lázadás bármiféle ideológiai töltéséről, amely bizonyíthatná az erőteljes bogumil jelenlétet.

Ismerünk-e más forrást is, amely alátámasztja – még ha csak közvetett módon is – az eretnekek magyarországi jelenlétéről mondottakat? Szt. István király (1000–1038) törvényeinek bevezetőjéből arról értesülünk, hogy voltak, akik azt hirdették: „nem kell egyházi vagyon”, sőt az 1031 előtt keletkezett Intelmek-ben is – melynek ismeretlen szerzője a király nevében próbálja Szt. István örökösének, Imre hercegnek (†1031) átadni mindazt

a tudást és tapasztalatot, melyet ő maga szerzett elődeitől és uralkodása alatt – szó esik a „Szentháromság egységét megosztani igyekvőkről”, akik a megfogalmazás szerint „az eretnekség fejének szolgái, és nem a szentegyház fiai”.

Bizonyítottak vehetjük az elmondottak alapján, hogy a XI. századi Magyarországon jelen voltak eretnekek, akik a bogumilok szektájához tartoztak. A szekta tagjai főként az országban jelen

lévő szlávok közül kerültek ki, és a Magyar Királyság déli és keleti területein találhattak otthonra. Úgy látjuk ugyanakkor, hogy a magyarországi bogumilok tevékenységük révén nem fejthettek ki jelentős hatást az ország népessége körében; a középkori magyar államnak igazán komoly konfliktusa az eretnekekkel majd csak két évszázaddal később, a XIII. században a délvidéki, boszniai pátarénusok elleni fellépéssel következett be.



Tél

Üldöz bár a sors kegyetlen,
dermesztő tél súlya nyom,
lelkem mégis táncra lebben,
perdül-fordul száz bajom.
Nem jutván a földi mennybe,
teremtek saját eget,
szívem szórva ültetem be
emlékekkel kertemet.
Szirmaikkal hogyha szólnak,
suttogásuk hallgatom,
símogatnak, illatoznak,
s este a sétányokon
éber emlékeim járnak
az utjukat reggelig:
így élem életem álmát,
míg belül a tél hevít.

A csermely

A hegygerincen át folyik,
a víz a völgybe ér le.
Kanyargósan kapaszkodik
az út, hogy elkísérje.
Tekergőzik, siet, dalol,
hol szakadékok mélye,
hol gyalogfenyő vagy csalán,
kígyó kerül lébe.
Hol felbukkan, hol elmarad,
mosolya mint a Hold, a Nap,
tűnékeny, mégis közeli.
Völgyön-hegyen át énekel,
míg folyót, tengert érve el
az Óceán el nem nyeli.

A hegy

... Szeretem őt, mutassa bármely arcát!
Ha sír a hegy, kedves mikor nevet.
Mikor dühöng, s haját szelek kavarják,
szórva esőt, aranyló felleget.

Kedves nekem, ha bóbiskol a ködben,
álmában földereng a bíbor szilfalomb,
aranyló nyírfa nő, míg alszik, álma közben,
árnyékos oldalán meg vén fenyő busong.

Oly szép az is, ha felhőktől takartan
csak a tehén kolompját hallani,
távolból szól, mint szívben régi dallam.

De szép az is, mikor fejszék kopognak,
s fenyők rőt szálait vonszolja valaki,
a városokba háznak, koporsónak.

Tóth Krisztina fordításai



Az utóbbi időben már nagyon ritkán láttuk. Már eltávolodott mindentől és mindenkitől, hogy földi napjait apácaként élje le, aki lelki világának cellájában közelebbi kapcsolatban áll a holtakkal, mint az élőkkel.

Ritkán láttuk, de az a gondolat, hogy közöttünk van, itt a földön – ő, az anyagiatlan ebben az anyagi évszázadban; ő, a nőiség, a szerelem és a hűség megtestesítője a vas és beton, a spekuláció és a pénzéhség évszázadában, amikor az olyan szavak, mint szerelem vagy hűség elavultnak számítanak – a gondolat, hogy életben van, valahogyan melegséggel töltött el bennünket, lelki támaszt

nyújtott, visszaadta elveszített hitünket, feltámasztotta és világossá tette azokat a kigúnyolt és kompromittált fogalmakat – vagyis az emberi erőnyeket – amelyekről egyetlen egy mai író sem mer szólni, nehogy régimódinak tűnjön...

Bár tudtuk, hogy életkora már az alkony felé hajlik, bár tudtuk, hogy beteges, mégsem merült fel bennünk soha vele kapcsolatban a halál gondolata. Talán azért, mert nem hús-vér lényként, hanem szellemként járt közöttünk.

És ahogy szüleink iránt érzünk – bár látjuk őket öregedni, kimerülni, megrokkanni, bár azt is tudjuk, hogy ők is csak halandó lények, mint bárki más, mégsem tudjuk azt elképzelni, hogy végleg magunkra hagynak bennünket. Amikor ez mégis bekövetkezik, különös, belülről fakadó betölthetetlen úr tátong lelkünkben – és most, Mara Belcseva halálakor is közel ugyanez az érzés kerít minket hatalmába. Talán azért, mert ő mindig is a gyermekeinek tekintett minket.

Emlékezetünkben is így marad meg az alakja – mosolygósan, jóságosan, figyelmesen, – egy asszony, aki soha sem panaszkodott, mindent végleges beletörődéssel fogadott, örült mások sikerének, mindenki bízott, fiatalos lelkesedéssel csodált minden szépséget, nem járt, hanem siklott a föld felett, a hétköznapi kicsinyességek, az emberi gyarlóságok felett. És állandóan keresett, kutatót valamilyen felsőbb értelem, valamilyen magasabb rendű harmónia, jóság és szépség után.

Olyan emberi lény, olyan emberi élet, mely elejétől a végéig egy irányvonalat követett. Nála a külső szépség szétbonthatatlan egységgé forrt össze a belső szépséggel – ez manapság oly ritka – nemcsak emberi lényként, hanem tökéletes műalkotásként is.

Emlékszem arra a fényes alakra, amelyet még iskoláskoromban képzeltem el, anélkül hogy láttam volna őt, csupán Pencso Szlavejkovnak „A boldogok szigetén” és „A költő zsoltára” c. versei alapján. Amikor tíz évvel később megismertem, az a fényes alak nem homályosult el.

Akkor sem veszített fényéből, amikor egy kora

nyári reggelen letem rá a Muszala hegycsúcson, ott állt a felkelő nap felé fordított arccal. És akkor sem, amikor egy este véletlenül megláttam őt külföldön, magányosan összegömbölyödve egy harmadosztályú fülkében utazni. És nem halványult el tegnap sem, amikor megláttam annyira ijesztően megvál-

tozva a halál ölelésében. Néztem fehér haját, amely oly természetesen olvadt össze a beköszöntő tavasz fehér hóvirágjaival és arca köré ezüst glóriát font, mintha szent lenne.

És azt hiszem, Pencso Szlavejkov lelke ugyanazokkal a végtelenül gyöngéd, felejthetetlen szavakkal fogadhatta őt az öröklét kapujában, amelyekért tényleg érdemes egy életet áldozni – „Galambom, hú társam...”

Az a kép, ami bennem róla megmaradt, nagyon pozitív. Soha semmivel fel nem bosszantott, soha semmivel sem botránkoztatott meg. Tisztelem és mélyen meghajolok az asszony előtt, bár költészete nem imponált nekem. Volt lényében valami felséges, valami szent. A járásában méltóság, a lelkében tisztaság és ártatlanság, különösen Pencso Szlavejkovhoz tűződő viszonyában. Jó módú családból származott, mindig is jól állt anyagilag, megszokta, hogy rendelkezék... Idős korában azonban csak kicsi nyugdíja volt, szerényen, szegényesen élt, de megőrizte méltóságát. Ha asztalhoz ült – előfordult, hogy csak kenyér és sajt volt – felöltözött, rendbe szedte magát, hófehér abroszt terített és szóltanul, magányosan evett. Őrizte a hagyományt és az emberit.

Egyszer utolértem a sarkon, a „Szt. Szedmo-csiszlenici” templom kertjénél. Mindig feketében járt, korához illő szerény eleganciával. Mindig kalapot viselt, kis fátyollal, amely csak félig-meddig takarta arcát. Arcformája csodálatos, profilja finom. Fehér, majdhogynem sápadt. A haja hófehér. Mindig kesztyűt viselt. Kiegyenesedve, nyugodtan járt. Akkoriban hetven év körül lehetett. Előfordult, hogy ez volt az egyetlen ruhája, de ha megláttad kint az utcán – talpig úri dáma!

Miután elveszítette Pencso Szlavejkovot, Mara Belcseva Danov-követő lett. Ez az asszony, aki

ELISZAVETA BAGRJANA

Egy asszony alakja

számos ország annyi neves személyisége között forgott, vigaszt lelt ebben a napimádó tanításban. Gyakran étkezett a „Szeptember 6.” utcai vegetáriánus étteremben. Sokszor ebédeltünk és vacsoráztunk ott vele ugyanannál az asztalnál. Többnyi-

re Pencso Szlavejkovról beszélt. Olyankor megnyugodott. Ez amolyan vallásféle volt nála – valami, amit mással nem lehetett pótolni.

Menyhárt Krisztina fordítása



Az egyik legrégebbi kultúrnövény a szőlő. A szőlő és a bor már évszázadok óta megédesíti szegények és gazdagok asztalát. A bolgároknál a szőlő ugyanolyan tiszteletnek örvend, mint a búza.

Az egyházi kánon szerint minden hívő a „lelki szőlő” tőkéje. Ezért a misén a püspök áldása így hangzik: „Uram, gyere, és nézd meg szőlőskertedet, melyet a te jobbold ültetett”.

A bor részét képezi minden szokásnak, legyen az modern vagy hagyományörző. Az esküvőn, mielőtt bevezetnék

a fiatal párt az új otthonba, borral itatják őket, hogy szeretetben és egyetértésben éljenek. A gyermekágyban fekvő nőknek is bort adnak, hogy erősek és egészségesek legyenek. A kisgyermeket is borral „szoptatják meg” a tűzhely mellett, hogy piros orcájú, vagyis egészséges legyen. Ha valaki meghal, a bor akkor is nélkülözhetetlen – a sírokat vízzel és borral öntözik, hogy a föld ki ne vesse magából a holtakat. Csak a mágiában nem használják a bort, ugyanis vele „nem lehet varázsolni, menekülnek tőle az ördögök”. Bűn tisztátalan helyre dobni a szőlőt vagy kiönteni a bort, mert a bor „Isten vére” és ezért szent.

A görög ortodox kereszténység felvételével Bulgáriában elkezdődött a templomok és kolostorok építése. Ezt leginkább a bolgár cárok, a felső egyházi vezetés és a különböző földbirtokosok támogatták. A XIV. századig a kolostorok legjelentősebb adományozói vitathatatlanul maguk a bolgár cárok. Adományoztak birtokokat – szántóföldeket, szőlőket, kerteket, stb. – a területükön található falvakkal és azok lakosságával együtt. Minden felajánlást adománylevelekkel és más okiratokkal erősítettek meg. Hozzánk öt autentikus adománylevél jutott el, amelyeket a II. Bolgár Királyság uralkodói különböző kolostorok számára bocsátottak ki:

- Vatopedi oklevél II. Iván Aszen cártól, 1230-ból;
- Zografi oklevél Iván Alexander cártól 1342-ből;
- Mracsi (Radomiri) oklevél Iván Alexander cártól 1347-ből;
- Rilai oklevél Iván Sismán cártól 1378-ból;
- Vitosai (Dragalevci) oklevél Iván Sismán cártól 1382-ből.

A templomi és a kolostori feudális gazdaság a XI. és a XIII. század között érte el legmagasabb fejlettségi szintjét. Ismert, hogy a Szkopje mellett

található (Fürge) Szt. György kolostor, amelyet a XI. században alapítottak, több mint harminc falut birtokolt a hozzájuk tartozó kertekkel, szántóföldekkel, szőlőkkel, legelőkkel, vízimalmokkal és más ingatlanokkal együtt. A Rilai kolostornak nagy kiterjedésű földterületei voltak Dupnica és Kjusztendil környékén, a burgaszi Szt. Anasztázia

kolostor pedig az öböl déli partján elterülő szántók és szőlők mellett még házakat is birtokolt Burgasban, Pomoriében és Szozopolban. A Bacskovói kolostor, amelyet Bakuriáni Gergely alapított 1083-ban, nagyméretű szőlőskerteket birtokolt, amelyeket a környező kolostori falvak (Bacskovó, Javorovó,

Kuklen, Gorni Voden) lakói műveltek. Különösen nagy privilégiumokkal rendelkeztek az Athoszi kolostorok. A Zografi kolostornak például volt néhány falva a Sztruma-folyó mentén, ezeken kívül külön megemlíti Handák falvát is, amelyet 1342-ben Iván Alexander cár adományozott neki.

A középkorban a kolostorok lakói egy jól szervezett, szellemi és fizikai munkán alapuló közösséget alkottak. Egyértelmű munkamegosztás létezett nemcsak a kolostorokhoz tartozó emberek („parikok”), de maguk a szerzetesek között is. Az Athoszi kolostorok 1393. és 1575. között kelt reguláiból kiderül, hogy a szőlőskertekben voltak olyan építmények („kelia”, „szkit”), ahol a legintenzívebb munka idején (kapálás, metszés, gyomlálás, kötözés, a szőlő megóvása és szedése) a szerzetesek laktak. Csak ünnep- és vasárnapokon mentek át a testvérek a kolostorba, hogy a szentmisét meghallgassák.

A szőlőskertekben tavasszal kezdődött a munka a tőkék nyitásával és a vesszők metszésével. A vesszők rituális metszését, a szőlőtőkék leöntését borral, illetve a gazdag termést biztosító áldást Szt. Trifon ünnepén (február 1-3.) végezték. A szentnek népi elnevezései is vannak – Szőlőmetsző Trifon, Orratlan Trifon, Pisze Trifon, Részeget Trifon stb. Ezt az ünnepet mindig népi vigadalom kísérte. A Bacskovói kolostornál Aszenovgrádban volt egy nyílt tér, ahol birkózóversenyeket rendeztek, és gazdagon megvendégeltél azokat, akik a kolostornak a szőlőművelésben segédkeztek. A vesszők metszését vasból készült metszőkésekkel („koszer”) végezték, ezek egyébként megtalálhatók a régészeti leletekben már az antik kortól a középkoron át egészen napjainkig. A szőlő kapálása nagyon fontos a jó termés szempontjából, ezt kapával és egyenes ásóval végezték.

A régi típusú, helyi szőlőfajtákat („pamid”, „mavrud”, „gamza”) a filoxéra (szőlőbetegség) megjelenése előtt nem permetezték rézgálicoldattal. Ősszel, amikor megértek a szőlőszemek, elkezdődött a szüret – olyankor feszült munka folyt a termés betakarítása körül. A szőlőt kosarakba, fonott kasokba, illetve faedényekbe szedték, hogy majd azután fateknőkben elszállítsák a pincékbe, ahol a további feldolgozás történt. Ezt hatalmas tárolókban végezték, ezekbe öntötték a szőlőt, és lábbal taposták, de csak a férfiak. A szőlőkását (mustot) ezután hordókba töltötték, és fermentálni (forrni) hagyták.

Minden kolostornak nagy borospincéi voltak vagy a kolostori épületekben, vagy a környező falvak monostoraiban. A borospincék falai vastag kőfalak voltak, mellettük sorakoztatták fel a hordókat. Az Athoszi kolostorokban volt külön borász, aki őrizte a borospincék kulcsát, illetve felügyelt a borra, a rendre és a tisztaságra. Ő gondoskodott a bor elosztásáról is a szerzetesek között, erről a Bacskovói kolostor regulájában olvashatunk, amit Bakuriáni Gergely hagyott hátra. Ebben határozottan le van írva, hogy a testvéreknek az étkezéshez fejenként 4 pohár bor is jár. Hogy a szőlészethez és borászathoz szükséges felszereléseket karbantarthassák, a kolostorokban speciális műhelyek is működtek – kovács, kocsijavító, kádár stb. – ezekben szintén szerzetesek dolgoztak.

Bulgária török uralom alá kerülése után számos kolostor semmisült meg, mások pedig hosszú időre lakatlanná váltak. A Lopusani kolostorról (amely szintén ez idő tájt pusztult el) szőlő legenda szerint a kolostori szőlőskertek a Csukarka térségben voltak. Minden este egy szerzetes mászott fel a hegyre, és ott verte a kolompot, jelezve a többi szerzetesnek és munkásnak, hogy vége a munkanapnak, és itt az ideje, hogy visszatérjenek a kolostorba imádkozni és pihenni. Innen ered a térség neve is – Csukarka – „Kolompverő”.

A XV–XVI. században a bolgár lakosság segítségével fokozatosan elkezdődött a kolostorok helyreállítása. A nagy kolostorok, mint például a Rilai, a Bácskovói, a Trojáni, a Drjanovói, az Etropolei vagy a Preobrazseni újra a kulturális és a gazdasági élet központjai lettek. A török hatalom által kivetett adók is arról tanúskodnak, hogy a kolostorok újból stabil termelőközpontokká váltak. Számos okirat említi a „szőlőtized”, a „teknődíj”, „hordódíj”, „a must hordóba töltésének díja” stb. elnevezésű adófajtákat.

A szőlőtelepítés és a borászat az ország felszabadulása után is folyamatosan növekedett. Így a Bacskovói kolostor 800 „uvrat” (1 uvrat = 1600 m², vagyis a teljes terület 128 hektár [A ford. megj.]) földdel rendelkezett, amelyből 1896-ban 130 000 oka (1 oka = 1225 kg., vagyis a teljes

mennyiség 160 tonna [A ford. megj.]) szőlő termelt. A plovdivi Szt. Petka kolostor a „szegények” közé tartozott, pedig 500 dekar (50 hektár [A ford. megj.]) szőlője volt. A kolostori szőlészeti és borászati újkori felvirágzásának legékesebb bizonyítéka az a leltár, amelyet a drjanovói Szt. Arkangyal kolostorban készítettek 1876-ban:

„... 30 üst a bornak;
4 nagy hordó;
6 kisebb hordó;
10 csöbör a bornak;
7 teknő a szőlőnek;
30 kulacs a bornak;
22 kapa;
25 metszőkés;
1200 boros vödör stb.;
1 ház a szőlőben, tartozékokkal együtt...”

A szőlő művelése nem sokat változott, a filoxéra megjelenése után azonban elterjedt a rézgálicos permetezés és a „amerikai töre” oltás. A kolostori szőlőket zömmel a szerzetesek művelték, de gyakran igénybe vették a környező falvak lakosságának önkéntes segítségét. Ismert, hogy Javorovó falu parasztjai, akik a múltban a Bacskovói kolostor „adományozott” munkásai voltak, a hagyomány erejénél fogva nem is olyan régen még ingyen dolgoztak a szőlőskertekben kapáláskor és főleg szüretkor.

Maga a borkészítés – a taposás, az erjesztés, tárolás a pincékben – nem sokat változott. Így azonban csak a szerzetesek számára, illetve eladásra szánt bor készül, amivel a kolostori fogadókat ellátták, és a zarándokokat ünnepekkor kínálták.

Egészen más módon készül a misebor. Rend szerint a legszebb szőlőfürtöket válogatták ki e célra, de nem a száakkal együtt használták fel, hanem csak a szemeket (morzsolt szőlő). Miután hordóba tették, nem taposták lábbal, csak fakeverőkkel nyomkodták, keverték. Volt, ahol a szőlő nyomkodását kézzel vagy baltával végezték, ha kisebb mennyiségről volt szó. Ez a bor tiszta, mert „emberi test nem érintette”.

A misebor mindig piros szőlőből készül, a cefrével együtt erjed, és végül kis hordókba töltik. Ez a bor „szent, mert Jézus Krisztus vére”. Belőle kapnak a szomszédos települések templomai is az áldozáshoz.

A bolgár lakosság és a kolostori-templomi közösségek közötti szoros kapcsolatok évszázados hagyománya nemcsak tiszteletteljes, hanem gunyoros, néhol már-már epés viszonyt is kialakított az egyházi személyek – szerzetesek, papok, püspökök – iránt. A folklór megőrizte ezt, és a bolgár népi kultúra igen érdekes és jelentős részévé tette. Az olyan kifejezések, mint „kolostori bor”, „püspöki bor”, „kolostori pusmogás” jól jellemzik eze-

ket a kapcsolatokat. A Drjanovói kolostor például híres a boráról, amelyet a testvérek „igyál még”-nek neveznek. Olyan gyógyfüveket tartalmaz, amelyek arra készítetnek, hogy „igyál még”. Ezek a füvek kölcsönzik a bornak az erdei szeder és a hegyi frissesség zamatát. A Rilai kolostor híres erős bora a „Gatni bulka”, vagyis menyecskeöntögető. Más kolostorok nemcsak borukról, hanem pálinkájukról is híresek. A Bacskovói kolostor a malaga-típusú híres bora mellett a gyömbéres pálinkával is büszkélkedik, a Preobrazseni pedig a fehér szőlőpálinkájával. A Trojani kolostorban készített gyógyfüves pálinkát az 1894-es antwerpeni kiállításon Belgiumban oklevéllel és bronzéremmel tüntették ki. A szamokovi Szűz Mária monostorban 40 fajta gyógyfüvet tartalmazó szőlőpálinkát készítenek. Ezt egy speciális, háromliteres, négyszögletű üvegben tárolják, amelyet valaha még Athoszból hoztak. A gyógyfüvek közül néhányat ismerünk (szegfűszeg, cickafarkfű), de a legtöbbet nem. Ezt a pálinkát gyógyszerként fogyasztották, az apátnő pedig szíverősítőként itta.

A legszorosabb és legtartósabb kapcsolatban a néppel vitathatatlanul a papok álltak. A falusi pap és a bor viszonya a folklór egyik kedvenc témája: „Kikelt a kiskacsa – gyerünk a folyóra, papot szenteltek – gyerünk a kocsmába”; „Részeg pap borral álmodik”; „Berűgött, mint pap halottak napján”; „Ahol a templom, ott a kocsmá”; „Ha tudni akarod, hol mérnek jófajta bort, kérdezd meg hová járnak a papok inni”; „Ha a papot keresed, a kocsmárost kérdezd, ne a sekrestyést” stb.

Az egészséges népi erkölcs egyszerre ítéli el és engedi meg a borfogyasztást – „Részeg ember – lyukas zsák”; „Bor, bor, csupasz bor, eladtad az ökrömet, a bátyám két ökrét is, sőt apámnak a kocsiját is”; „Részeges könnyeket Isten nem fogad el”, de „Áldott bor, átkozott részegség”.

Érdekes az a rövid meghatározás, amelyet a nép adott, és amelyik a borkészítés egész folyamatát bemutatja: „Mondta a bor: kapálnak, élve eltemetnek, beásnak, kiásnak, metszenek, letörnek, megkötöznek, békét nekem nem hagynak, ha megértem, lábbal taposnak, beleöntenek, kiöntenek, vasabroncsos tömlőbe zárnak, és én mindezt tűröm, de ha valakinek a fejébe szállok, majd az is megkapja a magáét tőlem”.

A bor akár az etnikai hovatartozás ismervévé is válhat: „Ha a török kedvére akarsz tenni, adj neki édességet. A görög mindig halszagot érez, a bolgár ember életét azonban keserű borral tehet edesebbé”.

Néhány esetben a bor összefonódhat az emberi sorssal. A Melnik városából származó Manol

Kordopulis az 1910-es év környékén végzett Franciaországban borász-mérnök szakon. Nem volt könnyű dolga ennek az első technológusnak, aki számos újítást akart bevezetni, többek között a permetezést is. Ezért a melniki görög püspök kiközösítette őt az egyházból, mert nézetei szerint a bort, „Jézus véré”, nem lehet rézgáliccal szennyezni.

Georgi Jonov, a későbbi Geraszim atya, három kolostornak is volt az apátja – a Bacskovóinak, a Szt. Nedeljának Aszenovgrad mellett és a Szt. Nikolának Kalugerovo falu (Pazardzsisik) mellett. Ezenkívül még Ferdinánd cár főborásza is volt, illetve a Bolgár Ortodox Egyház Szent Szinódusának fő bortermelője is. Fiatalon végezte el a szadovói mezőgazdasági iskolát, ahol borászatot is tanítottak. Ott sajátította el az alapvető borászati technológiákat, és megtanult még franciául is. Amikor behívták katonának, a tiszti klubban teljesített szolgálatot mint felszolgáló. A klub borospincéjében saját részére készített egy kis hordónyi bort, és az sokkal finomabbra sikerült, mint azok a külföldi borok, amelyekkel a pince tele volt.

Egyik este Ferdinánd cár együtt mulatozott a tiszti karral. Ő a moseli borokat kedvelte. Jonov leközdötte félelmét, és töltött neki egy poharat saját borából, ezt mondván franciául: „Bátorkodom Önnek felszolgálni ezt a bort is!”. Ferdinánd végigmérte őt, megkóstolta a bort, majd így szólt: „Ért a borokhoz, garçon.”.

Az eset után nem sokkal Jonovot áthelyezték dolgozni az evxinográdi borospincékbe, ahol nemsokára főborásszá nevezték őt ki. A Balkáni háború kitörésével neki is ki kellett volna mennie a frontra. Éppen akkor tartózkodott a kastélyban Szimeon várnai metropolita, aki nagy tisztelője volt Jonov borainak. Ő tanácsolta neki azt, hogy a front helyett lépjen be inkább a Szt. Konstantin kolostor szerzetesei közé. Jonov beleegyezett, és ahogy maga is mesélte: „Kettős keresztet vettem a vállamra – egyszerre szolgáltam Istent és a cárt, egyiket alázattal, a másikat pedig borral, amely felszínre hozza az emberi vakmerőséget”.

A háború után Geraszim szerzetes a Bacskovói kolostorba ment, Maxim plovdivi metropolita pedig erőfeszítéseinek elismeréseképpen kinevezte őt először a Szt. Nedelja, majd a Kalugerovo kolostor (ahol a Szent Szinódusnak szánt bor készülő) főapátjává.

Geraszim archimandita volt egyébként a katolikus egyház egyik fő opponense is, ugyanis a katolikus egyház úgy szabályozza az emberek életét, hogy az év 240 napján tiltja a testi örömeket, a borivást is beleértve. Ezzel szemben az ortodox egyház 240 napon át megengedte, hogy „a bor

édes bűne az asztalra szálljon". Ez a 240 naptári nap is mutatja az ortodox egyház szabadabb és örömtelibb viszonyát az ember földi létéhez.

Befejezésül az olvasottakhoz egy népi bölcsesség felhasználásával a következő ajánlást, il-

letve figyelmeztetést küldöm: „Igyák az első poharat egészségükre, a másodikat örömükre, a harmadikat boldogságukért, a negyediket pedig örültségből!

Menyhárt Krisztina fordítása



A kolostorok állandó szerepet töltenek be a bolgár nép állami és nemzeti történelmében. Már a megalapításukat követő legkorábbi időszakról kezdve ezek azok az iskolák, ahol fejlesztik az irodalmi munkát, fenntartják az írásbeliséget és a bolgár nyelv tisztaságát, tanulmányozzák a helyesírást, művelik a fordítói tevékenységet. Ezek az első „egyetemek” is, ahonnan írástudó és művelt szerzetesek, sőt uralkodók is kikerülnek, itt formálódik az állami és az egyházi politika. A kolostorok magukhoz vonzzák a különbözőféle művészeti tevékenységeket folytató kézműveseket, építészeket, népi tervezőket, ikonfestőket, fa- és kőfaragókat, aranyműveseket

stb. Mint a keresztény tan terjesztői és támogatói, a kolostorok egyben ideológiai központok is, ahol az erkölcs és az etikett, a nevelés és a pedagógia elveit meghatározzák; az idegen etnikai és vallási uralom évszázadaiban pedig a bolgár szellemiség erőteljes támogatói és a bolgár nép nemzeti felszabadító harcának segítői is. Nem utolsósorban ők azok a központok, amelyek fenntartják a kapcsolatokat a többi ortodox egyházzal – orosz, görög, grúz, örmény, szerb – és azok kolostori közösségeivel.

A bolgár nemzetiség és szellemiség megőrzésében azonban a legnagyobb jelentőséggel az a közvetlen kommunikáció bír, amely a kolostorok és a környező lakosság között fennállt. A kolostori szerzetesség és a világi falusi, céhes-városi vezetés, illetve a hívők közötti eleven kapcsolat legékezebb bizonyítéka az a zarándokmozgalom, amely a 18-19. és a 20. század elején bontakozott ki.

Az isteni erők előtti tiszteletadás, a vallási hovatartozástól függetlenül, olyan régi, mint maga az emberiség. Az ortodox Bulgáriában pedig a bolgár történelem minden periódusában élő hagyomány.

Bolgár zarándokok már a középkorban is látogatták a Kelet-Európában és a Közel-Keleten található nagy ortodox zarándokközpontokat, mint pl. a Fruskagorai kolostorok, az Athosz-hegy, Jeruzsálem, a korai kereszténységgel kapcsolatos többi „szent hely”, a sinai Szt. Katalin kolostor, az orosz és a havasalföldi kolostorok. Még nagyobb lelkesedéssel fordult a lakosság az országban található nagy kolostori létesítmények felé, mint például a Rilai Szt. Iván kolostor, a bacskovói Mária Mennybemenetele kolostor, a trojáni Mária Mennybemenetele kolostor, a Tirnovói és a Szófia Szent Hegy, a drjanovói Szt. Arkangyal kolostor

stb. Bár más-más időszakban jöttek létre, ezek a kolostorok jól kiterjedt hálózatként övezik az egész bolgár területet, függetlenül a változó államhatároktól, és kisebb-nagyobb intenzitással, de napjainkig is zarándokhelyekként működnek. A bolgár kolostorok felé irányuló zarándokmozgalom különösen erős a 17–19. században, amikor a

bolgár egyház harcol a Konstantinápolyi Patriarchátustól való függetlenségért, és kitart az etnikai és vallási szabadság mellett.

A népi hiedelmekben a kolostorok „szent helyek”. Ott az „isten akarat” csodatevő módon nyilvánul meg az emberek előtt pontosan meghatározott időben és kö-

rülmények között. A „csoda” jelensége megtalálható minden kolostor megalapításánál és létezésénél, sőt néhány kolostor pusztulása után is megjelenik, hogy emlékeztessen a hely „szentségére”, „kiválasztottságára” és múlhatatlan voltára. Lényege valamely természetfeletti jelenség, amely egyszer vagy időszakosan figyelhető meg, és amely az isteni, szakrális erő jele. Gyógyhatású, meleg ásványvizek hirtelen kifakadása; gyorsan meggyógyuló betegségek; szent ereklyék felfedezése; csodatevő ikonok megjelenése, amelyek beszélnek, repülnek, egyik helyről a másikra vándorolnak, bajbajutott embereken segítenek; lángok, tüzek fellángolása stb. mind az alapjait képezik a kolostorok megalapításáról szóló népi legendáknak.

A Trojáni kolostor megalapítása pl. a csodatevő Szűz Mária ikon legendájával kapcsolatos. A 17. században két Athosz-hegyi szerzetes vitte a Damaszkuszi János által a 8. században festett Szűz Mária ikon másolatát az úton, Bulgárián keresztül. Egy helyen, nem messze a kolostor mai helyétől, az a ló, amellyel utaztak, váratlanul összeesett és kimúlt. Elmentek a legközelebbi településre, és másik lovat vettek. Azonban amikor újra útra keltek, a másik ló is megállt, összeesett és kimúlt. A szerzetesek úgy látták, ez annak a jele, hogy az ikon itt akar maradni. Egy magaslaton építkezésbe fogtak, de az ikon felszállt, és átröpt a kolostor jelenlegi helyére. Szűz Mária maga mutatta meg a neki szentelt kolostor helyét.

A népi szemlélet szerint az elhagyatott kolostorok szintén csodálatos jelenségek forrásai. Egy népdalban (Szredogriv faluból, Belogradcsik mellett) a lerombolt, napjainkra lakatlan „Keresztelő Szt. János születése” nevű kolostor fényt bocsát ki, amely az egész erdőt beragyogja:

JURICKSKAYNÉ SZABEVA ASZJA

Kolostori ünnepek és búcsúk

„...Két fényes csillag ragyogott fel:
Egyik a falu felett, másik a falu alatt.
Az, melyik a faluban van, hol ragyog, hol nem,
az, melyik a falu felett van, az egész erdőt
beragyogja.
Az erdőben ott van a fehér kolostor...”¹

Ezzel kapcsolatosak azok a lakatlan kolostorokról szóló mondák is, amelyek szerint éjszakánként azon a helyen megszólalt a harang, vagy megjelent a kolostor patrónus szentjének alakja.

A csoda jelensége állandóan jelen van a népi felfogásban, és elválaszthatatlanul összefonódott a kolostor területével, tárgyaival és jelzőivel (kápolnák, források, szent fák, ikonok, relikviák stb.). Legnagyobb intenzitással a kolostor védőszentjének ünnepekor jelentkezett. Azon a napon zárándokok tömegei gyűlnek ott össze a közeli és távoli falvakból és az egész bolgár területről is. Ezek az ünnepek igazi népi ünnepekké és vigasságokká váltak, amelyek egy héten át is tarthatnak.

A bacskovói Mária Mennymenetele kolostor három nagy kolostori ünnepéről nevezetes – Húsvét, Pünkösd és Szűz Mária mennymenetele (augusztus 15.). Az utóbbi a templom búcsúja is, zárándoktömegek és nagy kirakodóvásár kísérik. A zárándokat legfőbb tárgya a régi grúz Szűz Mária ikon. A nép ezt csodatevőként tartja számon, ugyanis állítólag természetfeletti erejével tud betegségeket gyógyítani, megvéd a haláltól és a szerencsétlenségektől, illetve szerencsét hoz. A legenda szerint Lukács evangélista festette, és eredetileg egy grúziai kolostorban volt, ahol azonban nem tisztelték eléggé. Ez elszomorította, ezért „megszökött és rászállt” egy sziklára, a bacskovói kolostortól keletre a „Kluvijsa” térségben, mellette pedig égett a tűz. Nem messze két pásztor nyájait legeltette, és meglátták a tüzet az ikon mellett. Szóltak a szerzeteseknek, akik nagy tiszteletadás mellett bevitték az ikont a Szűz Mária templomba. Éjszaka azonban az ikon megint elszökött, és visszaszállt eredeti helyére, a sziklára. A szerzetesek egyikének álmában megjelent az Istenanya, aki azt kérte, hogy ikonját tegyék külön helyre a templom főkapuja mellett, hogy figyelhesse a templomba bejövőket – ki milyen érzéssel szívében lépi át a küszöbét. Azt is meghagyta, hogy húsvét másnapján mindig vigyék vissza a régi helyére. Ez a legenda, amely tökéletesen beleillik a csodatevő tárgyak tiszteletéről szóló középkori népi legendák sorába, mind a mai napig elevenen él, ugyanúgy, mint az a hagyomány is, hogy húsvét másnapján ünnepélyes menet keretében kviszik az ikont a „Kluvijsa” térségbe.

Augusztus 15-én a kolostorba zárándokok tömegei özönlenek, nemcsak a Trák síkságról és a

Rodope-vidékről, hanem egész Bulgáriából is. A környéken lakó idősebb adatközlők emlékei alapján részleteiben lehet rekonstruálni az ünnep lefolyását, úgy, ahogy azt a 19. század végén és a 20. század elején ünnepelték. Egy héttel az ünnep előtt kezdődött el a készülődés az utazáshoz a Bacskovói kolostor felé. A falvakban és a tanyákon ökrös- és bivalyszekeres, lovas és szamaras karavánok szerveződtek, amelyek meghatározott napon indultak, attól függően, milyen messze volt tőlük a kolostor. A férfiak lovagoltak, a nők, a gyermekek és a gyógyulásra váró betegek pedig a szekereken utaztak. Miután az út is többé-kevésbé hosszú volt, maga az ünnep is eltartott három napig, a családok takarókat, párnákat, főzőedényeket pakoltak fel, továbbá ételt is az embereknek és a jószágnak. A szekereket speciális, csak erre az ünnepségre készített szőttesekkel takarták be, ezek fehér vagy vörös színűek voltak, illetve világos színű csíkosak, „az egészségért, a derűért”. A zárándokok adományokat is hoztak a kolostor részére – zömmel hímnemű állatot, a legszébbet és legegészségesebbet a gazdaságban, illetve különféle szőtteseket, ruhát vagy pénzt. Az adományozott jószág a kolostori nyájak része lett, a többi ajándékot elárverezték néhány nappal az ünnep után, a bevétel pedig a kolostoré maradt. A karavánok 2-3 nappal az ünnep kezdete előtt érkeztek. A módosabb vendégek a kolostorban béreltek szobát. A falusi lakosság a folyó melletti réteken táborozott le. Az egy faluból származó szekerek egymás mellé állva kört formáltak („okolnik”), úgy hogy csak egy kis helyet hagytak a ki- és bejáráshoz. Minden család külön tűzön főzte az ételt, amelyet a saját szekere mellett rakott. A kör közepén sekély gödröt ástak, ahová nagy közös tüzet raktak. Az ünnep előestéjén ezen sütöttek meg nyáron a pap által már megszentelt állatokat – ürüket, bárányokat, birkákat. Az így elkészített húst a következő napon fogyasztották, amikor befejeződött a Szűz Mária böjt. A betegek mindig a templomban éjszakáztak, Szűz Mária csodatevő erejétől várták a segítséget és gyógyulást.

Az ünnepnapon, kora reggel ünnepélyes menetet alkottak, amelyen körbehordozták a csodatevő ikont. Az összegyűlt sokaság igyekezett megérinteni az ikont, ugyanis a közvetlen testi érintésnek (kontaktusnak) természetfeletti erőt tulajdonítottak. Ezután ünnepi szentmise következett, majd elkezdődött a népi vigadalom. A templom előtti réten nagy körtáncot jártak. Kirakodóvásárt rendeztek, ahol korsókat, fazekakat, karkötőket, fülbevalókat, gyűrűket, süteményeket, cukorkákat, nyalókákat, kis ikonokat, proszforákat, kesztyűket, gyermekcipőket, kiskorsókat, szövete-

¹ Еп. Антоний, Манастирите в България, сп. Духовна култура, кн. 10-11, 1971, с. 6

ket árultak. Az ott vásárolt ikonok és keresztek megszentelésük után, az év többi részében betegségek esetén kerültek felhasználásra úgy, hogy a helyi pap rájuk olvasta a gyógyulásért könyörgő imádságot. Az utolsó nap este a lakosság már az elutazáshoz készülődött, hiszen az egészség és egy jobb élet reményévelelve, már kielégítették szükségleteiket az emberi kapcsolatok és az Istennel, a szentekkel való kontaktus terén.

Nem csak az ünnepeken, hanem az év minden napján nyitva áll a kolostor a testi vagy lelki megnyugvást kereső emberek előtt. Ősszel a gyermektelen asszonyok zárandokoltak el oda, hogy a kolostor udvarában növő egyik trópusi fa („dzsindzsif”) savanykás gyümölcseiből egyenek, amelyekről azt tartották, hogy gyógyítják a meddőséget. A kolostori forrás „szent vizéből” is vittek, hogy igyanak belőle, vagy lemossák szemüket vele, gyógyhatásában mind a mai napig hisznek. A Rilai kolostorban nem is olyan régen még megvolt az az almafa, amely a templom oltárától keletre nőtt, ennek gyümölcseit is meddőség kezelésére használták. Az „Elka gyermeket hozó gyógyírt talál” c. népdalban a férfi egész vagyonát fel akarja ajánlani egy gyermekért cserébe. Elka azt mondja neki, menjenek el „Szent Ivánhoz a Rilai kolostorba”, ezzel együtt fogadalmat is tesz, hogy adományt ad a kolostornak:

„...Hajoljunk meg, imádkozzunk,
hátha adományt nyerünk ad Úrtól.
Adomány az Úrtól, szívünkéből gyermek;
Új szobát fogunk kifesteni,
kifestjük azt mi ketten...”²

A Rilai Szt. Iván kolostort a csoportosan vagy egyénileg érkező zárandokok a következő naptári ünnepeken látogatták: húsvét, Jézus mennybemenetele, pünkösd, Szt. György-nap, Péter-nap, Illés-nap, Mária mennybemenetele és születése napja és a patrónus, Rilai Szt. Iván napja (október 19.), amely a kolostor búcsúja is egyben. Különösen nagy pompával ünnepelték meg a Szűz Máriának szentelt két ünnepet, ugyanis akkorra a falusi lakosság már befejezte a mezőgazdasági betakarítási munkálatok nagyobbik részét. A források rengeteg látogatóról tesznek említést, akik az ország minden sarkából jöttek. A kolostori templom éjféli miséjét, Rilai Szt. Iván ereklyéjének megérintését és a tiszteletadást Szűz Mária ikonjának, gyógyító hatásának és bajűzőnek tartották. Ezen a napokon a kolostor körül igazi kereskedelmi központ alakult, standokkal, boltcskákkal, igazi boltokkal, amelyeket a szomszédos falvak kereskedői béreltek. Ekkor a „templomi kézműves ter-

mékek” (amelyeket a zárandokok igényeinek kielégítésére gyártottak) valóságos kereskedelme bontakozott ki. Mind a mai napig mesélnek olyan, néplélektani szempontból érdekes történeteket, amelyek a szemfüles kereskedőkről szólnak. Ilyen, pl. a dupnicai Dimitar Demirev bácsi, aki a Hreljo-torony melletti boltocskájában különféle érdekességeket árult, amelyekből ravaszsággal nyereszkedett. Egyszer, amikor az áruját szállította, egy csomag halotti leplet ejtett el a Paiszjij-kut mellett, és azok összesározódtak. De ő nem esett kétségbe, hanem megtalálta a módját, hogy drágábban adhassa el őket. Amikor az öregasszonyok meglátták a sáros lepleket, megkérdezték, miért olyan koszosak. Ő azt válaszolta: „Látják! Nem tetszik nekik! Pedig a Jordán-folyóba lettek mártva. Csak néhány darabom van belőlük!” – „Todor-ka néni!” – mondta ekkor egy asszony –Vegyünk mi is ezekből a Jordán-folyóba mártott leplekből. Arra nincs pénzünk, hogy elzarándokoljunk a Szentsírhoz. Jó lenne, majd amikor meghalunk, ha ezekben a leplekben temetnének el!”³

A Kuklen falu (Aszenovgrád környéke) mellett található Szt. Kozma és Damján kolostor híres a gyógyvizéről, amely súlyos pszichés és idegi megbetegedéseket gyógyít. A kolostort patronáló két szentet, Kozmát és Damjánt még „ezüstműkűli” szenteknek is nevezik, ugyanis ingyen gyógyították a betegeket. Évente kétszer ünneplik a patrónusok ünnepét – július 1-jén (nyári Szt. Kozma és Damján) és november 1-jén (téli Szt. Kozma és Damján). Ezek az ünnepek főleg a templomi forrásvíz gyógyhatásának és a két szentet ábrázoló nagy templomi ikon csodatevő erejébe vetett hitnek vannak szentelve. A múltban használtak egy szelleműző imádságot is, „Imádság a farkasról és a gonosz emberről, akit megszállt a gonosz szellem”, amely egy 17. századi kéziratban maradt fent. Ezt pszichés megbetegedésekben szenvedőknek olvastak fel, hogy ily módon űzzék ki belőlük a gonoszt: „És felkelt 50 pap, és fogott 50 könyvet, és megkötötték a gonosz ember kezét, lábát, szemét és a farkasnak a száját, fülét és szemét, hogy ki ne szagolja, merre jár az Isten rab-szolgája ...(a beteg neve), az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében most és mindörökké.”. A templomban még őrzik azt a követ a hozzá rögzített vasláncsal együtt, ahová a nyakánál fogva kikötötték a beteget, hogy a kezelés alatt ne őrlöngjön. Az imádság után a betegeket elvezették gyógyvíz forrásához, és belemártották őket a vízbe, amelyről azt tartották, hogy az ünnepek előestéjén különösen nagy gyógyerővel bír. Az éjféli utáni körmenettel viszik ki Szt. Kozma és Damján

² С6НУ, кн. 14, 1897, с. 46-47

³ По Арх. Кл. Рилец, Обитателите на Рилския манастир, сп. Духовна култура, кн. 8. 1973, с. 24

nagy ikonját a szent forráshoz, ahol imádságot mondanak, és megszentelik a vizet. Ezután a menet visszatér a templomba, ahol a zárándokok és betegek az egész éjszakát eltöltik. A templomban egy ereklyét is őriznek – az egyik szent csuklójának darabját – amelyet fa ereklyetartóban tartanak. Az ünnepnapon a kolostor előtti réten nagy búcsút tartanak, fogadalmi ajándékokat visznek ki, játékokat játszanak és táncot járnak, vagyis népünnepélyt rendeznek. Szt. Kozma és Damján ünneplésében különös súlyt kapnak azok a gyógyító-varázsló praktikák, amelyek még a középkorból maradtak fent, és amelyek szoros kapcsolatban állnak a ráolvasások, apokrif imádságok és írások népi hagyományaival, illetve a mágikus rítusok és keresztény kánon közötti szoros szimbiózissal.

A víz gyógyító erejével a pomoriei (Burgasz környéke) Szt. György kolostor is kapcsolatban áll. A patrónus ünnepén, Szt. György-napkor, a Fekete-tenger egész déli partvidékéről sereglenek oda a zárándokok abban a hitben, hogy meg fognak gyógyulni. Még a kolostor alapkövének lera-kásakor, így szól a legenda, a szentet ábrázoló márványobeliszket találtak, amelyből hirtelen víz fakadt. Minden évben Szt. György-nap előestéjén megjelenik lovon a szent, elmegy a forráshoz, megmártózik vizében és elmegy. Így „forgatja át” ő a vizet, amely így gyógyhatásúvá válik. A népi monda szerint, azok a zárándokok, akik a templomban töltötték az éjszakát, hallották Szt. György lovának patkódobogását az udvar kövén. Azt tartják, hogy ez a víz a végtagok (főleg a láb) megbetegedéseit gyógyítja, ugyanis „Szt. György harcos volt, ezért erős lábai voltak”. Nem véletlen, hogy a forrásnál lévő ikonon a szent egyik lába ezüsből van. A hagyomány szellemében egy zárándok, akinek beteg lába meggyógyult, adományozta az

ezüst veretet, hogy így fejezze ki háláját a szentnek.

A bankjai (Szófia mellett) kolostor ünnepe július 15-ére esik, Szt. Kirik napjára, ekkor nagy búcsút és kirakodóvásárt rendeznek. Ez egybeesik az első „hőségnappal” (az év három legmelegebb napját – július 15-ét, 16-át és 17-ét a népi kalendáriumban „hőségnapnak” nevezik). A hiedelem szerint, az, aki az ünnep előestéjén éjfélkor a kolostor gyógyhatású meleg iszapjában fekszik, meg fogja hallani Szt. Kirik égben szóló harangját, és meg fog gyógyulni.⁴

A kolostori ünnepek struktúrájában a vallásos, misztikus jelleg mellett felfedezhetők a szórakoztató, ünnepi elemek is, amelyek kiszakítják őket a templomi szertatások szigorú, kanonikus rendjéből. Tirnovói Evtimij Pátriárka mint a világi dolgokat tagadó mozgalom követője, már a 14. században bírálta a Tirnovói Szent Hegyre látogató zárándokok viselkedését. Amikor ellátogattak az egész héten át tartó kolostori patrónusünnepekre, áthágták az egyház szabályait, és zajos ünnepségeket és multságokat rendeztek. Ezzel ürügyet szolgáltatott arra, hogy az egész országban betiltassák a templomi búcsúkat.

Az oszmán támadás és a bolgár állam megsemmisülése radikálisan megváltoztatta a bolgár egyházi intézmények társadalmi szerepét. Az egyház, amely „etnikai stabilizáló”⁵ szerepet töltött be, hosszú történelmi időszakra megengedte a kereszténység és a népi pogányság (más néven otthoni kereszténység vagy keresztény pogányság) párhuzamos létezését. A bolgár ortodox egyház liberális álláspontja hozzájárult ahhoz, hogy a nép és az egyház között hagyományos, közeli kapcsolat alakuljon ki.

Menyhárt Krisztina fordítása

⁴ СБНУ, кн. 4, 1891, с. 150-152

⁵ Ив. Георгиева, Българска народна митология, 1983, с. 11

A keresztény vallás jelenlétének témájával a bolgár ember életében sok különböző kutatás foglalkozott, és minden ilyen irányú megfigyelés egyértelműen a különböző eredetű hiedelmek összefonódását mutatta a pogánytól az ortodox keresztényig, amelyek gyakorlatban az egységes pravoszláv vallás értelmét kapták. Természetes, hogy a hiedelmek és az elképzelések egymásra rétegződnek, új elemek kerülnek a régi elképzelésekbe; az új elképzelések pedig beolvadnak, tovább magyarázzák őket, kiszorítják vagy kiegészítik és ékesítik a régieket – ez a hagyományos legendák fennmaradásának természetes folyamata. Tulajdonképpen ez a vonatkozik a a kereszténységre is a bolgárok életében XX. század kezdetéig, sőt az ország elmaradottabb részein a század közepéig.

Történelmi aspektusból szemlélve a kereszténység sorsa nagyon érdekes, és bolgár földön már a IX. század második fele, a kereszténység felvétele előtt elterjed. Mint a judaizmusra épülő monotheisztikus vallás az ókori görög, római és keleti kultuszok erős hatása alatt kedvező talajra talált a Balkán-félszigeten ahhoz, hogy már a II. század elején elterjedjen. Követői kezdetben a görög és a római lakosság köréből, később a hellenizált és romanizált trákok köréből kerülnek ki. A 313. évi milánói ediktum egyenjogú vallásnak ismeri el, 325-ben pedig Bizáncban államvallássá válik. Elterjedésének akadályai a nyelv volt, ezért a Bibliát már akkor több nyelvre lefordították, még a trák besszi törzs nyelvére is (Besszi biblia), amelyről nem maradt fenn másolat. Az VI–VII. században, a szlávok betelepülése idején a kereszténység nagy megpróbáltatásoknak volt kitéve, mivel a szlávok lerombolták a templomokat, nem vették fel a számukra idegen vallást, elűzték annak papjait. A bizánci politika kísérleteket tett rá, hogy megnyerje a szlávokat a kereszténység eszméjének, mert úgy gondolta, hogy ezzel saját politikai rendszeréhez is láncolhatja őket. Ebbéli törekvésében új akadályt jelentett az újonnan megalakult bolgár állam a VII. század végén, amely hivatalosan is harcolt a kereszténység ellen. A bolgár állami politikával való összeférhetlenségét példázza az is, hogy Omurtág kán fiát, Enravotát megfosztották a tróntól, mivel a IX. század elején felvette a kereszténységet. A források szerint ebben az időszakban a kereszténységhez való kötődése miatt több

mint 370 ember szenvedett üldöztetést. A pliszikai ásatásoknál olyan keresztény sírokat tártak fel, amelyek évtizedekkel azelőttől származnak, mint ahogy Bulgária felvette a kereszténységet. Ez arra utal, hogy az üldözések ellenére a kereszténységnek már a VIII–IX. században is voltak követői.

I. Borisz 864-ben számos politikai és gazdasági ok miatt kényszerül a kereszténységet államvallássá tenni. Ez az aktus hozzájárul a szlávok, a protobolgárok és a trákok még élő szörványainak egy néppé egyesítéséhez, a középkori bolgár állam tekintélyének növeléséhez Délkelet-Európában, és az országot az európai keresztény kultúra részévé teszi.

Nagyon érdekes a pogányság, a korai kereszténység és az új kereszténység kölcsönhatása. Ez külön kutatás tárgyát képezi, de tény, hogy létezett ilyen kölcsönhatás, és ez különböző szinteken mutatható ki – a szokásokban és a mindennapokban, az egyházi szertartásokban és a keresztény gyakorlatban.

A hétköznapi kereszténység markáns elemei a legtöbb népszerű szent keresztény kultuszában is fellelhetők. A pogány elképzelések itt együtt élnek a keresztényekkel, és teljesen kereszténynek vannak feltüntetve. Másrészt a hivatalos kultusz a nép tudatában átalakul, az információ más értelmet nyer a mindennapok szintjén és a nép világnézetének megfelelően. Ez jól nyomon követhető például a népi kalendáriumban is. Az alapját a keresztény szentek életének adatai képezik, az ünnepek viszont tulajdonképpen a természet ismétlődő állapotainak megfigyelését tükrözik, amelyeknek meghatározó szerepük van a bolgár ember legfontosabb tevékenységében, a földművelésben. Ezek határozzák meg a mezőgazdasági munkák időszakait és a hozzájuk kapcsolódó szokásokat. Sok keresztény ünnep dátuma örökölt pogány kultuszokat, amelyek új értelmet nyernek – általában az adott mezőgazdasági tevékenység védőünnepeivé válnak.

A népi elképzelésekben sok szentnek vannak közös vonásai. Szent György és Szent Illés például az ég és a föld kulcsát őrzi, üldözi és megöli a sárkányt, tőlük függ a termékenység, ők az eső és a harmat urai. A Peperuda népszokásban Szent Illéshez imádkoznak esőért, Észak-Bulgáriában él az esőhozó German-szokás is, amelynek alapja a vízzel való leöntés mint imitáló mágikus aktus.

Ezeknek a szokásoknak és praktikáknak az ősi mintája valószínűleg a szlávok egyik alapvető mítoszából – a villámszóró Perun mítoszából – származik (és innen, feltehetőleg a tő kettőzésével jött létre a peperuga – peperuda szó). Az utóbbi időben elterjedt az a nézet is, hogy a Balkán-félszigeten feltehetőleg a villám isteneként tisztelték a trák lovast, akinek nevében fellelhető a per- tő. A keresztény korszakban a villám pogány istenét Szent Illés váltja fel. Ő az esőhozó, és a népi hiedelemben a villámhozó is. Ahogy szekérével a felhőkön halad, dörög, sőt villámlik is (a népi értelmezés erősen hasonlít a szintén villámszóró Zeusz mítoszára, aki a villámszóró isten indoeurópai mítoszából származik). A legenda más változataiban Szent Illés arany szekérrel jár az égen, és üldözi a sárkányt, hogy az le ne legelje a gabonát. A villámokat Szent Illésnek a sárkányra kilőtt tüzes nyilai, lovainak patái, illetve az orrlyukaikból kitörő tűz okozza.

Szent György alakját vizsgálva szintén sok hasonló vonást fedezhetünk fel a villámszóró fő istenséggel. A szakirodalomban gyakran felmerül az a kérdés, hogy Szent György alakja a trák lovastól származik. Ezt nem tarthatjuk a kultusz eredetproblémája végső megoldásának. Szent György tiszteletébe bekerült sok, a növényzethez, az egészséghez, a termékenységhez és a házassághoz kapcsolódó létfontosságú hiedelem és szokás is. Nem lehet pontosan megállapítani, hogy melyik pogány istenséggel rokon Szent György, az ünnep lényege viszont egyértelműbb. A Szent György-napi népszokások középpontjában a birkák fejése, az elsőnek világra jött bárány feláldozása áll, mindehhez a közös étkezés adja a keretet, ahol abban az évben először esznek bárányhúst és isznak birkatejet. A Szent György-nap az új állattenyésztési év kezdetét jelenti, amikor az első szaporulatot feláldozzák és megköstölják, és a nyári félév kezdetét jelzi. Minden valószínűség szerint ezeknek a szokásoknak a Balkán-félsziget ókori népeinek szokásai képezik az alapját, akiknek alapvető tevékenysége az állattenyésztés volt, az ünnep földművelési elemei pedig valószínűleg a szláv ünneprendszer későbbi rárétegződései.

Ezeknek a gyakorlatoknak sok eleme került be a keresztény húsvétba, és ötvözött formában jutott el hozzánk, ezért a laikus akár össze is cserélheti a két nagy tavaszi ünnepet, ha kiragadva szemléli egyes elemeit.

Érdekes párhuzamokat fedezhetünk fel Dionüszosz és Szent Trifon, népi nevén Trifon Zarezan kultuszával is. Az egyházi ikonfestészetben gyakran kacorral ábrázolják a népi elképzelések hatására, melyek a szőlőművelés védőszentjének tartják őt. Ünnepének lényege a szőlő szertartá-

sos metszése, amivel rituálisan megkezdődik az új szőlőtermesztő év. A gazda levág három ágat a legszebb szőlőről, borral meglocsolja, és megáldja őket. Egyes helyeken a következő, mágikus jelentőségű párbeszéd hangzik el. Valaki hangosan megkérdezi: „Trifon, hol vagy?“, a másik pedig azt válaszolja: „A szőlő alatt, nem látszom a sok gyümölcstől”. Az első erre azt feleli: „Jövőre egyáltalán ne látszódj ki!”

Egy népi legenda szerint a Szűzanya a születés utáni 40. napon elment a templomba, és Trifon, akit a bátyjának tartanak, kinevette őt, és véletlenül levágta a saját orrát. Ebben a legendában Lükurgosz trák király legendája cseng vissza, aki kiűzte országából Dionüszoszt és kíséretét. Az isten nagyon megharagudott, és elmezavarral sújtotta, ő pedig megölte a saját fiát, mert azt hitte, a szőlőt metszi.

A Dionüszosz-ünnepekkel állnak kapcsolatban valószínűleg a farsangheti alakoskodó szokások (kukerek) is Délkelet-Bulgáriában. A nagybőjt első hetében megjelennek a kukerek – kecske- vagy birkabőrbe öltözött fiatal férfiak, derekukon csengettyűkkel, kezükben fakarddal és fából faragott hímvesző-utánzattal. A leggyakoribb maszkok bikát, bakkecskét és kost ábrázolnak, a kukerek ezenkívül öregasszonynak, újszülöttnak, vőlegénynek és menyasszonynak maszkírozzák magukat. Játékuk legfontosabb momentuma, a termékenység szimbóluma a „szántás és a vetés” a falu főterén.

Észak-Bulgáriában Trifon-napon a legjobb szőlészek közül megválasztják a szőlő „cárját”, akinek a fejére szőlővesszőből font koszorút tesznek. Kétkerekű kocsin viszik, és kezébe bazsalikomcsokrot adnak. Minden ház előtt megállnak, ahol a házigazda megkínálja őket borral, az utolsó állomásként pedig a cár házába mennek, ahol ünnepség várja őket. A bolgár népszokások jeles ismerője, Mihail Arnaudov. tanulmányaiban úgy írja le a „szőlő cárja” népszokást, mint a tél végi Dionüszosz-ünnepek különleges formáját, és az ünnep valamint az alakoskodás gyökereit a Dionüszosz-ünnepben – az Anteszteriákban keresi.

A női istenségek közül Artemisz az egyik legellentmondásosabb és legsajátosabb istennő. Minden vadállat engedelmeskedik neki, az egész természet fölött uralkodik, gyakran ábrázolják vadásznak őt. Szűz istennő, de a házasság, a család és a szülés védőszentje, bosszúálló, de ugyanakkor a kígyóharapást is gyógyítja. A mitológiai alakokban és elképzelésekben párhuzamot lehet vonni közte és az erdei tündérek (szamodivák), valamint a medvehiedelem között, ezenkívül egyes dél-bulgáriai és Sztrاندzsa vidéki szokások és hagyományok párhuzamot mutatnak Artemisz és Szent Marina között, akit szintén gyógyító-

ként és a kígyóharapás elleni védelmezőként tisztelnek, sőt olyan hiedelemmel is találkozhatunk, amely szerint a szűzlány Szent Marinának hatalma van a kígyók felett. Feltűnő, hogy Szent Marina kultusza még a XX. század második felében is él azokon a helyeken (Sztrandszaban, a Rodope- és a Pirin-hegység egyes részein), ahol a monda szerint Artemisz kultusza a legerősebb volt, ami Ivanicska Georgieva professzor szerint azt bizonyítja, hogy ezeken a területeken nagyon erősek voltak az antik hagyományok, és egészen a középkorig éltek antik népek.

A fenti példákból kitűnik, hogy a keresztény elképzeléseket nem „tisztán” vették át, de mit is vehetne át úgy az ember (ez csak a kis gyerekekre jellemző). A kultúra nem lehet elszigetelt kategória, mert ez azt jelentené, hogy nem vesz át sehonnan és nem ad át senkinek semmit. Ilyen példa valószínűleg nincs a történelemben. Az itt bemutatott példák nem merítik ki, csak felvetik a kölcsönhatás problémáját. Sok keresztény szent befogadására és népi átértelmezésére kétségkívül hatott a szó népi értelmezése, a naptárban való elhelyezkedésük és a betöltött szerepük.

Pogány hatást lehet felfedezni az Istenről és az ördögről alkotott elképzelésekben is, akik állandó harcban állnak egymással. Az ördög a pogány mítoszok romboló erőire emlékeztet. Egyes népi legendák az ördögöt Isten kísérőjének és nála okosabbnak ábrázolják. A népi világnézet pogány elképzelései a Szűzanya, Mihály arkangyal stb. alakjára is hatottak.

Az eddigi áttekintés a pogány istenségek behatolásáról néhány keresztény szent kultuszába

azt bizonyítja, hogy az adott etnikai környezethez kapcsolódó pogány istenségek keresztény formába burkolva élnek tovább. A prototípus nem mindig épül az új alakokra. Úgy tűnik, a különböző istenségek a körülményektől függően hatnak egy szent megformázására – egyes vonásai felerősödnek, mások pedig eltűnnek. Azok az istenségek maradtak a legélőbbek, akiknek létfontosságú funkciókat tulajdonítottak.

A pogányság és a kereszténység kölcsönhatásának sajátosságát a bolgár nép történelmi sorsának sajátossága határozza meg. A középkorban, a kereszténység megszilárdulása idején az egyház legfontosabb feladata az volt, hogy elfogadtassa az új ideológiát, és hajlott rá, hogy ahhoz alkalmazkodjon, amit az emberek értettek a kereszténység alatt. Az egyház nem vetette el a pogány eszmevilágot, hanem krisztianizálta, és az új vallás szellemében értékelte át azt. Később, az oszmán uralom idején a hivatalos állami támogatástól megfosztott bolgár egyház szintén nem foglalkozott a pogány elképzelések elleni harccal, mivel legfontosabb feladata az volt, hogy a kereszténység segítségével megőrizze a bolgár népet. Ez az egyik oka annak, hogy bolgár földön a pogányság tovább maradt élő, mint más népeknél. A felszabadulás után az egyház intézménye elkezdett ugyan harcolni a pogány eszmék ellen, de ekkor már késő volt, a vallási világnézet túlélését már az oktatás és a művelődés is segítette. A XX. század végének tudósai örömmel fogadják ezeket a „leleteket”, amelyekért egyes országokban még irigyelnek is minket.

Genát Andrea fordítása



Egy település hosszú múltja mindig büszkeség és lelkesedés forrása azok számára, akik ott élnek. Ez a hosszú múlt az ősi hagyományok átadásáról, a gazdasági viszonyok szilárdságáról és a kulturális örökség átmentéséről tanúskodik.

Polikraistét 1479-ben említik először az írott források. Egyes tudósok kutatásai alapján azonban joggal vélhetjük, hogy a Balkán hegység előhegyei közt megbúvó település időszámításunk II–III. évszázadában keletkezett. Úgy tűnik, hogy a török rabság alá eséskor gazdasági fellendülés jellemezte, erről tanúskodik a lakosság akkori lélekszáma, amely a török adóajlástromokban maradt fenn.

Nehéz két-három évszázaddal visszalépni a falu múltjába, hogy megtudjuk, volt-e abban a távoli időben temploma, és milyen volt. A legendák szerint az első ismert templom 1650-ben épült. Csupán egy méterrel emelkedett a föld fölé, mert a török hatóságok nem engedték, hogy a bolgár templomok magasabbra épüljenek, mint egy lovon ülő török katona. Ennek az ódon templomnak a romjai hosszú időn át láthatóak voltak az ún. „Docsov-udvar”-ban, és a környékbeli gyerekek kedvenc játszóhelye volt. Később Kolju Ficseto harangtornyot épített mellé. Ennek a harangtoronynak a maradványai 1951-ig álltak, amikor az akkori téesz végleg lerombolta. Nem maradt fenn e templom papjainak névsora, sem az, hogy ki szentelte fel őket, de tudjuk, hogy azokban a távoli időkben a templom védőszentje Szent Marina volt. A templomi teendőket hosszú időn át a szomszéd települések papjai és a kolostorok szerzetesei látták el. Az első felszentelt pap, aki Polikraistében lakott, a hagyomány szerint **Nedju Nikolcsev** volt, akiről a nevéen kívül semmi egyebet nem tudunk.

Az is ismeretes, hogy 1873-ban itt misézett **Ilarion Makariopolszki**, akit az előző évben választottak tirnovói metropolitává. Ez a templom 230 éven át, 1879-ig látta el a polikraistei hívők lelki szolgálatát. Mára mindössze egy Szent Trifont ábrázoló ikon maradt belőle, a következő felirattal: „A Bécsi Kertészeti és Földműves Társaság adománya” – évszám nélkül.

Ez a templom egyesítette a falu lakóinak hatalmas szabadságvágyát. Itt zajlott minden esemény: esküvők, keresztelők, halottbúcsúztatók, megemlékezések. Innen szálltak több, mint két évszázadon át az imádságok az Úrhoz, segítségét kérve a rabság súlyos esztendeiben.

Bulgária török rabság alóli felszabadulása után a kezdeményező szellemű polikraistei bolgárok hozzáfogtak, hogy rendezzék falujukat, és először is egy új templom építésébe kezdtek. Abban az időben a falu mintegy száz házból állt. Az új templom építésének kérdésével először **Mitju Nejkov** foglalkozott, akit akkor választottak pol-

gármesterré (ezt a tiszteletet 1879-től 1882-ig töltötte be). Ez a lelkiekben gazdag, tehetős ember elhatározta, hogy valóra váltja az álmot, amelyet a rabtartók évszázadokon át elnyomtak. A két-tornyú templom építése mindenféle engedély és állami segítség nélkül kezdődött. Ma, amikor gyönyörködünk az épület

tekintélyt parancsoló szépségében, nem tagadhatjuk meg bámulatunkat ettől a falusi embertől, aki száz évvel előre tekintett, és elkezdte azt, amit utána senki sem mert megismételni. Micsoda fennkölt szellem és határtalanul erős akarat egyesült ebben az éber falusi lélekben! Hatalmas volt a lelkesedés az építkezés körül, az egész falu segített, ki mivel tudott. Különösen jellemző az asszonyok nagy részvétele az építésben. Az építkezés segítése becsületbeli üggyé vált. Ne felejtjük el, hogy mindent pusztán kézzel végeztek. A templom falai durván megmunkált kőből készültek, amelyet a „szamovodi kőfejtő”-ben termeltek ki, aztán öt kilométer hosszan ökrösszekereken szállítottak. A vizet dézsákban és csöbrökben hordták. Az összes építőanyagot háton cipelték a helyszínre, férfierővel, bármiféle gépesítés nélkül.

Így épülnek az álmok.

Mitju Nejkov azonban nem tudta befejezni, amit elkezdett. Gonosz nyelvek besúgták a hatóságoknak, hogy Polikraistében engedély nélkül épül a templom. A szóbeszéd az ő fülébe is beszajutott. Az a hír járta, hogy az ilyesmiért börtönbüntetéssel sújthatják. Nehéz idők jártak, az új államnak még nem voltak kikristályosodott jogi intézményei, meg aztán a török bíraskodás emléke is frissen élt a köztudatban. Mindez megtörte a polgármester lelkét, szárnyát szegte hazafias buzgalmának, amellyel faluja felemelkedésén fáradozott. **Mitju Nejkov** megijedt, és egy éjszaka titokban elhagyta otthonát, családját, és Románián át Amerikába menekült. Majdnem húsz évet töltött ott. Minden bizonnyal ezek voltak a legkeservesebb esztendőik az életében, távol a hazájától, amelyet annyira szeretett, távol a családjától, idegen földön, eltemetett álmokkal. Amikor már az öregség jeleit kezdte észlelni, a családjára és szülő-

GEORGI IRINKOV

**A Szent Marina
templom Polikraistében**

földje iránti vágyakozás győzött, és Romániában bérelt kertet, hogy közelebb legyen a családjához. Hozzá tartozói megtudták, és már felnőtt fia elszegődött hozzá kertésznek, de nem mondta meg, hogy kicsoda. Úgy esett, hogy egyszer apának és fiának káposztát kellett betakarítania, amit a fiú hordott be kosárban. Az öreg Mitju vágta a káposztafejeket, a fia meg egyszer csak azt mondta véletlenül: „Elég lesz már, apám, tele van a kas, már potyog ki a káposzta”. Elképzelhetjük apa és fiú találkozását annyi év után. A fiú meggyőzte apját, hogy elmúlt a veszély, más idők járnak, és visszatérhet szülőfalujába, Polikraistébe. Az apa hajlott a szóra, és **Mitju Nejkov** élete végéig élvezhette földije tiszteletét és megbecsülését a nemes ügy miatt, amelyet ő kezdett el.

A templom 1884-ben készült el, a következő polgármesterek, **Kocso Hadzsidimitrov Kusev** (1882-től 1885-ig volt polgármester) és **Goszpodin Enev Tjutjunkov** (1885-től 1887-ig) hivatali ideje alatt. Az új templom az akkori fogalmak szerinti nagy méreteivel és impozáns megjelenésével tűnik ki, ma is tiszteletet parancsol. Háromhajós építmény, egy toronnyal a közepén. 30 méter hosszú, 15 méter széles. Tervezőjét nem ismerjük. Építőmesterének a Mekis faluból való Ivan Angelov Akievet tartják. Tartották a hagyományt, és az új templomot ismét Szent Marina napján szentelték fel.

1885-ben a **tirnovói metropolita, Kliment (Vaszil Drumev)** végezte a templomszentelést, amely az egész környék nagy népünnepélyévé vált.

Nikolcsev halála után sokáig nem volt paja a falunak. 1820-ban **Ivan Kanev Pendov** nyerte el ezt a tisztséget. 28 évig működött, ezalatt a falu gyorsan növekedett, és még egy papra volt szükség. 1844-ben szentelték fel **Georgi Marinov Poluganovot**, aki szintén polikraistei születésű volt. Két évvel később, 1846-ban a falut két egyházközségre osztották, és ugyanebben az évben pappá szentelték **Ivan Kanev Pendov** fiát, **Hriszto pop Ivanov Pendovot**.

Georgi Marinov Poluganov 44 éven át szolgált a hívőket, 1888-ban halt meg. **Hriszto pop Ivanov** 45 évet szolgált, 1891-ben halt meg.

1889. október 10-én, Poluganov halála után **Ivan Penev Udwarevet** szentelték pappá, aki ugyancsak polikraistei születésű volt.

Újabb időkben **Ivan Iliev** és **Eliszej Kolev** voltak a falu papjai.

Mint már említettük, a Szent Marina templom építése össznépi részvétellel és adományok segítségével történt. Egy Budapesttel kapcsolatos érdekes momentum a templom harangjának megvásárlása. Eleinte egy magas hangot kiadó réz

síndarab szolgált harangként, amelyet máig is őriznek és használnak. A Polikraistéből származó budapesti kertészek adakozást szerveztek harangvásárlásra. Nyolc éven át folyt az adományok gyűjtése. Végül megvették a harangot, és hajón szállították Szvistovig, ahonnan ökrösszekéren vitték Polikraistébe. Ez 1893-ban történt. Ma is zeng a harang lágy, mély hangja, valahányszor örömet vagy bánatot kell hírül adnia. Évtizedeken át szólította reggel hétkor indulásra az iskolába igyekvő gyerekeket. Később helyezték fel a harangot a mostani harangtoronyba. Ma mozdulatlanul függ a kupola csúcsában, a nyelvét a földről kötéllel lendítik. Hogy mi tette szükségessé ezt az alkalmatlan módot, amikor az adományozóknak volt alkalmuk látni, hogyan függnek a harangok Budapest katolikus templomaiban, nem tudni. E sorok írója vette a fáradságot, és nem csekély bonyodalmak árán sikerült megtudnia, van-e felirat a harangon.

A felső részén az alábbi véset olvasható:

„A harang Túri és Fia gyárában öntetett. Budapest, 1893. év”

Lejjebb, az alsó peremnél ezt olvassuk:

„A polikraistei Szent Marina templomnak adományozták Atanasz P. Szarnov, Trifon Iv. Mlecsenkov kertészek és munkatársaik. Az adakozást 1885-ben kezdték és 1893-ban fejezték be.

Polikraiste község, 1893. december.”

A harangszentelésre 1896-ban került sor, **Goszpodin Enev Tjutjunkov** polgármestersége alatt. A szentelésre hazaérkeztek Budapestről az adakozás más résztvevői is, élükön **Ivan Cvetkov Pendovval** és a nagy hazafiként és nyughatatlan emberként ismert **Todor At. Nejkov-Bradatával**.

Az adakozás nem maradt abba. Megkezdődött a templom ikonosztázának kialakítása, amely ma a faragások szépségével és szigorú ünnepélyességével ejt bámulatba. 1909-ben készült el a templom nagy ikonosztáza és az ikonok festése. Máig is ez a templom büszkesége. A boltívek felső részén, az északi és déli oldalon falfestmények láthatók. A freskók utolsó restaurációjára 1961-ben került sor, Konsztantin Szeferov festőművész keze által. 1909-ben a tíz nagy ikon elkészítésére a falu sok lakosa adakozott. Név szerint a következők:

A *Szent Cirill és Metód* ikon adományozói: az **Iv. Udwarev-fivérek: Jurdan, Dimitar és Ivan; Jurdan B. Iliev, Sztanju M. Kara-Sztojanov.**

A *Szent István* ikon adományozói: a **Kusev-fivérek: Trifon, Angel és Jordan; Canju Vladov, Petko Kucarov, Marin Egalarev, Sztojan Hadzsi Dimitrov, Sztetan G. Kusev.**

A *Szent Marina* ikon adományozói: a **T. Todoranov-fivérek, Todoran, Hriszto és Marin.**

A *Szent Szűzanya* ikon adományozói: **Angel K. Karapencsev, a Pucsev fivérek: Ivan, Todor, Dimitar és Ilija.**

A *Jézus Krisztus* ikon adományozói: **Marin, Georgi, Jordan és Ivan Nejkov; Dimitar és Ilija Nejkov fivérek; Jenju, Petko és Szimeon Nejkov fivérek; Georgi P. Nejkov.**

A *Keresztelő Szent János* ikon adományozói: **Marin P. Hrisztov; az Iv. Popov fivérek: Dimitar, Hriszto, Goszpodin és Cvjatko; Kocso Cv. Popov.**

A *Szent Mihály arkangyal* ikon adományozói: **Kolju A. Bajcsev; a K. Vladov fivérek: Hriszto, Enju és Ivan; a B. Kusev fivérek: Trifon és Conju; a Nackin fivérek: Angel, Matju és Ivan; Kocso Goszpodinov; Hriszto B. Nackin; Angel K. Kusev.**

A *Szentháromság* ikon adományozói: **Vaszil, Kosztadin és Atanasz Gardev.**

A *Szent Haralampi* ikon adományozói: **Kancso és Petar Hadzsi Petkov.**

Az adakozók nagy része polikraistei kertész, akik Magyarországon dolgoztak, olyan emberek, akikben sosem hunyt ki a szeretet szülőfalujuk iránt. Mivel nagyon sokan vannak, lehetetlen név szerint felsorolni leszármazottaikat, fiaikat, unokáikat és dédunokáikat, akik ma is Magyarországon élnek.

1930-ban építette a templomhoz a harangtornyot a drjanovói Penju Penev mester. Ezzel nyerte el a templom mai, befejezett képét.

Az utolsó nagy adakozás a templom árammal való ellátására 1945-ben volt. Az adományozók a következők:

**Ivan Iliev pap
Dimitar Tr. Szarnov
Nikola Iv. Bajcsev
Kiril Zakov
Matju Hr. Kaszakov
Kocso G. Tjutjunkov
Trifon és Dimitra Dzsongovi
Atanasz Juzef
Sztóján hadzsi Dimitrov
Sztójcso hadzsi Dimitrov
Cvjatko Iv. Dzsongov
Nikola K. Kusev**

Az itt felsorolt adományozók neve először jelenik meg nyomtatásban.

Itt kellene abbahagynom néhány befejező mondat, de azt hiszem, ha nem említem meg a templom és az esküvői szertartás közötti szoros kapcsolatot Polikraistében, lehetetlen megérteni, milyen szerepet játszott valójában ez az épület a falunkbeli emberek életében.

Körülbelül a huszadik század ötvenes éveitől a Szent Marina templom volt a falusi ünnepek középpontja. Különösen ünnepélyesek és vidámak voltak a lakodalmak. Egy-egy téli napon tízre-tizenkettőre is sor került. Az ünnepi szertartás végétével felejthetetlen vigasságba fordult a hangulat. Az egyházi esküvők betiltása megszakította sok olyan hagyományos népi szokás fennmaradását és továbbfejlődését, amelyekkel az emberek örömeiket, az évszázadok óta rögzült gyakorlat iránti hűségüket bizonyították egy-egy új család létrehozása és megszilárdítása kapcsán. Az egyházi szertartás nélkül sok hagyomány feledésbe merül.

A lakodalmat az eljegyzés előzte meg. Az eljegyzés nyélbeütése az öregek – nagyapák, apák – feladata volt. Régebbi időkben nem mindig tartották tiszteletben a fiatalok óhaját-szerelmét. Idővel ez megváltozott, és az ő beleegyezésük nélkül már nem kerülhetett rá sor. Az eljegyzés előtt megkezdődött egy genetikai megfigyelés. A falusi élet nehéz, és csak jó egészségű emberek bírják, csak ők tudnak egészséges utódokat a világra hozni. Ezért mind férfi-, mind női ágon tanulmányozták a fiatalok egész nemzetségét, ahogy mondani szokás, „kilencedik íziglen”. Voltak-e a nemzetségben sánták, nyomorékok, betegek, milyen betegségben szenvedtek? Különösen súlyosan esett a latba, ha részegesek voltak a felmenők. Ha ez a korlát ledőlt, az „egyezség” anyagi oldalát kezdték vizsgálni. Ez különösen a menyasszony családját hozta nehéz helyzetbe, mert nekik kellett a hozományt adniuk, amely szántókat, legelőket foglalt magába, ritkábban jószágot, és okvetlenül egy „Singer” varrógépet. Ha a menyasszony családjá tehetősebb volt, lábbal hajtós, ha szegényebb, kézi hajtású varrógépet adtak. Azután jött a kötelező „jegyajándék” számba vétele, meghatározták, mit fog ajándékozni a menyasszony az apósának, anyósának és a vőlegény egész nemzetségének. Ilyenkor ez a nemzetség mindig rettentően népesnek bizonyult. Nem volt könnyű lányos apának lenni. Lényeges szempont volt a menyasszony szépsége. A szép lányok családjá könnyebben megúsza, mert az ilyen lányok több jelentkező közül válogathattak. Innen származik a mondás: „a szép lány nem megy ki a faluból”. Nagy bajban volt azonban az, akinek a lánya valamilyen fogyatékoságban szenvedett. Az ilyen család tönkremehetett a férjhez adásban, vagy más faluba ment a lány, vagy pártában maradt. Ezért Polikraistében, ha fiú született, kost vágtak, ha lány, kakast. Az eljegyzési „tárgyalások” a lányos háznál folytak, terített asztal mellett. A távolabbi rokonok és a kíváncsiszók odakint várták az eredményt. A megállapodás megkötése után behívták a fiatalokat, hogy lássák

egymást, és beleegyezésüket adják a dologhoz. Ettől kezdve már sínen volt a dolog.

Magát az esküvői szertartást megelőzte a „vendéghevogató”, amikor a vőlegény barátai sorra járták a fiatalok rokonait és hozzátartozóit, szótessel és örökzölddel díszített kulacsból kínálgatva őket, és meghívták őket az esküvőre. A lakodalmom napján a menyasszony kora reggel két kondérral a vállán elment vízerért, annak jeleként, hogy utoljára segít édesanyjának. Ez még akkor is így történt, ha a lányos házba ún. „befészkelődő vőt” fogadtak be.

Ritkábban fordult elő, hogy a lány a fiúhoz szökött. Ezt a lépést nem nagyon vették jó néven, illetlennek tartották, és mindig gúny tárgya volt. Volt olyan eset, hogy a lány, jövődő anyósa házába lépve, zavarában így köszöntötte: „Jó estét, anyám, tojást hámozol?”, holott az idős asszony hagymát hámozott, csak nem látszott jól a petróleumlámpa fényénél. Rajta is maradt a menyecskén, de még a gyermekein is, a „Jó estét, anyám, tojást hámozol?” gúnyszó.

Felejtethetetlenül megható volt a menyasszony lefátyolozásának szertartása, „tétlenkedése” otthonában a klarinét szomorú dallama mellett. Ez volt az a pillanat, amikor búcsúzott a lányságától, a gondtalan élettől, és nem kevés esetben a szülői háztól, anyjától, apjától, fivéreitől és nővéreitől. Ennél az aktusnál mindenki sírt.

A vőlegény ezalatt „ljaszkovói zenével” ment a násznagy házába, hogy magával hozza. Onnan indult a menet a lányos házhoz, az élén a vőlegény barátai ropták a táncot. Mielőtt a menyasszony házába lépett volna, a vőlegénynek ki kellett váltania a menyasszonyt. Az eladó általában a lányos nemzetség valamelyik siheder gyermeke volt. Ez az „eladó”, minthogy minél hamarabb hozzá akart jutni a váltságdíjhoz, „nagyon olcsón adta a menyasszonyt”. Ezután a fiatal pár felszállt a külön erre a célra készített és díszített szekérre, s a menyasszony, miután leült, nagy lendülettel egy tál kölest és tojást dobott a háta mögé, ami az új ház termékenységét szimbolizálta. Elöl mentek a muzsikások, utánuk a legények és lányok, a „ljaszkovói” dallamára járták a racsenicát. Az egyik legény kezében mindig ott volt az elmaradhatatlan „vörös tarajú” kakas, piros paprikafüzérrel a nyakán. Egy másik szekéren ült a násznagy és a felesége, mögöttük pedig a menyasszony kelengyéjét szállító szekér haladt. (A legenda szerint a török időkben egyedül ült a szekéren a menyasszony, vörös fátyollal lefátyolozva. A vőlegény vezette az ökröket, ünnepi öltözetben, a menyasszony által font, nem hervadó élővirág-csokorral díszítve.) Az ünnepi menet a téren állt meg, a „falu közepén”, itt történt a vőlegény megborotválása.

Erről a borotválásról azt mesélik, hogy a vőlegénynek, ha bement a borbélyhoz, legjobb volt hosszú télikabátban lennie, mert „Zaketo” a legnyúzóssabb borotváját vette elő, és legelőször is rálépett a hosszú kabát két szárnyára, hogy a vőlegény ne tudjon felugrani, mikor „nyúzzák” a képét. Ezalatt kinn a téren, a fiatalok körtáncot jártak, a „szakértő” öregasszonyok pedig kritikai elemzésnek vetették alá az ajándékok mennyiségét és minőségét. A kelengye mellett a menyasszonyi ajándék volt az esküvő leginkább kitárgyalt része. Készítése gyakorlatilag a leánygyermek születésével kezdődött. Minden kézi munka volt. A vászon szövéséhez „Szandju kupec” boltjában vették a vékony, „egyiptomi” pamutfonalat, és a darabok a Baltejkán való fehérítéssel nyerték el végleges formájukat, ahol augusztusban reggeltől-estig hallatszott a sulykolófák csapkodása. A vásznat beáztatták a kristálytiszt vízbe, azután hajtogatták, és lábbal addig taposták, amíg már nem jött belőle víz, ekkor kezdték a sulykolófákkal csapkodni, míg félig meg nem száradt. Ekkor kiterítették a fűre száradni. Száradás után újra kezdték az egészet, míg hófehér nem lett minden. Ma az ajándék elkészítésének ezeket a szép pillanatait az ipari termékek lavínája váltotta fel. Elvették a bolgár asszony arany kezéből a bámulatos alkotó ízlésű tervezést és kivitelezést, a szépség és praktikum iránti érzéket. A menyasszony szülei előbb ládát vettek, később ruhásszekrényt, ezt felrakták a szekérre, és benne rendezték el a menyasszony háznál szőtt kelengyéjét. Voltak abban takarók, lepedők, – kék-fehér csíkos háziszőttek –, gyönyörű csipkék, vörös-sárga-fehér kockás párnák, himzett terítők, és még sok-sok más dolog, amelyek a menyasszony új otthonának felszereléséhez tartoztak, kézzel készült valamennyi. A menyasszony kelengyéjét vivő szekerek körül öreg és fiatal asszonyok csoportosultak, megtapogatták, véleményt mondtak, kritizáltak, mintát vettek róla, mert minden ilyen kelengyével megrakott szekér önálló művészi alkotás volt, bolgár asszonyok kéthárom nemzedékének műve. Aszerint, hogy mi volt a szekéren, ítélték meg az új menyecskének és családjának ügyességét, jóslták meg, milyen jövő vár a fiatalasszonyra az új házban. Hosszú évekig tartott a kelengyekészítés, nehogy „szégyenben maradjon” az új menyecske az anyósa előtt. A végső cél azonban a család kényelmének, melegségének megteremtése volt. Így készítette a népi hagyomány bölcsessége a fiatalokat Polikraistében a családi fészek megóvására, éveken keresztül, lépésről lépésre, nap mint nap gondolván az elkészülő munkák szépségére, amíg csak meggyőződéssé nem érlelődik, hogy a házasság szent, sérthetetlen dolog. Nem csoda, hogy an-

nak idején a válás ismeretlen fogalom volt, szégyenletes és elítélendő, a saját fészek kialakítására való képtelenség jele.

A körtánc után a lakodalmas menet a falu közepéről a „Szarnovci” mentén elhaladva jutott el a templomig. Ott, a kíváncsi sokadalom közepette, a templom kapujában fogadta őket a pap egy tálcával, amelyen a „lakodalmi perec” feküdt. A fiatalok megfogták a perecet egyik kezükkel, és kettétörték. Abból, hogy a vőlegény, vagy a menyasszony kezében maradt-e nagyobb darab, meg lehetett jósolni, ki lesz az úr a háznál. Valahogy mindig úgy alakult, hogy a vőlegénynek jutott a nagyobb darab. Hogy a sors akarta-e így, vagy a menyasszony ezzel bizonyította férje iránti alázatát, örök titok marad. E szertartás után következett a bevezetés a templomba. Aligha van ünnepélyesebb és meghatóbb rítus, mint pravoszláv egyházunk esküvői szertartása.

Mindez nemcsak kultikus intézménnyé emelte a templomot, hanem a polikraistei emberek életének részévé is, állandó napi szükségleteik színterévé, az új család fölött érzett örömük tanújává.

A bolgár népeletben nincs szebb és dicsőbb szokás, mint a falusi lakodalom. A polikraistei la-

kodalmak össznépi mulatsággal fejeződtek be. Mély nyomokat hagytak vének és ifjak tudatában, még évekkel később is beszéltek róluk

Az utóbbi ötven évben a templom szerepe az emberek személyes életében elhalványult. Vasárnaponként a „budapesti asszony” szólítja reggeli imádságra a kevés hívőt. Hétköznapiakon csak annyi a szerepe, hogy hírt adjon valakinek az elmúlásáról: kétszer húzza meg a harangot asszonyért, háromszor férfiért, még akkor is, ha az illető külföldön halt meg.

A Szent Marina templom épülete ma fehér hatyúként magasodik a Baltejka forrás fölé. A rézsín magas, dallamos hangja és a „budapesti harang” mély, ünnepélyes kondulása mintha Polikraiste falu eleven, hazaszerető lelkét tartaná ébren.

Sajnos a templom belseje elhanyagolt, elvesztette ünnepélyességét és üdeségét. Odabent látszanak a több mint ötven éves gazdátlanság nyomai az értékes műemléken.

Csak a nagy ikonosztáz szentjei tekintenek ránk most is jóságos, reményt adó szemekkel.

Csikhelyi Lenke fordítása



Петър Петров

Като всеки първокласен художник, и Петър Петров служи на доброто със силата и правдата на красотата.

Вътрешното излъчване на тези мадони с източени пропорции и абстрактна красота придава необикновен чар на творбите му. Макар че успява да създаде неповторимо зрително-емоционално напрежение посредством фееричния контраст на хармонизиращите пастелни багри, главното при него си остава лиричния изказ, пълното потапяне в живописността. В малката му пластика и в пастелните му платна релефът, дълбочината, пречупването, цветът, формата, ритъмът, светлината и сенките не са повече от абсолютна повърхност, тъй като законите, по които се формират, са в дълбините на душата. Както натрупванията, така и финеса, и всяко сътресение идват от вътрешното зрение. Творбите му можем да наречем видения. (Той сам често изпозва това наименование.)

Видението е вътрешен феномен, неподатливо на манипулации душевно явление, извънвъзприятиен, трансцендентен свят, разположен отвъд границите на сетивното познание, който е по-реален от сетивната действителност. Тъкмо затова го възприемаме не толкова с петте си сетива, колкото с т. нар. шесто чувство.

Винсент Ван Гог нарисува слънцето и с безбожната дързост на гения го нарече автопортрет. Петър Петров рисува от години автопортрети и с ангелска скромност ги нарича мадони. Духовността му изцяло пронизва платната и оттам тя струи към нас, както вечер морето излъчва попитата през деня топлина.

Излъчващата се от личността на художника „мощ на осъществената вселена“ (Киркегар) предизвиква катарзис: от света на делниците човек се възвисява в един по-чист нравствено-духовен свят, и в него зажужава усещането, бленът за по-благороден и по-красив живот.

Превод: Светла Кьосева



Съдържание

Мара Белчева: Молитва . . .	3
Петър Мутафчиев: Поп Богомил и Свети Иван Рилски. Духът на отрицанието в нашата история . . .	4
Николай Райнов: Богомилски легенди (Данаил, Соломон и Балкиза) . . .	13
Едвин Сугарев: Гоби . . .	20
Жолт Ласло Над: Еретиците в Унгария през XI век . . .	25
Мара Белчева: Зима, Ручей, Планината . . .	29
Елисавета Багряна: Нейният образ . . .	31
Лилия Пенева-Винце: Кръвта на Бога . . .	33
Ася Събева-Юричкай: Манастирски празници и сборове . . .	37
Адриана Петкова: За боговете и светците в българската народна култура . . .	41
Георги Иринков: Църквата Св. Марина в с. Поликрайще . . .	44

Илюстрации: Петър Петров



ХЕМУС 2000/2

Списание за обществен живот и култура

Основано от Дружеството на българите в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското републиканско самоуправление

Отговорен издател: Димитър Цуцуманов

Списание се издава с материалната подкрепа на Фонд „За националните и етнически малцинства в Унгария“

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев

Редакционна колегия:

Светла Кьосева: отговорен редактор

Адриана Петкова, Ася Събева, Георги Иринков, Дьорд Сонди, Ленке Чикхей,

Петър Петров, Райна Симеонова, Сава Сивриев, Светослав Стойчев

Секретар на редакцията: Моника Тютюнкова

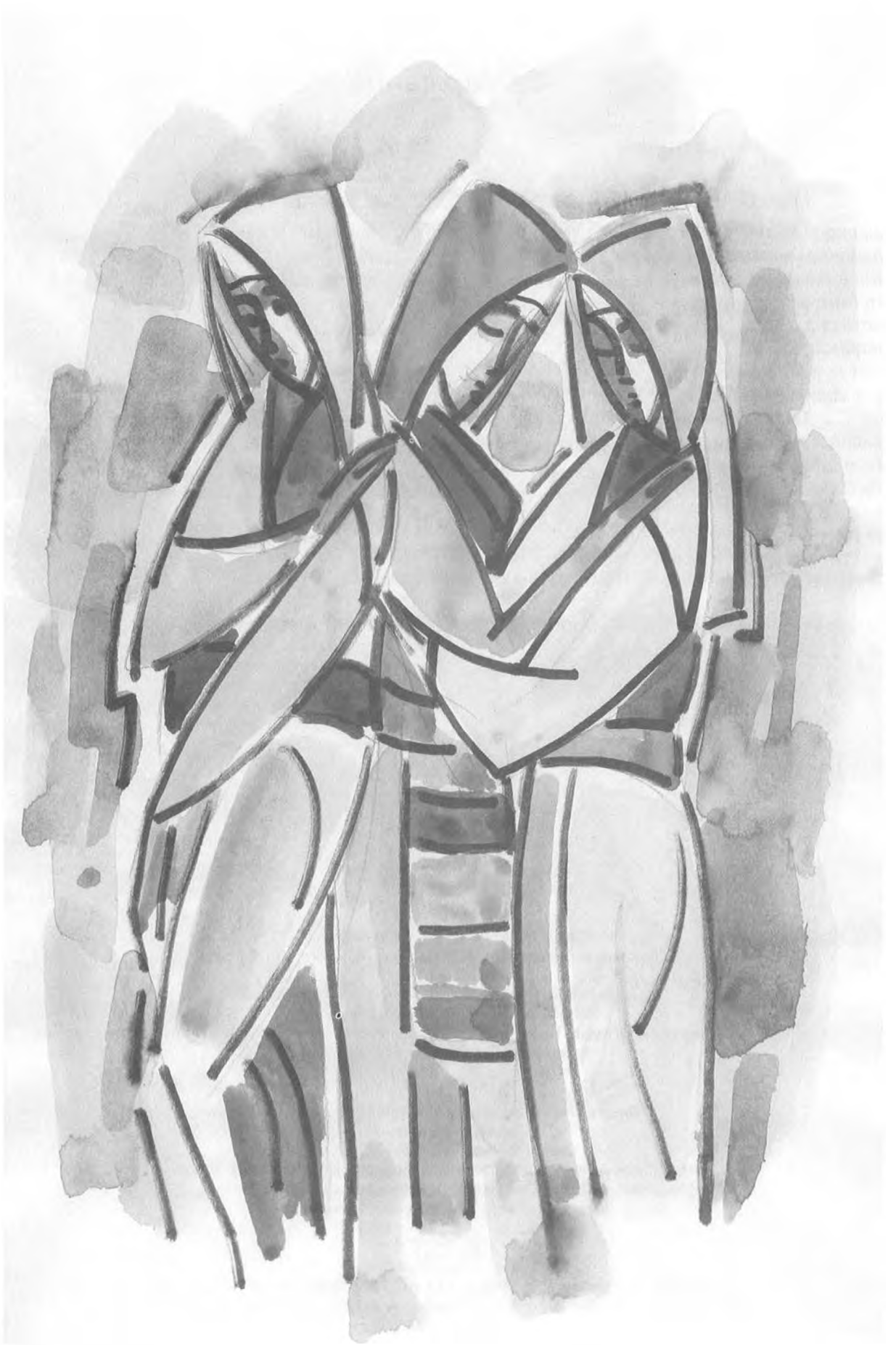
Оформление: Юдит Калои

Печатница: А&М 8Т

Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Лоняи“ №41. Тел.: 216-0197

Цена на броя: 200 форинта. Годишен абонамент: 600 форинта

ISSN 1216-2590



МАРА БЕЛЧЕВА

Молитва

Все Теб зова, все Твойто име пълни ми устата.
Насън, наяве – в глечер и пустинен зной.
Дали молитвата ми не достига небесата?
Дали аз не намирам в себе си покой -

оназ звезда, която всекиго към Тебе води?
Със камъни ме все замеряш от зори.
Назад повика всички тез, които ми проводи,
в сърце ми всичките кумири изгори.

И пак към Тебе стълбата възлизам на колене
с молитва да прогледнат моите очи, -
да виждам, че и сълзите ми са благословени,
да чувам говора на всичко, що мълчи.

Скръбта на агнето, – звяра, – и стона на дървото
да екнат в струните на моите гърди.
И скитница, нарамила аз злото и доброто,
да пея песните на Твоите звезди.

Представите, които горните две имена обикновено бъдат у нас, са тъй различни, че на пръв поглед парадоксално е да се считат техните носители не само за въплъщение на едно и също начало в духовния живот на древна България, но и да се допуска всякакво сравнение помежду им.

Преди всичко несъизмерими по обем и съдържание са сведенията, с които разполагаме днес за единия и за другия. За Ивана Рилски имаме три биографии житиета. В тях действителният спомен и благочестивата измислица са се надпреварявали, за да обрисуват с по-големи подробности живота на рилския монах. Устни предания допълват чертите на неговия образ. Така нам днес е известно родното място на светеца, а имаме разкази и за цяла редица случки, които го отвеждат в рилските пуциначи, място на неговите подвизи. Почитанието, което още приживе познал, не оставя на мира и неговите мощи. През течение на пет века те странствуват от Рила към София, оттук към Гран* – църковната столица на средновековната Унгария, след това към Търново, гдето преживяват края на средновековната ни държавност, за да се върнат отново в манастира му, гдето и днес почитват.

Срещу това за личността на поп Богомила не знаем абсолютно нищо. От два древни книжовни паметника научаваме само това, че той бил съвременник на рилския светец и създател на ереста, която не престана да смуцава религиозния живот на християнска България до последните години на средновековното ѝ съществуване. От кои български покрайнини е произхождал той обаче, какви размери е имала и в какви форми се е изразила неговата дейност, как е минал и завършил житейския си път – на всички тия въпроси ние днес не сме в състояние да отговорим с нищо. И докато от Ивана Рилски е запазено едно литературно произведение – заветът му към неговите ученици и събратя от рилското монашеско общежитие, – с името на поп Богомила, чиито ревностни последователи само в българските земи са наброявали много хиляди, не е достигнал до нас нито един написан ред. Сведенията си за неговото учение ние днес дължим предимно на по-

лемичните съчинения на противниците му. Наред с яркочертаната фигура на Ивана Рилски името на поп Богомила като че ли представя само символ, персонификация на някакво тъмно поверие от рода на тия, с които някога народите обясняваха произхода на злото в своя живот.

ПЕТЪР МУТАФЧИЕВ

**Поп Богомил и Свети
Иван Рилски.
Духът на отрицанието
в нашата история**

В тая тъй нееднаква памет за двамата духовни представители на древна България няма нищо чудно. В нея е отразено различието в делото, на което те служеха, нееднаквите съдбини на два мирогледа, между които се люшкаше съзнанието на средновековния българин – богомилство и православие.

Външно поне победител оставаше винаги православието. И другата страна трябваше да понесе участието на всички победени в оная епоха на изключителност и на сурови нрави, когато, за да бъде пълно поражението на един противник, нужно бе да се заличи и споменът за него.

1

Като историческо явление богомилството може да бъде разбрано и да получи обективна оценка ако се разглежда върху фона на действителността, всред която бе се родило и в която намираше основания за разпространението си. То изникна из духовния хаос, настъпил в старото българско общество след покръстването му.

Заманата на една вяра с друга не представя в историята на народите нещо съвсем изключително и необикновено, щом иде като завършек на естествено вътрешно развитие. Някога религията почти изцяло изчерпваше духовния живот на човечеството. Тя господстваше над мисълта и в нея търсеше накрай човек отговора на всички въпроси, които битието му поставяше за разрешение. Отношението на човека към света произтичаше – до известна степен се определя и днес – от неговите религиозни представи. Но от своя страна тия представи са винаги отражение на живота на всеки исторически създаден колективитет, на условията, всред които тоя живот тече. В тоя именно смисъл всеки културен стадий се характеризира със свой религиозен мироглед, тясно свързан с всички негови съществени страни.

* Естергом

Поради това трансформациите в религиозното съзнание на обществата се явяват като естествена последица от промените в тяхното битие. Една вяра се заменя с друга само когато е престанала да съответствува на духовните нужди, израснали върху почвата на една нова действителност.

Ако тоя процес на нормално вътрешно превръщане бе възможен в нашата история, тя несъмнено би представляла нещо съвсем различно от това, което в действителност бе. За нещастие историческият ни живот имаше да се развива при съвсем особени условия. Те го насилиха и с това го изместяха от естествените му пътища и му поставяха задачи, с които той мъчно можеше да се справи.

Християнството не дойде у нас да замести вярата в божества вече сами достатъчно изbledнели. Разбира се, изключения и тук, както винаги и навсякъде, можеше да има, но те бяха без особено значение. Разпространеното днес гледище, че още преди покръстването християнската проповед била спечелила значителна част от народа ни, почива само на общи предположения и за подкрепата му не може да се приведат никакви сериозни доказателства. В масата на тогавашното славянобългарско общество нуждата от нови религиозни истини не бе назряла, тъй като наследените от дедите все още го задоволяваха. Новата религия, следователно, не се яви за нас като изход от дълбока духовна криза. Поради това и приемането ѝ не можеше да се извърши като естествен процес. Отказът от старите вярвания бе обусловен от съображения на върховната държавна власт, от мотиви, значи, лежащи извън сферата на общото религиозно съзнание и недостъпни за разбиранията на масите. Това именно обяснява факта, гдето християнството трябваше да бъде наложено чрез принуда. Историята ни разказва за въстанието на болярите срещу Бориса, обвинен от тях, че дал на народа „лош закон“. Това въстание навярно не е представляло нещо изолирано и лишено от всякаква връзка с настроенятия на масите. Ако днес не разполагаме с известия за опозицията, която българският владетел е срещнал и в останалите среди на своя народ, то е навярно поради това, че тая опозиция не се е нуждала от прояви, към каквито българското болярство – поради общественото се положение – бе счело за необходимо и възможно да прибегне. За масите пасивната съпротива се е явявала по-сигурно и по-безопасно средство. Тъй стават обясними съобщенията на стари автори, че дори два века след Бориса в българската земя

имало хора, които продължавали да пазят своите древни вярвания.

Но начинът, по който християнството бе въведено у нас, не способствуваше за доброто му усвояване и от ония части на тогавашното ни общество, които са се оказвали склонни да се примирят с новата религия. Защото все поради същите изтъкнати по-горе причини нововъведението е могло тук да бъде възприето само като промяна във формите и външността на старото богочитание, а не и на същността му. Сам Борис навярно добре е разбирал, че успехът на неговото дело е привиден. Поради това той бе направил всичко, за да просвети народа си в духа на новата вяра. Но в сравнение с наличните средства тая задача бе твърде голяма. Нужна бе наставническо-мисионерската дейност на много поколения, за да се изгради и вътрешно това, което е било постигнато само външно. А тъкмо обстоятелството, че българският народ вече формално бе възприел християнството, затъмни у неговите по-сетнешни представители съзнанието за необходимост от всестранна християнска просвета. Скоро това съзнание почти съвсем изчезна. Книжовната дейност, с която се слави векът на Симеона, не запълни съществуващата празнота. Защото мъдростта, която тая книжнина съдържаеше, бе недостъпна за простите умове. Тя предлагаше изискана храна само за избраници, когато цял народ гореше от духовна жажда и търсеше пътека из хаоса, предизвикан от посегателството над отческите му вярвания. Така християнството, вместо да се яви като жива и обновителна вяра, застина у нас във формализма на една догматика, непонятна за масите, и в тържествена, но пуста обредност на ритуал, чиито служители останаха чужди на дълга на мисионерството.

Християнизирвано външно, обществото ни в своята цялост бе оставено по тоя начин да живее с много от някогашните си вярвания и само да търси средства и възможности, за да ги нагажда към християнските представи и форми. Една древна вяра, следователно, бе разклатена и порутена, без да бъде достатъчно заменена с друга, която можеше да просветли съзнанията и да ги успокои. Така в дълбочините на своята душа народът ни си остана завинаги езичник. Но езичник, който бе загубил вече най-ценното у себе си – безусловното упование във всякакъв Бог.

Това своеобразно съжителство на неизживени езически представи и разхвърляни и повърхностно усвоени християнски елементи носеше за нас и други последици. Нему напр. се

дължеше постоянно раздвоеното съзнание и нравствената неиздръжливост на българина, неспособен да намери у себе си нито определена мярка за доброто и злото в живота, нито достатъчно сила, за да следва винаги и докрай повеленията на един вътрешен закон. Все на същата основна причина се дължеше и хаотичността на народната ни душа, благодатна почва за всевъзможни наеи и за увлечения от най-различни крайности. Духовният анархизъм и липсата на достатъчни морални устои или задръжки си останаха едни от най-характерните наши национални черти.

Но покръстването на народа ни, при условията, в които се е извършило, стана изходен момент за цяла редица явления и от по-друг характер. Християнството в тоя си вид, в който официално бе насадено у нас, попадна тук в една среда, във всяко отношение различна от тая, в която бе се формирало. Източното православие бе специфична рожба на византийската култура, неразделна нейна част. То бе не само вероизповедание, а носеше в себе си цялата социална и политическа идеология на една многовековна цивилизация. Догматичните, ритуални и морални елементи в него бяха само отделни прояви на една сложна общност – византизизмът и като строй на живота, и като мироглед.

Въвеждането на византийското православие у нас означаваше, следователно, нахлуване на византийската култура и поради това трябваше да предизвика криза не само в религиозното съзнание на старото българско общество, но и в целокупния му живот. Така наред с рушението на вярата в старите божества почна и разложението на националния ни бит и на всичко, което бе създадено в него в течение на дълго минало, образуваха особеностите на националната ни общност, а оправдаваше съществуването и на самата ни държава.

Най-ревностни проводници, та дори и пионери на тоя процес несъзнателно се явиха тия, които ръководеха съдбините на нашия народ. Те, чието призвание бе да бъдат пазители на националните начала в развитието ни и зидари на културното ни обособение, се явиха първи, които отрекоха всичко това. Духът на отрицанието намери у тях най-ранните и най-властни свои представители.

2

Богомилството представляваше духовна реакция срещу тъй преобразената наша действителност. И тъй като тая действителност не само

по време и произход бе свързана с християнството, но диреше в него и оправданието си, то бунтът срещу нея трябваше преди всичко да й отнеме санкциите на небето. Поради това недоволството от земния ред доби израза на кипещ в областта на религиозното съзнание.

Тук собствено имаме отделна проява на един общ исторически факт. В далечно минало, когато човечеството се не доверяваше на своя ум, за да дири чрез него смисъла на нещата или пък да обосновава копнежите си към по-друго земно битие, всеки стремеж към промяна на съществуващото се осъзнаваше като ново религиозно откровение. За да повярва в изводите на собствената си мисъл, човекът чувствуваше нуждата да си ги представи като постулати на една нова религия. По тая именно причина, колкото по-голямо бе противоречието между съзнание и действителност, толкова по-дълбоко се явяваше и отрицанието към свързания с нея религиозен мироглед; заедно с това и толкова по-непримиримо изстъпваха срещу тоя мироглед основните представи на вероучението, което носеше оправдание на съществуващото недоволство. Това трябва да се има предвид, когато искаме да си обясним крайностите, които намериха израз и в учението на поп Богомила.

Неговите последователи наричаха себе си „християни“. Но това, което те възприемаха от черковната доктрина, бе тъй несъществено и общо, а – от друга страна, – тъй многобройни бяха елементите, заети у богомилството от преживелиците на стария източен дуализъм, че би било съвсем погрешно да се смята то като една от многото разновидности на християнското сектантство. То отричаше както всяка материализация на вярата, така и всякакви символи в нея. То отхвърляше не само почитанието на кръста, иконите и целия сонм християнски светци, не само ритуала и тайнствата на църквата, но и християнските догми за възплъщението, възкресението и т. н. Всичко това обаче не бе най-важното в богомилството. Неговата същност се заключаваше в космогоничните му представи и от тях произтичаше цялата негова догматика. За богомилите всичко материално бе творение на сатаната, целият свят бе създаден от него. Тоя основен възглед на богомилството собствено бе, който отваряше пропаст между него и първобитното християнство, с което само наглед го сближаваше простото и лишено от всякакви обредности богослужение. Срещу наивния, преизпълнен с възторжена радост, упование и светлина мироглед на древния християнин, който виждаше своя всемогъщ

и благ Бог във всяка частица на мирозданието, богомилството с вярата си в творческата сила на Злото представяше същинска религия на отрицанието.

Тия основни космогонични представи богомилството по един съвършено естествен начин пренасяше и в областта на организувания обществен живот. Съществуващите тук форми, напълно логично разсъждаваха богомилите, са създадени, за да затвърдят и увековечат господството на материалното начало в него и следователно имат същия порочен произход. Поради това държава, църква, семейство и т. н. бяха еднакво предмет на богомилската критика и отрицание. Всичко, което бе свързало съдбата си с тия институции или изобщо служеше на установения ред, вършеше богопротивно дело. Самото примирение с тоя ред и признанието му означаваше примирение със Злото. Оттука – и богомилският възглед, че царе и боляри не са поставени от Бога и че служителите на църквата са слуги Мамонови.

Голяма заблуда обаче би било да се заключи от всичко това, че тия разбирания на богомилството се вдъхновяваха от идеите на някакъв социален и политически радикализъм, от стремежа да се създаде друг ред, по-справедлив и по-съвършен от тоя, който съществуваше. Нищо не бе по-чуждо на богомилите от желанието за обществени преобразования. Ако тяхното учение включваше социално-реформаторски тенденции, то би влязло в пълно противоречие със собствената си догматика. Защото, застанало върху основния възглед, че светът с всичко, което го крепи, е дело на Сатаната, за богомилството оставаше само един логически изход: заключението за абсолютното безсмислие на всеки опит да се измени съществуващото. В най-благоприятен случай всяко усилие тук би довело само до видоизменение на нещо в основата си неизменимо, тъй като битието му бе определено по воля, чиято власт тежеше над всичко земно и следователно бе по-силна от човека. Поради това всяко преобразование тук би представляло ново и по-съвършено осъществяване на тая воля, нейното по-пълно тържество.

В мирогледа на богомилството, значи, нямаше място за никакъв обществен и политически идеал. Затова в него бе изключен и всякакъв стремеж към земно строителство. Мрачният дуализъм на богомилските религиозни представи можеше да излъчи само една обществена философия – тая на пълното отрицание.

Неразрешимите противоречия и недъзите, в които от IX в. нататък все повече затъваше животът на средновековното ни общество, носеха оправданието на тая философия и подготвяха умовете за нейното възприемане. Без наличиостта на тия условия появата на богомилството едва ли би била възможна. Най-малко поне съдържанието му би било по-друго, а и то само не би добило значението, което тук, у нас, му се падна. Наистина, своите успехи то в значителна степен дължеше на простотата на своята догматика, с която далеч превъзхождаше учението на официалната църква. В него нямаше място за никакви свети тайни. То носеше ясен отговор на всички въпроси, които можеха да се породят в умовете, принудени да търсят, но неподготвени или неспособни да се задоволят с абстракции. Но когато се подчертават тия негови особености, не трябва да се забравя, че то намери най-благоприятна почва за разпространение тъкмо в общества, изправени пред проблеми, трудно разрешими, и в земи, чието бъдеще в едно или в друго отношение бе отбелязано със знака на пълна несигурност. И от степента, в която тия именно условия тук или там съществуваша, се определяше не само силата на разпространението на богомилството, но заедно с това и дълбочината на неговото отрицание. Тъй се обяснява обстоятелството, гдето, след като не смогна да се задържи в съседна Сърбия, учението на поп Богомила намери широк прием в средновековна Босна, а след това в Северна Италия и в Югозападна Франция. Тъй става понятен и фактът, гдето в различните тия земи то се явяваше с отсенки, които и до днес будят недоумения у мнозина.

Колко тясна бе връзката между богомилството и дадена историческа действителност и колко чувствително отекваше в него тя, се вижда и от колебанията, на които то бе изложено в самата България. Тия колебания се проявяваха еднакво в ширината на влиянието му върху масите, както и в степента на неговото отрицание. Докато през известни моменти от нашата история то като че ли затихваше, а спадаше и враждебността му към държава и обществен строй, през други то със стихийна сила се навдигаше срещу тях. Ако се вгледаме по-отблизо в тия промени, лесно ще забележим, че те представляваха ритмично отражение на съответни състояния в нашия живот. Когато настъпваша за него моменти на възход и вътрешните му противоречия отслабваша, мрачната проповед на богомилството вече не намираще достатъчно оп-

равдание и поради това оставаше без особен отзвук в душите. В такива случаи и в самото богомилство като че ли наставаше известно примирение с действителността и остротата на отрицанието му отслабваше.

Но периодите на възход у нас бяха именно тия, през които националните начала вземаха връх в живота ни. И обратно: периодите на упадък се явяваха, когато чужди влияния ни отклоняваха от нашите естествени пътища, за да превърнат в нищо изграденото с много минали усилия. От това следва, че в основите на богомилството лежеше смътен усет за погрешните насоки, по които се движеше развитието ни, таеше се несъзнатата привързаност към народната ни самобитност. Нещастieto бе там, че то не съумя да се задържи на тая почва и върху нея да се оформи като идеология на националното ни строителство. Изникнало като противодействие срещу една уродлива действителност, то се увлече дотам в отрицанието ѝ, че за него загуби всякакъв смисъл въпросът с какво тя би могла да бъде заместена. Издигайки се срещу една крайност, то само бе отхвърлено в друга.

Причината за това навярно не беше само в психологическия закон за противоречието. Може би от още по-голямо значение тук бе и духовната незрялост на средновековното ни общество. То можеше да усвои един мироглед, в който вярваше, че се крие известно обяснение на нашата действителност, но по-далеч от общите представи, съдържащи се в тоя мироглед, то не бе в състояние да отиде. Защото за това се изискваше способност за самостоятелно творчество, до каквото сподавената от чужди влияния мисъл на средновековния българин не бе в състояние да се издигне. Поради това, сглобено всецяло от елементи и представи, създадени в чужда среда и при съвсем особени исторически условия, богомилството остана само с тях и спря насред път. Отказвайки признание на живота такъв, какъвто го виждаше, то всъщност признаваше, че друг той не може да бъде. Духовното бунтарство и отрицанието свършваха, следователно, в учението на поп Богомила с пълен квиетизъм и безразличие към всичко световно, а оттук – и към съдбините на народа ни. И в това лежеше неговата най-голяма особеност: то можеше да подкопава и руши, но не бе способно нищо да съгради.

Това реши и собствената му съдба. Както и всички учения, от които бе заело идеологията си, то трябваше накрай да изчезне съвсем от историческата сцена. Не защото черковните проклетия и преследвания на светската власт се сипеха върху него. Най-големият неприятел

на богомилството бе самият живот с всички вложени в него желания и стремежи. И те тука, както винаги и навсякъде, се оказаха по-силни от всякаква доктрина. Тъй заедно с богомилството трябваше да потъмнее и да изчезне в тъмата на вековете и паметта за неговия създател – поп Богомил. Анатемите, с които църквата затрупваше името му, бяха само епитафии за тоя, чието учение, отричайки света на реалностите, само бе отречено от него. Но отречено и преодоляно все пак твърде късно: след като завърши своята мисия – задържа народа ни завинаги отвърнат от живите и непосредствени задачи на неговия исторически живот, разруши вътрешното му сцепление и обрече на парализа неговите творчески сили.

3

Но трагизмът в старата ни история не бе само в това, гдето съзнанието на народа ни оставаше винаги разпънато между две еднакво безплодни и от гледището на националните ни интереси еднакво вредни крайности – богомилството, от една страна, и византизма – от друга. Истинското нещастие се състоеше в това, гдето между тия две крайности не се създаде нищо. Липсуваше средината, от която можеха да изкълнат семената на естественото и здраво развитие. Задачата за тяхното отглеждане би могла да бъде поета от църквата и нейните представители. През далечното минало предимно върху нея лежеше дългът да просвещава обществата и да сочи житейските им пътища. Специално у нас народът ни само чрез нея можеше да постигне духовното си освобождение от противоречията, родени при сблъскването му с проблемите на историческия му живот. Тя бе освен това и най-пряко застрашена от броженията, които намираха изход в религиозното сектантство. Ние споменахме вече, че нейните *ранни представители* не бяха се оказали глухи към гласа на високото си призвание. За жалост техният пример остана скоро без последователи. Наистина и след епохата на Бориса и Симеона се явяваха отделни умове, които вещаеха опасностите и зовяха към опомняне. Един от тях бе известният презвитер Козма. Нахвърлената от него картина за живота и нравите на тогавашното българско духовенство е наситена с тъмни багри. Леност и невежество, бягство от задължения към общество и близки, липса на любов към себеподобния, равнодушие към слаби и обидени в живота, а покрай всичко това угодничество към властници и силни, необикновено развито чувство на себич-

ност и слабост към житейски удобства – това са преобладаващите черти, с които изстъпват пред нас представителите на българската църква. Тъй много ли се бяха отдалечили те от дълга да служат на Бога и на своя народ?

Към времето, когато богомилската проповед увличаше масите и глътнаха без отзив избличителните слова на Козма, у нас бе изгряла славата на Ивана Рилски. Неговата поява не е ли доказателство, че народът, който бе го родил, не бе задушен от крайностите на отрицанието, нито пък затънал в тъпо примирение с недъзите на всекидневния си живот? И почитта, с която българската църква обгради името на рилския подвижник, не е ли свидетелство, че въпреки всичко тя не бе забравила своя християнски и народен дълг?

Иван Рилски безспорно е едно от най-интересните явления на нашата история. В него бе добил своеобразно въплъщение духът на една епоха, препълнена с противоречия и жадно търсеща изход от тях. Наред с пробуденото и намерило израза си в богомилството съмнение във всички ценности на живота и във всички истини на църковното предание, наред и с противоположното увлечение – да се вземат от тогавашния живот всички блага, които той можеше да даде – Иван Рилски се явява идеален изразител на трета насока, която виждаше смисъла на човешкото битие и диреше разрешението на всички сложени пред него проблеми само в дълбоката и безусловна вяра. Затова у Ивана Рилски всичко бе съединено във величествена и тиха хармония. Той вярва и никакви съмнения не размъчат неговата душа. И тъй като вярата е дадена в църковните догми, те за него са нещо абсолютно, което не подлежи на никакво разсъждение или проверка. Ако в тях има нещо непонятно за човешкия ум, то е поради неговото несъвършенство. Всъщност сложната и тъмна християнска догматика малко го интересува. Защото – самоук и прост монах – той чрез ума си бе дошел само до азбукето на вярата. До нейните дълбочини бе достигнал той по чисто интуитивен път. Поради това, ако и всецяло проникнат от мирогледа и етиката на християнството, те у него живеят с чертите, общи за всички религии, чиято основа е духовното прераждане на човека. Всичко останало – молитви, обреди или конкретни представи – има за него значение само на средства, форми или символи на богопочитание. И той ги приема като нещо дадено и установено, в чийто смисъл също тъй не може да съществува никакво съмнение.

Всичко това е малко или много известно и заслужено оценено. И не на него искаме да

обърнем внимание тук, когато говорим за Ивана Рилски и за духовното направление, чийто най-забележителен изразител бе той в средновековна България. Най-съществено за това направление бе, че то също тъй не включваше в себе си никакви социални мотиви, а поради това бе лишено всецяло и от всякакви национални елементи. Колкото и странно да изглежда, но то – по други пътища и чрез други средства – водеше към същото отношение спрямо живота и света, което се съдържаеше и в самото богомилство. В „Завета“ си към своите ученици Иван Рилски между друго се обръща към тях с думите: „Утвърждавайте във вярата своя новопросветен и еднокръвен народ и наставяйте го да изоставя нелепите езически обичаи и зли нрави, които е запазил и след приемане на светата вяра. Защото той върши това поради грубост и се нуждае от вразумяване.“ На своите ученици, следователно, светецът вменяваше дълга на мисионерството и народното наставничество.

В своя собствен живот обаче следвал ли бе сам той гласа на тоя дълг?

Нека не забравяме, че това бе през епохата на цар Петра. Обществото ни, разядено от вътрешни недъзи и раздрусано от противоречия, губеше все повече устойчивостта си. Тресеше се заедно с това и самата ни държава; отдавна тя вече не бе в състояние да брани своите територии, над чиито граници се издигаха неприятели, все по-многобройни и по-сурови. Народът ни, духовно разединен, обезверен и обхванат от вцепенение поради усета за гредущи и много по-страшни беди, напразно чакаше големи свои синове, които да му възвърнат и самоупованието, да го ободрят и да разбудят потенциалните му сили, да ги впрегнат в борба за неговото спасение. В това тежко време, когато невидима ръка с огнени букви пишеше върху потъмнялото българско небе страшното „мани, текед, фарес“ и когато зовът или примерът на обикновени и неизвестни труженици не бе достатъчен, за да сложи край на всеобщото вцепенение, живееше и рилският светец. Но скрит низ планинските пущинаци и забравил за човека, който страдеше и търсеше лек за страданията си, той съзерцаваше Бога. Тук, поведен от мълвата, бе се запътил да го дири и българският цар Петър, тук трябваше да го търсят и всички тия прости и отрудени синове на нашия народ, които – измъчвани от съмнения или от чувство на духовна слабост – жадуваха за вяра, за лек срещу болките на земния си живот или за успокоение на страховете си пред тъмното народно бъдеще. Но това, което в края на своето пилигримство те можеха

да отнесат със себе си, бе само споменът за бегло зърнатата фигура на светия човек или някоя отронена от него дума. Самият цар Петър, тоя кротък и безпомощен човек, върху чиито слаби плещи с всичката си тежина бе легнало едно разглобено царство и когото бе довела тук смътната надежда да намери одобрителен съвет и подкрепа, трябваше да се върне назад, без дори да му бъде позволена радостта да види поне отдалече лицето на светеца.

Надарен с вътрешна сила да победи жизнения инстинкт у самия себе си, Иван Рилски бе използвал тоя свой дар, за да устрои личния си покой; прозрял смисъла на човешкото съществуване в нравственото съвършенство и сближението с Бога, той не намери по друго средство за постижение на тая цел от това – да се откъсне и отдалечи от себеподобните си, от тия, на които би могъл да служи за пример, упование и поддръжка. В епохата, когато за векове и във всяко отношение се решаваше съдбата на народа ни и той чакаше водачи, за да ги последва в трудното дело за изграждане на ново бъдеще, Иван Рилски се яви да издигне в идеал бягството от живота, стремежа на отделната личност да отдели своята съдба от тая на колективитета. Стремеж, в чиято основа винаги е лежало себичното съзнание, че много по-лесно е човек да постигне собственото си спасение, отколкото да се обрече на подвига за спасението на всички. Така наред с всички тия, които в слепотата си оставяха или даже съдействаха на силите на разрухата да подкопават основите на народностното ни съществуване, наред и с богомилството, което отрече изобщо света, защото не бе в състояние да види изход от недъзите на националната ни действителност, дойде и отшелничеството, което с още по-голяма сила утвърди равнодушието към тая действителност, равнодушие, равносилно с нейното отрицание.

Произлезли от два съвсем противоположни мирогледа, богомилството и православното отшелничество, следователно, се сближаваха в крайните си изводи, стигайки до едно и също отношение към живота и света. Поради това от гледището на задачите, с които нашият народ имаше да се справя, примерът на рилския пустинник имаше същия смисъл, който се съдържаеше и в учението на богомилския ересиарх. И единият, и другият отвърщаха умовете от проблемите на реалното строителство, за да ги задържат в областта на религиозното съзерцание и на отрицанието. От това гледище, ако

тука различие съществуваше, то бе не толкова в силата или естеството на това отрицание, колкото в логическата му обосновка. В случая трябва да се признае, че светецът оставаше далечно зад еретика. Защото проповедта на еретика съдържаеше само логическите изводи от основните принципи на неговото учение: ако то отричаше света, това бе, защото изхождаше от възгледа, че той не може да бъде преустроен. Християнинът, напротив, вярваше и вярва, че светът с цялото си устройство и всички наредби е творение Божие. И само слабостта на човека, податливостта му към внушенията на Злото го отклонява от пътя, начертан от Създателя. Съдействувал би, прочее, да се изпълни волята на Бога само тоя, който не би стоял със скръстени ръце пред злините на живота. Дейният алтруизъм и беззаветната служба на доброто произтичат от същността на християнството. Там то дължеше и тържеството си като световна религия. Тъкмо тая негова същност бе изоставена от отшелничеството, което ѝ противопостави квиетизма, т.е. егоизма на отделната личност, съзерцателната ѝ ленивост.

В съжденията над нашата история много често е изтъквана решаващата роля на богомилството. Нему се приписва и цялата вина, загдето средновековната ни държава загуби опора в съзнанието на масите и поради това никога не успя да закрепне. Тоя възглед е едностранчив, в него се съдържа само част от истината. Защото ние бяхме не само богомилски народ, но и народ на отшелници. Началото, положено от Ивана Рилски, се разрасна в движение, не по-малко съдбоносно от това, което бе вдъхновявано от учението на поп Богомила. Отшелничеството отне на народа ни и остатъка от силите, на които в борбата си за съществуване той можеше да разчита. През века, непосредствено преди окончателната провала на средновековна България, страната ни бе препълнена не само с богомили и последователи на всевъзможни други секти, една от друга поуродливи и крайни; планински пушинаци, гори и пещери гъмжеха и от подивели отшелници. Затова и исихаството, което носеше идеологическата обосновка на отшелничеството, нигде не намери толкова много и тъй ревностни сподвижници, както у нас. Накрай земята ни като че ли се оказа дори тясна да побере своите синове бегълци от живота и от задълженията към него, та те трябваше да се разпилеят и по чужди страни. Едничкият отшелник, когото средновековна Сърбия видя у себе си, бе българин, дошел тук, защото в своето собствено отечест-

во не бе намерил място, гдето би могъл да се почувствува необезпокояван от никого и в пълна самота.

* * *

Широкото развитие на отшелничеството в средновековна България не бе нещо случайно. Като масово явление бягството от живота, в каквито форми и да се проявява то, е характерно за общества дезориентирани, загубили вяра в себе си, с изхабена жизнена енергия. В такава състояние изпадна българското общество след първата четвърт на X в., а повторно се озова то в него наскоро след създаването на Второто ни царство, едва няколко години след смъртта на Иван Асеня II. Нашият исторически живот се движеше като че ли в някакъв омагьосан кръг. Народните ни сили се изтощаваха в страшни напъни, принасяха се тежки жертви за народност и държава, за да се окаже накрай, че всичко е било съвсем напразно. Поради това че бе изместено от естествените си пътища, развитието ни не само че не постигаше нещо действително ценно и здраво, но всеки период от него свършваше с кризи и поврати, при които се виждахме отхвърлени далеко зад пределите, от които почвахме. Не е чудно поради това, че народната ни душа се превърна в почва, тъй открита за пристъпите на отчаянието, и че това отчаяние, освен в религиозно-философското отрицание, намери израз и в напълно пасивно отношение към света.

Също както и богомилството, значи, отшелничеството бе не първопричина, а последица от недъгавостта на нашия живот. В историята обаче, както и навсякъде, съществува непрекъснатата връзка между нещата. И това, което само е плод от действието на дадени условия, от своя страна се превръща в изходна точка на нова редица явления, които действуват в същата посока. Тъй бе и в дадения случай. Предизвикано от духовната безпътица на старото ни общество, отшелничеството – с увлеченията, които създаваше – още повече задълбочаваше кризата в него.

Погледнато тъй, самият Иван Рилски, родоначалникът на анахоретите у нас, бе всъщност и първата видна жертва на настроението, което ги създаваше. Исторически той и неговото дело могат да бъдат обяснени, а в известен смисъл – да получат и своето оправдание. Защото във всяко общество може да е твърде голям броят на контемплативните натури, у които липсува воля да въздействуват непосредствено над околната си среда или които съзнават, че не им достигат сили да се борят с тъмните й страни.

Те не са виновни, че природата ги е създала именно такива. Но дори и у общества наглед безнадеждно болни, не по-незначително може да бъде числото и на тия, които са готови на всичко заради спасението им, стига вярата в това спасение да бъде запалена у тях и да им бъдат посочени пътищата, по които то може да бъде постигнато. В бягство от живота търсят убежище не само съзерцателите и не само тия, у които чувството за себичност е постигнало съзнанието за дълга към обществеността. Имало е и ще има отшелници, разкъсвани от пориви за творческа дейност, а способни да вземат и от живота много от неговите блага. Отказът от всичко това за тях е страдание и тежък подвиг. И ако те стигат до решението да се отрекат от него, то е само защото не са съзрели смисъла или възможностите за друг, по-радостен и по-плодоносен.

Поради всичко това, колкото обективните условия в нашия живот да му благоприятствуват, примерът на рилския пустиножител не би намерил тъй много последователи, ако не бе получил авторитетната санкция на друг фактор – българската църква.

Дългът да бъдат носители на идеали в живота на народите е лежал винаги и преди всичко върху тия, на които е поверено тяхното ръководство. От способността на водачите да разберат нуждите на своето време и съобразно с това да открият най-верните средства и най-пригодните пътища за тяхното задоволяване е зависело и историческото бъдеще на всяка народностна или политическа общност. В миналото – ние вече споменахме това – привилегията и тежката отговорност да бъдат такива водачи лежеше главно върху представителите на църквата. Особено у нас, гдето тя бе извикана на живот като институт за държавно и народностно самосъхранение. На това свое високо призвание – и когато твърдим това, ние имаме пред очи общото и цялото, а не отделните и твърде редки изключения, – на това свое призвание българската народна църква измени не само защото твърде рано изостави традициите на апостолата, осветени от нейните създатели. Еднакво неспособна да се впрегне в дейна служба на своя народ и да зове към пробуда неговите творчески сили, тя подири оправдание на своята лениост и облече отшелничеството в сиянието на върховна светост. Затова, подслонявайки у себе си ревниво спомените за всеки по-виден анахорет у нас, тя особено скъпо съхрани паметта и на първия измежду тях – на рилския отшелник. Не бе достатъчно, че тя го провъзгласи за най-големия светец, откърмен от нашата земя. Той, пустинникът, бе

утвърден от нея и като закрилник на българския народ. Тъй отшелничеството и отрицанието на живота – явление, срещу което в името на своите жизнени интереси всеки народ би трябвало да се обяви – бе издигнато като идеал на една народностна общност, която искаше да живее и следователно *трябваше* да се бори с живота. И издигнато от тия, чиято *първа длъжност* бе да поддържат жизнените начала в тая общност, съзнанието ѝ за това, че тя не може да се обрече на самоунищожение.

Поставен в крайно неблагоприятни и тежки условия за съществуване, народът ни, повече от всеки друг народ, се нуждаеше от апостоли и от водачи – ясновидци и творци. Неговото нещастие се състоеше в това, че той *винаги* се

виждаше воден от слепи подражатели на чуждото или от отшелници и гении на отрицанието.

Духът на това отрицание тежи върху нас и днес. Между другото и защото – изправени пред задачите на едно сурово настояще и принудени да се обръщаме към миналото, за да черпим от него упование и нравствена сила срещу изпитанията, които ни чакат – ние мъчно можем да съзрем зад себе си образите, които са ни нужни. Те са затулени там от сенките на други, които само наивността или недоразумението са могли да превърнат във велики народни наставници и водачи. Нали за това денят на един от тях – рилският отшелник – бе избран за прослава на всички тия, които имат безспорното право да бъдат считани за наши будители?



Даниил

Легенда за оногова, който победи лъвовете, даде на избраниците от Вавилон потайните слова на Мойсея и разгада виденията на царя. Сказание, което се разправя и в наши дни по цяло Междуречие, и по равнините на Фригия, и по планините на Иран, та чак до бреговете на Бяло море. Сказание древно, заведено на сегашните люде от някогашни мъдри приказвачи, които умеели да везат образи и да нареждат звучни думи.

Имаше в Халдея човек млад, като слънце – и мъдростта му раждаше приказки и ковеше тайни.

Името му – Даниил.

Угоден бе Даниил Богу, та Бог му разкриваше в притчи и видения тайните на това, що има да стане.

И научи се царят халдейски за славата на Даниила. И повика го при себе си.

И дойде Даниил.

А царят му каза:

„Стигна реч до мене, че си бил най-млад от магите. Как можа още на младини да стигнеш върха на мъдростта – и дъното на тайните да изчерпиш?

Кой от боговете ти дари познание за опасната магия – и кой дух те научи да разпознаваш човешката орис по мрежата на небесни съзвездия?

От кои книги разумя тайните на сънищата – и чии писания ти повериха ключовете на Живота и Смъртта? Отде прочете личбите на това, що има да стане?

Не може ли да стигне всеки мъдростта на маг и звездогадател? Не може ли да надрасте твоята мъдрост – и да победи твоята мощ?”

И отвърна Даниил:

„Гъвкава е змията и плъзгави са люспите ѝ. Не може я хвана всеки... Па и да я хване, тя ще го ухапе – и смърт ще му донесе.

Не всекиму, царю на Вавилон, е съдено да бъде маг, знахар и звездогадател. Много трябва да отхвърлиш, за да добиеш тия сили...

Знайно е: не смее всеки да върви по пламтящи въглени. Не дръзва всеки да се бори с мълнийни облаци. А пламък и мълния е Тайното Учение.

Знайно е: дървета хубави има – едри, снажни и гиздави. Ала само от алмуг се прави змиевиден жезъл, който извиква духове на умрели

люде, на безсмъртни богове и на загинали пророци.

Тоя жезъл дава мощ на мага. Не всеки ум, царю на Вавилон, е способен да познае върховната магия – както не става жезъл от всяко дърво...”

И запита после царят Даниила:

„Що трябва да стори човек, за да добие силите на мага?”

А Даниил му отвърна:

„Маг и властелин на съдбата става онзи, който се е съединил със Слънцето. Звездите на небето трябва да пробудят към живот звездите на душата: само тъй се опознава пътят на звездите.

Човек трябва да стане смел, като лъв, но да добави чистотата и кротостта на гълъба към силата на лъва. Само тъй би устоял той на смъртта, когато го хвърлят в Пещерата на Лъвовете.

Велик дар е мъдростта. Но мъдрецът не е маг. Дар, по-велик от мъдростта, дарява Бог – Единението. Защото е казано: Ще дам лъчи на оногова, който стане едно със Слънцето!

Лесно се постигат Тайните, но мъчно се живее живот на тайноведец. Всеки прави добрини. Защото по-лесно е добрини да правиш, отколкото да бъдеш добър.

Моята мъдрост може да надмине всеки – и аз не съм страж на човешкото познание. Повеќе мъдrecи – по-малко маги: такава е извеки пътеката на човешката мощ.

Но не мисли, че аз ще пролея сълзи, когато всички стигнат до мене. Дано по-скоро стане това!

Царю на Вавилон! Аз казах.”

Понравиха се тия думи на царя. Като се минаха няколко деня, той повика при себе си пророка и му каза, че му е отредил чертог в двореца. И богати дарове му даде той. Но Даниил не взе даровете. Защото магът на Всевишния не взема дарове от цар.

И заживя при царя Даниил.

И разплиташе сънищата му, а в притчи предричаше това, що има да стане.

И зърна една сутрин царицата Даниила. И жар запали Даниил в сърцето ѝ. Защото бе млад и хубав, и силен.

И закопня царицата по него.

НИКОЛАЙ РАЙНОВ

**Богомилски
легенди**

И накити се една вечер тя за Данииля. И тури на главата си прочелници от злато и тънка мед, обсипани с ясписи и рубини.

И пропъстри своите накити със сребърни трепки, обкичени със сардоникс и смарагди. Огърлици от бисер и топази обви на бяла шия – като пъстри змии.

А върху своята гърд, неразбулвана още за чужди мъж, сложи сапфири, споени със злато и жълта мед, и ги провеси надолу.

И върху буйна коса прикрепи тънко изрязани косичници от сребро, със звезди от аметист.

И тънки плетеници с пъстрота на змия обви около кръста си – и обеси от златни пафти висулки от бисер.

И върху меки ръце, палящи от страст и жадни за змийска прегръдка, сложи гривни от златен сплав, носящи потайни образи, врязани с резец на майстор.

И на ушите си – съпровидни обеци, а на пръстите си – пръстени с египетски камъни.

И разпали смола от химватски бор, смесена с цветове от диланка, индийски крин и загърличе, защото тази миризма зашеметява и буди любов.

И легна царицата върху ложе от пурпурно кадифе, а над него спусна балдахин от тънка финикийска свила, изпъстрена с дребни персийски шевици.

И прати да повикат Данииля.

...Когато дойде младият маг и видя царицата – богато накичена, в сияйно измамлива голота, отвърна той лице.

А тя се хвърли върху него – и го прегърна – и потърси с уста устата му.

Но Даниил разплете прегръдките ѝ с кротка ръка – и в очите му светна скръбна усмивка.

Защото сърцето му познаваше любовта и лъжата на женска милувка.

А царицата, разпалена от бясна страст, горяща за милувки на тайноведец, се обви като змия около него – и прилепи топла снага до тялото му, като издаваше треперяща гърд нагоре, а главата ѝ – отхвърлена назад – чакаше дива целувка...

Но Даниил разплете втори път прегръдките ѝ, па рече:

„Прости ми дързостта, царице, но – не прегръща маг жена. За чар на змия не живее този, за когото няма на земята чар. По диви върхове и канари разхарчих мощ и младини.

– За нови пътища и за скрижали нови – млъкнаха струните на сърдечния псантер.

– Недей, недей! Студена е душата ми, царице – любов не ще обвърже моя път! –

И стана, та излезе.

И гневна мъст замъгли ума на царицата – и каза тя на царя, че Даниил я е похитил нощем насила.

И заповяда царят да хвърлят мага в тъмница и да го бият до кръв с бичове от тел.

А на деветия ден прати царицата на Данииля свитък от папирус и писа му, че ще го пусне на волност, ако ѝ каже тайната на вечната хубост – и ако я обикне.

Но магът разкъса свитъка – и не отговори.

И прати втори път царицата на Данииля хляб от египетска пшеница със зърна от кинамон и капка от своята кръв – хляб на магя: дано я обикне.

И пак го питаше за тайната на хубост и младина.

Но Даниил върна хляба: върна и свитъка неразтворен.

Защото не можеше да я обикне.

...А на втората луна прати Бог знамение на царя.

И ето – те пируваха в двореца, зад бели мраморни стълпове, на трапези от абанос, изпъстрени с кост и злато.

И додето златната чаша, украсена с изваяни животни, обикаляше пиршеската маса при звуци на песен и кинор, ръка се яви и върху златоцветната мозайка на стената написа странни думи, носящи дух на мъртвец:

„Менé, Текéл, Фáрес.”

...И леден трепет мина през душите на вси пируващи – и смутиха се.

А ръката се изгуби...

И царят се изсмя и запя, но не бе никому до песен, та песента на царя се видя престорена и не от сърце.

И млъкна царят.

Мълчеха всички.

И повика тогава царят маги, та им заповяда да разгатнат думите, що бе написала ръката. Защото думите стоеха още на стената – и светеха с кървав блясък.

Но никой не смогна да разгатне чудните думи.

И студено мълчание смути духовете.

А когато уплаха облада сърцето и на сетния роб, сепна се царят – и прати да повикат Даниила.

И дойде Даниил, окован с вериги – в позорна дреха, с кървава звезда на гърди: – дреха на съблазнител.

И посочиха му думите на стената.

И слезе светъл дух над Даниила – и погледна магът думите, па каза:

„От гняв на царска неправда страдам аз – та затова се не боя от гняв. А гняв вестят думите върху стената. Знам: опасни са тези думи – и царят ще се разгневи...”

А ето смисъла на думите: чуйте ги вие, които пирувате за последен път в живота си!

Менé: – това са Везните на Гнева. Претеглено е всичко на земята и на небето. Претеглени са и съкровищата на вавилонското царство.

Текéл: – това е Орелът от Запад, който чете слова, неразчетени от вас. Преброено е всичко на земята и на небето. Преброени са и дните на вавилонския жезъл.

Фáрес: – това е Лъвът, който носи кръст на челото си. Разделено е всичко на земята и на небето. Разделена е и вавилонската държава.

Чухте: смисълът на тези думи е гибелен за царя и за вас. Тази нощ нови мъже ще грабнат на царя земя и престол.

И дори тази чаша, с която пиете, ще бъде изпълнена с кръвта на самия цар.

Аз казах!”

И облегна се Даниил до един стълп – и развързаха го по знак на царя.

И пуснаха го на волност.

А царят обори глава – и всички останаха кръбни и земислени...

Тежка мъгла от мъка вися над двореца до трета стража.

...А призори нападнаха двореца мъже с къси туники – мъже, облечени в желязо и мед.

И убиха царя, а велможите взеха в плен. И чашата се препълни с царска кръв, а велможите оковаха в тежки вериги – и ги привързаха на своите колесници.

И целият дворец стана плен и пожар. И никой се не спаси.

Само царицата, до смърт уплашена от враговете, успя да се скрие в подземията на своите покои. И като приближиха враговете до нейните чертози, тя избяга по таен път вън от двореца.

И не знаеше де да отиде.

А враговете я търсеха.

И прати царицата люде да повикат Даниила.

И дойде Даниил, облечен във висон, с меч на бедрото – и с броня на гърдите.

И падна царицата на колене пред него, та го замоли да я прости за злините на клеветата – и да я спаси от ножа на враговете.

Доведе я Даниил далек от града, възкачи я на камила – и минаха през пустинята към Запад.

И съжали я Даниил, като я гледаше плаха, слаба и безпомощна.

И обърна се към нея сърцето му.

...И когато завилня симун през нощта – и планини от пясък се понесоха в пустинята, – засипа ги, прегърнати пред гроба.

И викът на симуна разнесе низ пустинята легенда.

Легенда за тогова, който победи лъвовете, даде на избраниците от Вавилон потайните слова на Мойсея, разгада виденията на царя – и обикна Жената тъкмо преди нейната смърт.

Соломон и Балкиза

Здрачевини трепереха над стихналия свят, а цар Соломон седеше, облакът върху абаносова маса. Тъкмо надвечер, когато слънцето залезе и почна да се смрачава, царят обичаше да седне и да си помисли. Тъй като в тоя спокоен час по цялата страна затихваха грижите, страстите и борбите, самата земя си отдъхваше и въздухът се спираше неподвижно, и звук не се чуваше, и всичко се вслушваше, като че ли иска да долови тихия шум от летежа на ангелите.

И разгъваше Соломон свитъци с чудни сирийски писмена, за да търси пътищата на човешката замисъл.

Защото бе силен по мъдрост цар Соломон и умът му бе остър като резец на царски писец.

... Мракът падаше в чертозите на Соломона като тежки дипли на старо тъмно кадифе и през мъртвите сенки на широките стълпове се чупеха угасващите блясъци на червеномедни жертвеници.

И в скъпите покои образът на Соломона грееше като земно слънце, което народите са накупили с най-скъпите си нанизии – да му се радват.

На главата му блестеше забрадка от златотъкан лен със зелени цветя на папирус – извезани тънко от ръка на жена. А на челото му – прочелник с едри змии от мед.

На плещите му – одежда от пурпур, обсипана по краищата с бисер, а по средата на пръстите – с везани листа от палма и криле на златен бръмбар.

А в чудна редица блестяха на пояса му от кафено персийско кадифе всички двадесет и два образа на египетската магия, изшити със злато и корналинови зърна.

И висеше на бедрото му меч в ножница от сребро, мед и червено злато – с тънки украшения от ръка на златар, обиколени с дребен бисер и със сребърни жилки.

И носеха ръцете му над лактите широки гривни от плътно злато с едри огнеупорни карбункули, светящи, като поглед на персийска змия. А на пръстите му – тежки пръстени с врязани тайно знакове.

И край него пъстрееха чертозите му – чакаха да падне мрак, та под блясъка на много светилници да засипят със светлина царя.

... Разбираше Соломон словата на тайните сирийски книги. Ненапразно мъдростта му се славеше по цял Изток – и добротата му бе знайна вредом.

И царе дохождаха от Изток и Запад – да чуят мъдрост и притчи – и водеха дълги кервани с дарове за царя на Йерусалим.

А силен бе Соломон – и угоден Богу. И даде му Елохим дар – да разбира езика на животните и тайните на природата да познава.

Възрастваше в мъдрост и мощ Соломон. И растеше славата му – и мълвата за него се разливаше по вси царства, като благовоние на амбра.

Стигна слух чак до Балкиза, царица на Савската земя, в Честита Аравия, че Соломон бил много мъдър. Казаха ѝ, че земята не знае другиги – толкова мъдър на младини.

И пожела Балкиза да го види.

И поведе тя от Сава керван от слонове и камили с дарове, па мина голямата пустиня, за да отиде в Йерусалим. А когато първите камили бяха стигнали до двореца на царя, последните не бяха още влезли в дверите на града.

И никой не беше видял дотогава толкова дълъг керван. И чудеха му се всички.

А щом влезе чернолик велможа в Соломоновия дворец, та поднесе Соломону свитък от царицата, излезе самин царят да посрещне Балкиза.

И пристъпи към слона, на който седеше савската царица, направи поклон – и сне я на земята.

И въведе я тутакси в чертог, украсен с пъстра мозайка, злато, мрамор и сърчно изработен кедр.

А Балкиза бе облечена в тънка коприна с цвят на бляскав шафран, с мантия от огнен пурпур и върху него везани големи папагали.

И носеше прочелник от бисер, върху ланитите ѝ се спускаха златни трепки с изумруди, а шията ѝ бе накитена с огърлия от сребро и рубини.

А върху буйните ѝ коси се виеше като пъстра змия косичник от скъпоценни камъни и златовезани ленти. И тежки гривни и пръстени стяхаха ръцете.

А кръстът ѝ бе препасан с пояс от змийска кожа, изпъстрен с цветна глеч и злато. Отпред се закопчаваха пафти от жълта мед, изработени като глави на змиеве. А очите им бяха от опали.

И когато влезе Балкиза в чертозите Соломонови, всичко помръкна и се стопи пред нея – сякаш бе влязло самото слънце.

И целият дворец потъна в нейната светлина.

И даде Балкиза на Соломон пръв дар – кинжал в ножница от кожа на крокодил. Защото знаеше какво трябва да подари пръв път жена на мъж.

А Соломон взе ножа, па рече:

„Нож ми даваш... Като нож пробожда погледът на жената сърцето на мъжа. И няма покой за него. – Ти верен дар избра.“

А Балкиза му каза:

„Не мислех тъй, когато избирах дара. Като нож е остра мъдростта Соломонова – тъй съм чула аз – и като стомана е студено сърцето му, та никоя жена не го е пленила още с телесна хубост, нито го е опила със знойна реч.

И в ножница от крокодилска кожа сложих кинжала. Нека сила на крокодил добие твоята душа – и тъй да устоиш срещу измамите на царска власт! Мнозина е сломил собствен жезъл – и не една душа е ослепяла от смарагдите на собствена корона.

Чух, че било несметно твоето богатство, но не вярвах. А сега ми иде – на очите си да не вярвам. Казаха ми, че твоята мъдрост била лъчезарна и че друг по цял свят нямало като тебе. Не знам: може да е вярно...“

Обърна се подир това Балкиза към Соломона, за да го изпита с мъдрост и тайноведство, защото и самата бе много мъдра.

И каза му:

„... Много знае Соломон – и мъдър е, както изглежда. Но една гатанка ще кажа, която раз-

крива мъдростта на всеки маг. Та нека Соломон отговори."

„Кажи гатанката, царице!" – рече Соломон. Тогава савската царица каза:

„Имаше цар – мъдър бе той.

Живееше царица далеч от него. А тя не бе го виждала, но го обикна по слух и мълва.

И отиваше при магесници – да взема питие, прекадено и наречено, за да буди любов; разливаше го вечер през седем луни, че да се обърне сърцето на царя към нея.

А сърцето му се не обърна, защото я не знаеше и не можеше да помисли за нея. Но каза й велик маг – да иде тя сама при царя, та с хубост да го плени и с реч да го очарова.

И отиде при него.

И прониза го с поглед: – сломи сърцето му, както силният ломи желязо. И той я обикна. Но когато видя царицата, че царят е бил силен да устои пред възшебни възлияния, а слаб – пред чаровни погледи, не можа да го обича вече.

И почна царят да прави вечер заклинания, за да се обърне нейното сърце отново, защото я беше възлюбил силно.

И с реч и мъдрост и погледи се мъчеше да я възвърне на сърцето си.

Но студена си остана царицата – и нищо не можа да стори той.

Отвеки се гонят те – до края на вековете ще се гонят.

Тъй съм чула аз. – - „

Разбра Соломон думите на притчата, па каза на Балкиза:

„Слова на чужда мъдрост ли говориш, или това са думи на сърцето?"

А царицата отговори:

„Дали – слова на мъдрост, или – думи на сърцето: – тъкмо това трябва да разгатне мъдрият. Затуй те и питам в притча – и в това лежи средецът на моята гатанка, премъдри царю Соломоне."

И подлъга се първица Соломон, та рече:

„Не са думи на сърцето, защото сърце притчи не знае. – А притча е това – и лесно се разгатва. Мъдрец на притчи с притчи отговаря.

И – нека чуе Балкиза!

Три корала знаем: бял, черен и червен. Белият дава яснovidство, черният – магична сила, червеният – власт над сърцето.

Царицата е била червен корал.

Два камъка знаем: адамант и яспис. Адамантът е твърд, но щом се изгори в пламък от червен корал, става мек като восък и почернява.

Царицата е желала адамант, а не – восък. –

Ясписът бие ту на зелено, ту на багрено – а се засенчва с бяло, жълто или черно. Яс-

писът – знайно е – измамва с променливи цветове, сам не гори, а с лъчи разпалва дори адаманта.

Царицата е била яспис.

Но – чуй нататък! – да ти кажа как се продължава гатанката, на която ми каза ти само наченъка!

Щом видя царицата, че царят се мъчи да обърне сърцето й, не може да се отчае, като не успее, и да я напусне завинаги – а сърцето му да стане отново твърдо и дори да я намрази, – пламна тя от гордост и разбра, че – когато охладее към нея – тя може пак да го обикне; взе свитък – и написа на него: „Скорпион" – па си отиде.

Когато скорпионът види, че се намира в опасност, убива с жилото си.

Скорпион е било името на царицата.

Отвеки – ти право каза – борба се води между тях. Но Змията ще ухапе Скорпиона и стъпките на царицата ще се затрият като населниците на Содом и Гомора.

Думите на жената са бързи като нозе на танцовачка и преходни като цветовете на алмуг.

И – докле заглъхне песента на рибарите, червените макове отлитат, а остават само смената.

Мак е жената.

Тъй съм чул аз. –"

И когато свърши, Соломон погледна с изпитлива усмивка Балкиза.

А тя се тихо смееше.

И запита я засрамено Соломон защо се смее.

А тя го прониза с тънък поглед под замрежени клепачи, па промълви весело:

„Разгатна ти добре гатанката, царю! Ха, ха... Мъдрец на притчи с притчи отговаря... Но притчи знае мъдростта, а не сърцето... Няма е неговата реч, но жилят понякога думите му. Та що би казал ти, ако първите думи на устата ми бяха не слова на мъдростта, а – думи на сърцето?"

И засмя се втори път Балкиза – и погледна царя.

А Соломон смутено обори глава.

... И за пръв път се замисли.

А разбираше Соломон добре тайните слова на сирийските книги...

След това даде Балкиза на Соломона всички дарове, отредени за него. От сърце му ги даде тя.

И рече:

„Велика е наистина мъдростта на Соломона – и може да няма от него по-мъдър под слънцето. Но тайните на женското сърце не знае още Соломон.

И много има да се учи...”

А Соломон ѝ даде скъпи дарове: редки мизирми в съдини от злато, с глеч и цветя от звездовиден ахат. И – делийски платове със златни палмети върху основа от зелена коприна, тънки платна от Дамаск с везба: розети, лалета, свещено дърво и грозде – странни тъкани с дребни златисти дипли от Китай, – тънка работа на ръка. И – шумяща нежна коприна с едри папагали върху пурпур и тъмно злато, сребрист атлас с големи зелени птици и дребни пъстри цветя.

И дари я още той с накити от злато и скъпоценни камъни, украсени всички с цветна глеч: умела работа на тирски златари. И – много скъпи съдини и рогове от слонска кост за вино ѝ даде Соломон.

А когато на третия ден Балкиза пожела да си отиде, не ѝ даде Соломон – и помоли я да остане, – че не бил ѝ казал още всичко...

И засмя се Балкиза.

Една вечер, когато зезди пропъстриха небето, каза Соломон на савската царица:

„Словата на сърцето си ти каза вече.

Чуй сега какво ще каже Соломон!

От ранни младини съм слушал възточна притча – и тя ми спомня отблизо слуките на сегашния живот: нея ще ти кажа.

Живееше преди време момък. И закопня по жена сърцето му. И в тиха вечер като тая стана той, та отиде при черен маг. И поиска питие за обич. А каза му магът да донесе капка кръв от нея и четири от него.

И докле тя спеше, бодна я той, па взе капка кръв от ръката ѝ.

А тя се събуди, но бе тъмно – и тя бе тръпна, та го не видя.

И отиде момъкът при мага с капките.

Но вълшебникът му каза, че не ще му даде сводниче, ако си не продаде душата нему.

И съгласи се момъкът, защото обичаше жената повече от душата си.

И отдели магът четвъртата капка, па я закле със заклинанията на Черния Меч – и капката стана човешка сянка – и доби сила на жив човек.

А жената изпи питието – и прилепи се сърцето ѝ към момъка. И обикна го тя: от все сърце го обикна.

Но сянката го следеше невидимо. И тровеше тя миговете на щастието му – и размъташе покоя на сърцето му.

И заснова замислен момъкът нагоре-надолу, отрови се сърцето му и не можеше да намери покой. И така – чак докле умря. Цял живот.

А когато втори път се роди (защото, царице на Сава, людето се раждат много пъти!) – той пак закопня по нея, та ѝ разкри тайната на своите пътища. И каза ѝ, че от любов към нея си е продал душата.

Уплаши се момата много, но го съжали и търсеше да му помогне.

И отиде при светец – мъж, славен по дела и чист по мисъл, та му разказа. Научи я тогава праведникът да отиде вечер в храма на планината и да пожъртува всичко за оногова, когото люби.

Послуша го момата.

И отиде на планината, па се помоли там.

И яви ѝ се в храма Мъж със светло лице и с одежди от бял висон. Взе той нож, та разпра гръдта ѝ. И като извади сърцето ѝ, запали го с огън от небето.

А тя умря.

И по свещеното заклинание на светлоликия Мъж сърцето пламна с пурпурен пламък на саможъртвена любов – и тръгна след момъка.

Разбра тогава момъкът колко силна е била любовта на момата. А сърцето изгори дяволската сянка, пратена от черния магьосник и душата на момъка видя волност.

И когато изново се родиха на земята момъкът и момата, запалиха се от свръхземна обич – и обичта ги изгори с небесен пламък.

И сляха се в едно – и се издигнаха над облаците, а звездите украсиха главите им – и под нозете им се въртяха пламтящи вселени.

... От ранни младини съм чувал тази притча, царице. Но – колко малко спомня тя словата на сегашния живот.

И когато мълна Соломон, Балкиза каза:

“Притчи за богове – на богове трябват.

– Наистина, малко спомня притчата на цар Соломона слова на на човешкия живот: от небето е твоята притча негли – па и не е за земята... Защо ни са небесни притчи? – Та нали на земята живеем!...

– От ранни младини са ме обиквали царе, но аз не смогнах никого от тях да обикна...

И – мъдри, мъдри маги от Египет и Етиопия са ми предлагали питие за вечна младина – дано ги залюбя.

Суетна грижа! – Затворено си остана сърцето на Балкиза – и никого не залюби тя.

Не мъдрост дири жената у мъжа, а – нож. – И мъжът не търси у жената сърце, а – огледало.

– Нож и огледало – па нека бъдат украсени те с бисери, злато и трицветен корал, а може и да не бъдат никак украсени: все едно. Да, царю – нож и огледало: ето каква е любовта на земята.

И – венци от кръв...

Това е за людетe.

А за боговете има обич на мъдрост и сърце.

Ти бог ли си? –

... Мъдър бил Соломон не по младините си – тъй чувах аз...

Е, видях, че на мъдростта му наистина няма дъно. Ала не мъдрост дири Балкиза, а – нож. Но няма нож у Соломона.

Притчи – добра украса на ум и за реч са те. Но в живота е безсилна всяка притча.

И – затова обичаме ние ножа.

Но – няма нож у Соломона.

– И тъй, аз си отивам.

Но когато дойде вечерта, когато плъзнат сенки низ пустинята – и костите на Соломона побелеят, нека си спомни царят за Балкиза, че – когато първица го срещна тя – подари му нож в ножница от крокодил!

Аз свърших!"

И когато Балкиза си отиде, влезе Соломон отново в чертога си – и нещо ново зашумя в сърцето му... Но обширният покой, великолепно украсен, му се видя досъщ празен и студен.

А на голямата абаносова маса лежеха разтворени сирийски папируси, обсипани със странни писмена.

Защото Соломон разбираше тайните писмена на мъдрите сирийски книги...



Гоби

„Глас на един, който вика в пустинята“
Евангелие от Матей: 3,3

1.

Тъй както вятърът през дрипи на плашило,
пустинята прониква в нас, обзема ни,
изяждат времето пространствата развихрени
и експлодират хоризонтите, разпадат се
убежищата ни, градени през годините
да приютяват свилото се аз.

И сякаш че не ние нахлуваме в пустинята,
а тя се влива в нас. Изсипват се пейзажите
подобно струйка пясък в пясъчен часовник,
загръща ни прахта в ефирната си мантия
и ни сродява с пепелта на изгорелите звезди.

2.

Пустинята е в нас.
Кога не е била?

Калкан прилепнал върху пясъчното дъно
на всичко онова, което сме подтискали,
изстъргвали от себе си, натирвали в забравата
или пък сред онази бленувана отвореност,
която цял живот не можем да постигнем.

Вероятно тя е нашето пра-аз
преди да обрасте с понятия и навици,
сърцевината, стегната в годишните ни кръгове,
болката под закърнелите ни рани,
костиците на неродените криле, замръзналото езеро,
покрай което плахо обикаляме,
без от брега да смеем да пристъпим.

3.

Защото всеки носи в себе си пустинята,
тъй както носи в себе си смъртта.

Тъй както носи в себе си гласа,
избликнал като извор, преди думите
дори да са измислени,
за да го приковат.

Тъй както носи непонятната си памет
за онзи миг, във който е изплувал
сред кръв и слуз от дълбините на утробата,
за да поеме своя дъх.
Дъхът в пустинята.

6.

Пустинята ти отговаря винаги с мълчание
и затова въпросите се ронят -
крехък пясъчник,
от ветровете проломен.

Мълчанието е
най-същностният отговор.
А също и въпросът, който чака отговор от нас,
додето зад бърбурива суета се мъчим да се скрием.

Пустинята е божият език -
това пророците го знаят, всички идват тук,
защото бог говори само сред пустинята.
Но трудно можеш да познаеш същността без думи,
четиридесетте дни не стигат за това,
не стигат и четиридесет живота.

Не можеш да го разбереш,
но можеш да почувстваш,
че ти и бог сте тук
в пустинята,
в мълчанието,
но с тази разлика, че бог е пясъчинката,
която се изплъзва между дланите ти
ведно с милиони други богове.

7.

Пустинята е гола женска плът,
която с всяка крачка обладаваш.
Въздигнати гърди, разтворени бедра,
извивките на пясъчните устни,
безумната космическа еротика,
която себе си зачева всяка нощ
под сребърната сперма на звездите.

Очаква те пустинята разтворена,
набъбваща, пулсираща и жарка,
и ти навлизаш в нейната утроба,
но с чувство раздвоено – че я обладаваш,
но също ти си ембрионът, който чака
от себе си да се роди.
Да се роди.

9.

Мойсей е лъгал своите следовници.

Елейните реки от мед и масло
не са се състояли, манната небесна
е била самото тежко пътешествие;
не бог в неопалимите къпини е вещал скрижалите,
изписани са те от стъпките по пясъка
четиридесет години през пустинята.

Самият път е бил заветът на избрания народ -
избран,
за да намери себе си в пустинята.

И не случайно тук са се простили с боговете си,
и своя бог ревнив са сътворили също тук,
и не случайно сам Мойсей е казал сбогом
преди да свърши пътят, тъй като е знаел,
че с него свършва и земята обетована
и че целта постигната умира
ведно със смисъла от тази цел,
че само паметта за този път жесток
ще смогне да скрепи народа му нарочен.

10.

Не се е борел с изкушения в пустинята Исус.

Дошъл е тук да чуе своя бог,
тъй както много други преди него,
дошъл е в пясъка да се покръсти, да отмие
от себе си неверието, неврастетичното съмнение
ще смогне ли да понесе подобна участ
и да изпие чашата до дъно.

Дошъл е да се взре разнищващо през себе си,
да види онова, което е отвъд,
и сам във своята вяра да повярва.

Дошъл е да изкупи слабостта,
да бъде жертвата на всичките пожертвани,
да бъде оправданието свише,
да бъде син на безпределното мълчание,
подпален мрак,
излъчващ светлина.

И пясъкът,
изтекъл между дланите,
дал своя отговор – благословил кръвта,
изтекла после от дланта пробита.
Прошепнал, че разпятието е мираж,
че то е птицата, която се завръща
към своето гнездо в сърцето на пустинята.

На нищото бил син Исус, на пустотата,
на дивите обхождащи пространства.
Не първороден грях изкупвал той – изкупвал
самото тленно,
крехко съществуване.

И затова дошъл в пустинята -
да пита.

Попитал
и получил бащински напътствия.

17.

Отново да си спомним за Мойсей
или за тези,
що вървяха подир него.

Те хленчеха,
оплакваха се,
стенеха,
припомняха си робството уютно,
сигурността под фараоновия бич.

С носталгия припомняха си те
вкуса на кокала, подхвърлен за доглозгване,
и съпоставяха го с манната небесна.

От виждането си подир невидимия бог
оттичаха очите им, а паметта извличаше
скрижали други, по-достъпни за обхождане,
и богове по-близки до човеците.

Обръщаха неспирно погледи назад -
през раздвоеното море, към сянката на пирамидите,
към тленното и осезаемото, онова,
което може да се пипа, да се мляска,
да се изпитва -
даже да е бич.

А пък Мойсей ги водеше в пустинята.
Проклинаше ги, с божи бич ги плашеше
сърцето му не трепваше, когато
изпрати Яхве мор и покоси мнозина.

Онези, дето стигнаха,
ги срещна мечът хетски.
Но те пренесоха съдбата си в кивота
и върху плещите си носеха пустинята,
и идеха със други сетива,
със друга кожа и със друга памет,
и в тях покълнала бе вече свободата -
не извоюваната, не изтръгната чрез мъките,
а просто вкоренена в тях, възкръснала чрез Пътя,
подхранвана от рухналото минало
и оцеляла въпреки забравата.

18.

Пустинята е само вход,
врата откритата,
която от рождение ни чака
да се завърнем -
блудни синове,
обходили открай докрай живота си.

Пустинята е златната змия,
която глезенът ни ще целуне, и ще рухнем
подобно на пресъхнал саксаул.

И към звездите ще поеме вятърът,
и ще започне друг,
по-дълъг път.



Един от спорните въпроси в унгарската историческа наука в наше време е този за значението и оценката на различните еретически учения, появили се в християнството в Унгария от времето на Арпадите. Някои от мненията изключват или отреждат незначителна роля на въздействието на средновековните – в съответствие с темата ни преди всичко от XI век – еретически движения върху унгарската църква, други, в същото време, считат това влияние за доста силно, до такава степен, че според тях в ранносредновековна Унгария то е играло роля по-опасна и от езичеството. Бихме желали в това кратко изложение да разгледаме въпроса от повече страни, да скицираме съществуващите проблеми и да направим опит да отговорим на възникналите въпроси според скромните си възможности.

На първо място трябва да отбележим, че изследваният период не е богат на писмени извори. Липсата на извори означава – за съжаление – че нямаме ясна представа за случилото се в Унгария през XI век, независимо дали става дума за изграждането на църковната структура (за което вече писахме), или за ролята на еретическите движения в Унгария, за което ще стане дума в настоящата статия.

Вече споменахме, че XI век е беден откъм извори и това е така, независимо, че времето на Арпадите е един от най-изследваните периоди в историческата ни наука. Все пак можем да кажем, че имаме късмет, защото ни е под ръка исторически извор, в който става дума за различните ереси: той стои в основата на настоящата ни тема.

Текстът е дело на епископа на Марош (Чанад) Свети Гелерт (997?–1046), т.нар. „*Deliberatio supra hymnum trium puerorum*“ или „Разсъждения върху химна на тримата мъже“¹. Съчинението е написано преди 1046 г. и е запазено в ръкопис от края на XI век в Бавария. Тематично представлява тълкувание на Светото писание, анализира редовете от 57 до 65, от трета глава на Книга на пророк Даниил в Стария завет, начални редове на химна, известен като „Песен на тримата мъже“. Библиейската история – която разказва за Навоухдоносор, заловил трима юдеи, не пожелали да се поклонят на издигна-

тия от вавилонския владетел златен истукан и хвърлени поради това в горяща огнена пещ, откъдето Бог ги извежда невредими, – както и тясно свързания с историята химн, всъщност просто дават повод на автора, впуснал се в дълги теологически обяснения към всеки ред от химна. (Само в скоби ще отбележим, тъй като

не се отнася до темата, че с това си произведение, по всеобщо мнение, Свети Гелерт става предвестник на европейското преоткриване на Платон.)

Еретиците в Унгария за пръв път се споменават в това произведение, в *Deliberatio*, тълкуването на текста обаче се сблъсква със

сериозни проблеми. Кои са моментите, които представляват трудност?

На няколко пъти в съчинението си Свети Гелерт споменава различни ереси – някои от които са старохристиянски и са действали само тогава, – което повдига въпроса кои ереси са съществували в епохата на написването на произведението в Унгария?

Няколко пъти се споменава една ненаименована ерес (ереси), на която се прави кратка характеристика. Не е ясно за коя от ересите се отнася тази характеристика.

Може ли да се докаже общоприетото днес в историческата наука предположение, че дадените от него характеристики, съдържат елементи, които ни насочват към богомилството и по този начин Свети Гелерт косвено ни подсказва за появилите се в Унгария богомили?

Дали с често употребяваните от него изрази „*haeresis*, *haereticus*“ са назовани членовете на някаква еретическа секта или по-скоро се имат предвид враговете на църквата, или ги използва за означаване на участниците в езическия бунт, споменаван в хрониките, т.е. опита за връщане към езичеството, или пък подразбира политическите противници на младата унгарска църква?

Това са въпросите, на които ще се опитаме да отговорим, както и да разберем дали е познат и друг извор от XI век, който да потвърждава наличието на еретици в Унгария.

В началото на произведението си Свети Гелерт изброява редица ереси, което съвсем не означава, че те са съществували и по негово

¹ Свети Гелерт е автор на повече съчинения, които обаче са се загубили или не са открити и до днес; това е единственото, което ни е останало от него.

време, а по-скоро подсказват колко много и различни отклонения от догмата са се явили в хода на църковната история. Достатъчно е да споменем само някои от изброените ереси, без стремеж към изчерпателност, за да се уверим, че това са ереси, съществували в старото християнство (II–IV в. сл. р. Хр.): оригени, новацианци, сабелианци, маркионити и др.² А щом е така, как да разберем срещу коя ерес въстава в съчинението си?

Може би ще се доближим до отговора, ако разгледаме как Свети Гелерт характеризира ересите, на които е съвременник. В труда си той пише, че според познатите нему еретици Христос е станал човек само привидно, те отричат Стария завет, правят йерархия сред апостолите и евангелистите. Считат, че „някои неща произхождат от Бога, а други от дявола, някои творения на Бога са добри, а други лоши“. Проповядват заблуди за ада, изопачават библейската история за сътворението и учат, че ангелите и душите прелитащи от небето са пожелали тялото; още и това, че някакъв ангел се съвокуплявал с дъщерята човешка и така произлезли „синовете Божи“. Смятат, че душите са в Слънцето. Според тях в деня на Страшния съд земята ще бъде унищожена или ще изсъхне. Отричат единството на Светата Троица, отричат учението за възкресението на тялото. Оскверняват тялото на Христос. Нападнат църквата и попове, изопачават, а донякъде и отричат ритуалите, искат си обратно милостинята, раздадена за упокой на мъртвите. Особено почитат архангел Уриил.

Вижда се, че изброените белези насочват към основана на дуализъм ерес. Знаем за две такива ереси със значително влияние на Балканите, съществували по негово време: павликяни и богомили. Кой са били, откъде са дошли и какво са проповядвали членовете на тези секти?

Арменски и гръцки извори свидетелстват за появата на павликяните през VIII в. Те са споменати за първи път с това име на църковния събор в арменския град Двин през 719 г.³ Учението им е дуалистично и крие корените си в манихейството. Те не отричат всички тайнства,

запазват кръщението и евхаристията, и то до такава степен, че кръстят децата си при християнските попове. Не почитат кръста и иконите и не признават нито една от книгите на Стария завет. От Новия завет почитат посланията на Свети Павел – към които се отнасят с особена почит, – както и Евангелията. Не почитат светците и ги считат за слуги на Сатаната. Като всички еретици, и павликяните се обявяват срещу съществуващия държавен ред. В отговор на това византийската държава ги разселва, за да откъсне една от друга техните общности. Така по време на преселническите кампании на византийските императори (Константин V, Лъв IV) през VIII–IX в. някои от техните последователи попадат на Балканите, преди всичко в Тракия. Въпреки преселенията, те запазват вярата си и то до такава степен, че успешно се противопоставят на опитите на император Алексий I (1081–1118) да ги покръсти. Вярно е и твърдението, че павликяните не се смесват с останалото население, а и на Балканите продължават да живеят в затворени общности. В същото време, поради дълбокото им и трайно противопоставяне на византийското християнство, тяхната секта става средоточие за всички, които се протипоставят на влиянието на Константинопол на Балканите. Така от учението им, примесено с български традиционни вярвания, през X в. се оформя богомилството, а двете ереси дълго време съществуват успоредно.

Сектата на богомилите, както е възприето, е създадена от българския поп на име Теофил (Богомил) по времето на цар Петър (927–969). Център на сектата става тракийския град Филипополис (днес Пловдив). Оттук учението се разпространява с бързи темпове, така, че през 1118 г. богомили срещаме и в Константинопол. През XII в. първите богомили се появяват в Сърбия, а след това и в Босна. Яркия им и впечатляващ възход е последван от бавна стагнация; през 1040 г., на константинополския събор, е изгорен публично един от ръководителите на сектата, а скоро след това е свален и константинополския патриарх, подкрепял богомилите. От този момент непрекъснато ги нападат,

² Ориген (184–254) е един от най-големите духове на прахристиянската епоха, император Юстиниан (527–565) издава декрет за преследване на последователите му. Новаций е римска църковна личност, живял през III в., Сабелий е теолог също от III в., Маркион е философ гностик, живял във II в. сл. р. Хр. – всички те се отклоняват от официалната църковна доктрина по определени въпроси и това довежда до отлъчването им от църковния живот.

³ За произхода на името **павликяни** са направени немалко предположения. Според някои сектата е следвала учението на Павел Самосатски, а според други е получила името си от основателите си, братята Павел и Йоан; според един трети вариант името произхожда от арменското „Поликеанк“, което означава „учение на малкия Павел“.

унгарските крале тръгват срещу тях на кръстоносни походи, също както византийските владетели или българските царе. Въпреки това богомилите, макар и малко на брой, се запазват чак до турското нашествие в Босна, а според някои предположения допринасят за разпространението на хусизма в южна Унгария.

По сведения на съвременниците – сред тях и презвитер Козма – учението на богомилите, подобно на павликянското, има дуалистична основа; макар че богомилите поставят дявола по-ниско, за разлика от павликяните, които вярват в две вечни и равнопоставени начала. Единодушни са и смятат за естествена пълната противоположност между Бога и материята, според тях тази противоположност се отразява в природата на човека, чията душа е от божествен произход, докато тялото му е подвластно на злото. Според етиката на богомилите, целият материален свят и човешкото тяло са творение на дявола, ето защо е разбираемо, че стигат до отрицание на физическата реалност на телесното, отхвърлят светостта на църквата, осъждат кръста, иконите и светите мощи, отбягват всяка сграда, предназначена за богослужение. Те отричат съществуващия обществен ред и всичките му институции, а представителите на държавата и на църквата смятат за служители на Сатаната. Общностите им се придържат към старохристиянските ценности. Религиозната им общност се състои от слушатели, вярващи и свършени; измежду свършените се излъчват апостолите. Свършените отбягвали нечистата реч, грубата работа, насладите и половото общение. Богомилството става истински опасно, тъй като в противовес с официалното християнство демонстрира един аскетичен модел, много по-близък до христовото учение, заради което богомилите с право са били наричани „пуританите на средновековието“.

Въз основа на даденото описание могат да бъдат открити прилики, както с богомилството, така и с павликянството. За кое от тях е мислил Свети Гелерт, когато е писал съчинението си?

Вече видяхме, че павликяните – независимо от успехите си – образуват затворени общности и остават чужди преселници на Балканите. Тази изолираност е причината те да не могат да привлекат широки маси след себе си, за разлика от богомилството, превърнало се в народно, селско движение. Макар че идеологи-

ческите различия между двете секти са незначителни, поради изолирания начин на живот на павликяните, може да се приеме за по-вероятно, че в началото на второто хилядолетие на историческата сцена в Унгария се появяват богомилите и в разглежданото произведение Свети Гелерт пише за тях.

Всеизвестно е, че на територията на Унгария – въпреки че броят им не е значителен – са съществували българо-славянски селища и след преселението на унгарците. Тук се имат предвид най-вече южните и източните части на страната, Сремско, Банат и Трансилвания, където и археологическите находки също потвърждават българското присъствие, преди всичко военно. Очевидно тези военни селища са се състояли от покръстени, верни на българската държава въоръжени сили, т.е. по тези места са живели християни, и то християни според византийския ритуал.

Това предположение – че тези територии са били заселени с християни – прави почти невероятна идеята, че през X в. сред унгарските славяни се разпространила някаква ерес. Нека си помислим, дали е възможно българският владетел да изпрати в защита на северната си граница, на трансилванските солници, войници, които като еретици нападат не само Църквата, но и цялата държавна система?⁴

Приемаме като факт, че в Унгария през XI в. са съществували еретици, които са принадлежали към сектата на богомилите, а учението им е намерило прием преди всичко сред славянските народи на територията на страната. Според нашето предположение незначителен брой богомили са се появили за първи път в Унгария след падането на България (1018), по-късно, след разгрома на антивизантийското въстание на Петър Делян (1041), вероятно е имало вълна от бежанци, сред които трябва да е имало и богомили. Те обаче не оказват сериозно влияние върху живота в страната, така че не може да се говори за голямо разпространение на богомилството. Възможно е в двата езически бунта в Унгария (1046, 1061) и богомилите да са взели участие. Струва ни се обаче недоказано, че в програмата на езическите бунтове е намерило израз силно богомилско влияние, само защото те искали отмяна на християнството, разрушаване на храмовете, избиване на попове и връщане на старите обичаи. Това са искания, свързани с връщане на езическите вяр-

⁴ Според някои мнения, по-голямата си част от останалите от IX-X в. славянски елементи, като повърхностни християни, през XI в. се връща към езичеството; ние считаме за по-вероятно, че са запазили християнската си вяра, тъй като на очертаната по-рано територия, вече е съществувала метрополията Туркия, където са могли спокойно да живеят и да упражняват вярата си, византийското християнство.

вания. В изворите не се споменава за някаква идеологическа подкладка на бунта, с което да се докаже богомилското присъствие.

Познаваме ли друг извор, който да подкрепя – макар и косвено – казаното за наличието на еретици в Унгария? От въведението към законите на крал Свети Ищван (1000–1038) научаваме, че имало такива, които проповядвали, че „на църквата не ѝ трябват имоти“, а в Поученията, писани преди 1031 г. – в които неизвестен писател, пишейки от името на краля, се опитва да предаде на наследника на Свети Ищван княз Имре (†1031) цялото онова знание и опит, които той е натрупал от предшествениците си и по време на царуването си – става дума за „опитващите се да разкъсат единството на Светата Троица“, които според

съчинението „са слуги на главата на всяка ерес, а не деца на светата църква“.

Въз основа на казаното можем да считаме за доказано, че през XI в. в Унгария е имало еретици, които са били от сектата на богомилиите. Членове на сектата са били преди всичко намиращите се в страната славяни и са живеели в южните и източни части на Унгарското кралство. В същото време става ясно, че унгарските богомили не са имали голямо влияние сред населението в страната; средновековната унгарска държава влиза в сериозен конфликт с еретиците едва два века по-късно, през XIII в., когато предприема мерки срещу босненските патарени.

Превод: Светла Кьосева



Зима

Какво че съм неволница,
че зима в мен бушува!
Кръвта ми е бунтовница -
с несретите танцува.
От земни рай изгонена,
нов рай си аз създадох.
И насадих го с спомени,
Сърце като раздадох.
И на цветята чашките
ми шепнат с техни устни;
уханията им – ласките...
Кога нощта се спусне
минават светли пълчища
в безмълвните алеи. –
Така живея в сънища,
и зимата ме грее!

Ручей

Бърза ручеят надолу
по гърба на планината.
Гърбава пътека гола
слиза с него в долината.
Вий се той и пей игриво,
и през урви – сенки черни -
змей – през клек и през коприва,
губи се и пак се мерне.
Във усмивката му тясна
слънцето, луната влизат.
И водата му – все прясна,
и далечното му – близо.
Низ долини, низ полета
стигна-ще той с песента си -
през реки и през морета -
океана беловласи.

Планината

...И всякак аз обичам планината!
Кога се смей, когато сълзи лей, -
когато лиха чорли си косата,
и топъл дъжд на злато се пилей.

Когато спи безмълвна във мъглата
и пурпурният бряст в сънят ѝ грей
до приказката златна на брезата,
а старий бор унесен сам копней.

Кога до нея се сниши небето
и само тих на кравата звънът
старинна песен рони ѝ в сърцето.

Кога ехтят под брадва боровете, -
и розовите трупи ги влекат
за стрехи и ковчези в градовете.



Напоследък я виждахме съвсем рядко. Тя се беше отделила от всичко и от всички, за да доживее своя земен живот като отшелница, в килията на своя дълбок духовен мир, чувствувайки връзката с умрелите по-жива, отколкото връзката с живите.

Виждахме я рядко, но все пак само мисълта, че тя живее между

нас, тук на земята, – тя, толкова нематериалистична, в този толкова материалистичен век, тя, възплъщение на женствеността, на любовта и верността – в този век на желязото и бетона, на спекулациите и алчността, когато думите любов и вяност са изхвърлени

от употреба като анахронични, – мисълта, че тя живее, ни сгряваше някак, даваше ни някаква духовна опора, вдъхваше ни загубената вяра, възкресяваше и осветляваше тези осмени и компрометирани понятия – човешки добродетели, които никой днешен писател не смее да напише, за да не изглежда старомоден...

И макар да знаехме, че възрастта ѝ вече клони към залез, макар да знаехме, че е болнава, мисълта за смърт никога не минаваше през ума ни по отношение на нея, навярно именно защото тя се движеше между нас не като материално същество, а като дух.

И както е с чувството към майка ни и баща ни – виждаме ги вече остарели, съсипани, грохнали, знаем, че и те са смъртни хора като всички, но все някак ни се струва невъзможно те да ни оставят, да си отидат, а когато това стане, усещаме една особена, вътрешна, с нищо незапълнима празнина – такова чувство приблизително изпитваме и сега, при смъртта на Мара Белчева. Навярно защото тя винаги се отнасяше към нас като с нейни деца.

И нейният образ в нашата памет ще остане така: засмяна, добра, внимателна, никога от нищо неоплакваша се, всичко понасяща с едно върховно примирение, радваща се на чуждите успехи, доверчива, възхищаваща се с младежка жар от всичко хубаво, не вървяща, а носеща се сякаш над земята, над всекидневните дребнавости, над човешките низости. И вечно диреща, диреща някакъв висш смисъл, някаква висша хармония, доброта, красота.

И един човешки образ, и един човешки живот, издържани в своята линия от край до край. Една външна красота, съчетана с вътрешна красота в неразривна цялост – нещо толкова

рядко днес – не само като жива човешка личност, а и като идеално произведение на изкуството.

Спомням си оня светъл образ, който си бях създала за нея в ученическите години, без да съм я виждала, а само от скицата ѝ в „На острова на блажените“ и от „Псалом на поета“ на

Пенчо Славейков. Когато десет години по-късно ме представиха на нея, оня светъл образ не се затъмни.

Той не се затъмни и когато една ранна лятна утрин я заварих на върха на Мусала, обърната към изгряващото слънце. Нито пък когато случайно я намерих една ве-

чер да пътува самотна, свита в едно третокласно купе в чужбина... Тъй както не се затъмни и вчера, гледайки я така страшно променена от досега на смъртта, гледайки бледите ѝ мъртви коси, които така естествено се сливаха с белите кокичета на избликващата пролет и образуваха сребърен ореол около лицето ѝ като на светица.

И мисля, че духът на Пенчо Славейков я е посрещнал на прага на вечните селения все със същите безкрайно топли, незабравими думи, на които наистина си струва да посветиш целия си земен живот: „Ти моя гълъбице, другарко моя вярна...”

Наистина, за нея имам много добър образ. Никога с нищо не ме е подразнила, нищо не ме шокира в нея. Изпитвам уважение и дълбоко преклонение пред жената, макар като поетеса да не ми импонираше. У нея имаше нещо и на царица, и на светица. В походката ѝ – царственост, в духовността ѝ – чистота и святост, особено това отношение към Пенчо Славейков. Тя е от заможно семейство, винаги е била добре материално, свикнала да разполага. А на стари години получаваше малка пенсийка, живееше скромно, бедничко, но запази достойнството си. Като ще сяда в къщи да яде – може да е само хляб и сиренце – облича се, стяга се, слага снежнобяла покривка и се храни мълчаливо, в самота. Запазва традицията и човешкото.

Веднъж я настигнах на ъгъла при градинката на „Св. Седмочисленици“. Винаги в черно, семпло, елегантно за възрастта ѝ. Винаги в шапчица, с воалетка – не върху цялото лице, а донякъде. Чуден овал на лицето, профил деликатен. Бяла, почти бледа. Снежнбяла коса. Винаги с ръкавици. Изправена, върви спокойно-

ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

Нейният образ

ю. Тогава е била около 70-годишна. Дори и да няма друга дреха, но като я видиш навън по лицата – дама!

Мара Белчева, като загуби Пенчо Славейков, след време стана дъновистка. Една жена, която е живяла между такива видни хора от разни страни, намери утеха в това слънцепок-

лоническо учение. Тя се хранеше често във вегетарианския ресторант на улица „Шести септември“. Там сме обядвали и вечеряли на една маса много пъти. Повечето за Пенчо Славейков говореше. Тогава бе успокоена. То бе като някаква религия у нея – нещо, което не може да се замени.



Едно от най-старите културни растения е лозата. Гроздето и виното вече векове наред усладяват трапезата и на бедни, и на богати. У българите гроздето се почита наравно с пшеницата, а виното участва във всички традиционни, пък и съвременни обичаи. На сватба, преди въвеждането в дома, на младоженците се дава да пият малко вино, за да живеят в любов и съгласие. На родилката се дава също вино за сила и здраве. Малкото дете „се запойва“ край огнището с вино, за да бъде с червени бузи, т. е. здраво. При смърт също не може без вино, гробовете се преливат винаги с вода и вино, „за да не бъде изхвърлен мъртвец от земята“. Само при магии не се употребява виното, защото „с него магии не стават, от него бягат дяволите“. Грях е да се хвърля грозде или изсипва вино на нечисти места, защото виното е „кръвта на Бога и е свято“.

С възприемането на християнството, на източното православие, в България започват строежи на църкви и манастири. Те се покровителстват предимно от българските царе, от висшия църковен клир и от различните феодали. До XIV век най-големи дарители на манастирите са безспорно българските царе. Дарявани са имоти – ниви, лозя, градини, гори и др., заедно със селата и населението им. Всички дарения са скрепени с дарствени грамоти, типични, хрисовули. До нас са достигнали пет автентични грамоти на царе от Второто българско царство, издадени в полза на различни манастири:

- Ватопедската грамота на Иван Асен II през 1230 г.
- Зографската грамота на Иван Александър през 1342 г.
- Мрачката грамота (Радомирската) на Иван Александър през 1347 г.
- Рилската грамота на Иван Шишман през 1378 г.
- Витошката грамота (Драгалевската) на Иван Шишман през 1382 г.

Църковното и манастирско феодално стопанство достигат най-голямо развитие през XI–XIII век. Известно е, че манастирът „Св. Георги Бързи“ до Скопие, основан през XI век е владеел над 30 села заедно с градините, нивите, лозята, пасищата, водениците, горите и дру-

ги имоти. Рилският манастир е имал големи земи в Дупнишко и Кюстендилско, манастирът „Св. Анастасия“, Бургаско, е притежавал освен ниви и лозя на южния бряг на залива, още сгради в Бургас, Поморие и Созопол. Бачковският манастир, основан от Григорий Бакуриани през 1083 година, притежавал големи площи лозя,

обработвани от околните манастирски села Бачково, Куклен, Яворово, Горни Воден и др. С особено благоволение са се ползвали Светогорските манастири. Само Зографският манастир владеел няколко села по долното течение на река Струма, като се упоменава изрично селото Хандак, дарено в 1342 го-

дина от цар Иван Александър.

Манастирското братство през средновековието е представлявало добре организирано духовно и трудово общечитие. Съществувала е ясна диференциация на труда не само между „париците“ – придадените към манастира люде, но и между самите монаси. От манастирските устави на Света Гора от 1393 г. и 1575 г. става ясно, че в землищата, в които са се намирали лозята е имало изградени постройки – „келии“ и „скитове“, където монасите живеели през интензивните работни периоди – копан, рязане на пръчките, плевене на тревата, кършене и връзване, опазване на лозята и гроздобер. Само в неделен и празничен ден, братята отивали в манастира, за да присъстват на светата литургия.

Стопанската работа в лозята започвала през пролетта с отравянето на кютуците и зарязването на пръчките. Ритуалното отрязване по няколко пръчки от лоза и поливането ѝ с вино, както и благославянето за богат урожай се извършва на празника Свети Трифон (1 февруари). Светецът носи и народните наименования – „Трифон Зарезан“, „Трифон безносий“, „Трифон чипия“, „Трифон пияница“ и др. Празнуването е било винаги съпроводено с народно веселие. При метоха на Бачковския манастир в Асеновград имало харман, на който ставали „пехливански“ борби и се е давала богата гощавка на манастирските помагачи по лозята. Рязането на пръчките се извършва с железни „косери“, каквито се срещат в археологическите разкопки още от античността, през цялото средновековие, та чак до наши дни. Окопаването на лозите е важна предпоставка за добрата реколта; то ставало с „мотики“, „дикели“, и

ЛИЛИЯ ПЕНЕВА-ВИНЦЕ

Кръвта на Бога

прави лопати – „белове“. Старите местни лози „памид“, „мавруд“, „гъмза“ и др., преди появяването на филоксерата (болест по лозята), не са били пръскани с разтвор от син камък. С узряването на гроздето през есента започва гроздоберът – време на усилена работа по прибиране на реколтата. Брането става в кошници, кошове, дървени съдове – „кръбли“, „чибури“, а гроздето се пресипва в дървени корита – „постави“, „шарапани“, „жлеbove“, с които се откарва до мазите, за да се преработи. Това става в големи съдове – „каци“, „линове“, „бадеми“, където гроздето се изсипва и „търче“, „гази“ с крака само от мъже. Гроздовата каша се пресипва след това в бъчви, където се оставя да ферментира – „да ври“.

Всички манастири са имали големи изби – „виници“ или в манастирските постойки, или в метосите в близките селища. Избите са с дебели зидани стени, а покрай тях се нареждали големи бъчви и бурета. Светогорските манастири имали специален „трапезар“, „винар“, който държал ключовете от избата, пазел виното, поддържал ред и чистота. Той се грижел и за разпределянето на виното между монасите, което се вижда от типика на Бачковския манастир, оставен от Г. Бакуриани. В него изрично се определя, че към храната на братята „... да не липсват и по четири чаши вино за всеки брат.“ За поддържане на лозарските и винарските съоръжения към манастирите е имало специални работници – железарска, коларска, бъчварска, кацарска, обслужвани от монасите.

След падането на България под турско иго редица български манастири биват разрушени, а други запустяват за дълго време. Легендата за Лопушанския манастир, разрушен по това време, разказва как в местността Чукарката имало манастирски лоза. Всяка вечер един монах се изкачвал на върха и чукал клепало, за да извести на монасите и работниците, че трудовият ден е изтекъл и трябва да се прибират в манастира за молитва и почивка. Оттук и името Чукарка – „чука клепалото“.

През XV–XVI в. постепенно започнало възстановяването на манастирите с помощта на българското население. Отново като големи манастири – средища на просветен и стопански живот, се издигат Рилският, Бачковският, Троянският, Дряновският, Етрополският, Преображенският и др. манастири. Че манастирите са представлявали отново стабилни производствени центрове говорят красноречиво данъците, налагани им от турската власт. Така редица документи споменават за „десятьк от лозята“, „такса за корито“, „такса за бъчвата“, „такса за наливане на ширата в бъчвите“ и др.

Лозовите насаждения и производството на вино се увеличавали непрестанно и след Освобождението на страната. Така Бачковският манастир имал над 800 уврата земя (1 уврат е равен на 1600 кв.м.), от които през 1896 г. са били набрани 130 000 оки грозде (1 ока е равна на 1225 гр.). Манастирът „Света Петка“, Пловдивско, се смятал за „беден“, ала притежавал 500 дка лозя. Най-ярко доказателство за новия разцвет на манастирското лозарство и винарство е един опис от Дряновския манастир „Св. Архангел“ от 1876 г.:

„... 30 котела за вино
4 каци големи,
6 каци по-малки,
10 чебъра за вино,
7 кораба за гроздето,
30 бъклицы за вино,
22 мотики,
25 косера за рязане на лозята
1200 ведра вино и др.
1 къща на лозята с маза и всичката
„такъм“ там.

Обработването на лозята остава непроменено, като след филоксерата се въвежда пръскането на лозите с разтвор от син камък и присаждането им на „американска подложка“. По манастирските лозя работят предимно монасите, като често ползват и доброволната помощ на населението от околните селища. Известно е, че селяните от село Яворово, които били в миналото „дарени хора“ на Бачковския манастир, до скоро, по традиция, са работили на лозята „харам“ (безплатно), при копан и особено при гроздобер.

Производството на вино – търчене, ферментация, съхраняване в избите остава непроменено. Това се отнася за онова вино, което се употребява за консумация от калугерите и което се продава навън, с което се снабдяват странноприемниците на манастирите и се точи за поклонниците на празници.

По друг начин се приготвяла обаче виното, което се използва за причастие – „комка“. Обикновено се избира най-хубавото грозде, не с чепките, а само зърната – „ронкано грозде“. Поставено в каца, то не се търче с крака, а се мачка – „бърка“, само с дървета – „чаталати дървета“. Някъде мачкането на гроздето става и с брадва или с ръце, когато е в по-малко количество. Това вино е чисто, защото е „недокоснато от човешката снага“.

Виното, приготвено за причастие, винаги се прави от червено грозде, ферментира с джибритите и се източва в бурета. Това вино е „свято, защото е кръвта на Исус Христос“. От него се

дава и на черквите от околните селища за участие.

Вековната традиция на тесни взаимоотношения между българското население и църковно-манастирските комплекси е породило както почитателно, така и насмешливо, а често и язвително отношение към духовните лица – калугери, свещеници, владици. Отразени във фолклора, те представляват един значим и интересен дял от българската народна култура. Изразите „Манастирско вино“, „Владишко вино“, „Манастирско шушукане“ ясно показват тези тесни връзки. Дряновският манастир, например, е известен с вино, което се нарича от братята „Пий пак“. В него се поставят билки, които „те карат да пиеш пак“. Тези „тревни“ придават на виното дъх на горски къпини и на планинска свежест. Рилският манастир е известен със специалното си силно вино „Гътни булка“. Отделни манастири са прочути не само с вината си, но и с ракиите, които приготвяват. Бачковският манастир се слави с „ракия джинджифика“, Преображенският с „бяла гроздовка“, Троянският с „билкова ракия“. В Самоковския метох „Св. Богородица“, в специално четириъгълно шише, което събира 3 литра и е донесено някога от Света Гора, се прави гроздова ракия с 40 билки. Някои от тях са известни – селим, седефче, карамфил, калоферче, жълт кантарион, равнец, риган, маточина... Тази ракия се пиела „за цяр“, а от игуменката „за подкрепа“.

Най-близко и в непрекъснат контакт с народа са безспорно свещениците. Селският поп с отношението му към виното е любима фигура във фолклора – „Излупи се пате, хайде на реката, опопи се поп, хайде в механата“; или „Пиян поп вино сънува“; „Напил се като поп на задушница“; „Дето черква, там и кръчма“; „Ако искаш да знаеш къде има хубаво вино, питай къде ходят поповете да пият“; „Ако търсиш попа, питай за него кръчмаря, а не клисаря“ и още множество други.

Здравият народен морал, както порицава, така и утвърждава пиенето на вино – „Пиян човек – съдран чувал“; „Вино, вино голо, продаде ми воло, па на братя дор и двата, а на тата и колата“; „Пиянски сълзи бог не приема“, но и „Благословено вино, проклето пиянство“.

Интересна е и една кратка констатация, която дава народът и която ни представя целия процес на правенето на вино: „Виното рекло: Копаят ме, живо ме закопават, ровят ме, отравят ме, обрязват ме, ломят ме, връзват ме, мира ми не дават, като узрея с крака ме тъпчат, наливат ме, разливат ме, затварят ме в тъмница, с железни обръчи скована и аз все търпя;

ала и аз кога вляза някому в главата и той ще види що има да си пати от мене“.

Виното се явява дори и като определител, като белег за етнос: „Ако искаш да угодиш на турчина – дай му баклава. На грък, все на риба му мирише... пък на българина ще му посладиш живота с горчиво винце“.

Виното може да бъде в някои случаи и лична съдба на човека. Манол Кордопулис от гр. Мелник, завършил във Франция около 1910 година с диплома за инженер-технолог по винарство. Не му било лесно на първия технолог, който искал да въведе редица новости, между които и пръскането на лозята. Заради това гръцкият владика в Мелник го отлъчил от църквата, тъй като виното, „кръвта на Христос“ не може да се замърсява със син камък.

Георги Йонов, по-късно дядо Герасим, бил игумен на три манастира – Бачковският, манастира „Св. Неделя“ край Асеновград и манастира „Св. Никола“ край село Калугерово, Пазарджишко. Освен това е бил главен винар на цар Фердинанд и главен производител на вино за Светия синод на Българската православна църква.

Като млад завършва Садовското земеделско училище, където се преподавало винарство. Там научава основно винарската технология, а също и френски език. Когато станал войник, го сложили да прислужва в офицерския клуб в София. В избата на клуба той си направил едно буренце с вино, което станало много по-хубаво от чуждите вина, с които била пълна избата.

Една вечер цар Фердинанд гуляел заедно с другите офицери. Той обичал да пие мозелско вино. Йонов се престашил и налял една чаша от своето вино, като казал на френски: „Позволявам си да Ви поднеса и това вино!“ Фердинанд го изгледал, отпил от виното и отговорил на френски: „Разбирате от вина, гарсон.“

След тази случка Йонов бил изпратен в Евксиноград, да работи в избата, където скоро бил назначен за главен винар. При обявяването на Балканската война Йонов трябвало да замине за фронта. По това време в двореца бил Варненският митрополит Симеон, който почитал много вината на Йонов. Владиката го посъветвал вместо да ходи на фронта, да го подстриже за монах в манастира „Св. Константин“. Той склонил и както сам се изразява „понесох тежестта на два кръста – да служа на бога и на царя, на единия със смирение, на другия с виното, което отприщва човешката дързост“.

След войната монахът Герасим отива в Бачковския манастир и заради трудолюбието му Пловдивският митрополит Максим го въз-

дигнал в игумен на манастира „Св. Неделя“, а по-късно в Калугеровския манастир, където се правело вино само за Светия синод.

Архимандрит Герасим бил и един от опонентите на католическата църква, която така регламентирала живота на хората, че през 240 дни от годината забранявала плътските радости, включително пиенето на вино. Докато източно-православната допускала през 240 дни „сладкия грях на виното да кацне на трапе-

зата“. Тези 240 дни в календара показват едно по-свободно и жизнерадостно отношение на източната църква към земния живот на човека.

В заключение, към прочелите горните редове, използвайки народната мъдрост, отправям следната препоръка и същевременно предупреждение: Пийте „първата чаша за здраве, втората – за радост, третата – за веселба, четвъртата – за лудост!“.



Манастирите играят непрекъсната роля в държавната и народната история на българския народ. Още от най-стария период на тяхното основаване, те са школи за развитие на книжовната дейност, за поддържане на писмеността, чистотата на българския език, за изучаване на правописа, за развитие на преводната литература. Те са първите „университети“, откъдето излизат грамотни и образовани монаси, а също и владетели, в тях се коват държавната и църковна политика. Манастирите са притегателни центрове за художествените изяви на редица занаятчии и творци-строители, народни архитекти, иконописци, дърворезбари, каменоделци, златари. Разпространители и поддръжници на християнското учение, манастирите са идеологически центрове за морал и етикеция, за възпитание и педагогика, а в годините на чуждоетничната и чуждорелигиозната власт, и мощен крепител на българския дух и помощник в национално-освободителната борба на българския народ. Не на последно място, те са и центрове, където се осъществяват културните връзки с другите източно-православни църкви – руска, гръцка, грузинска, арменска, сръбска и тяхните манастирски обители.

Но най-големият принос за запазването на българската народност и духовност има тясната комуникация между манастирите и околното по-близо или по-далечно население. Живата връзка между манастирското духовенство, светската селска и еснафско-градската управа и миряните е най-ясно изразена в поклонническото движение през 18-19 и началото на 20 век.

Поклонението пред божествените сили е толкова старо, колкото и човечеството, независимо от етническата или религиозна принадлежност. В източно-православна България, то се явява устойчив обичай през всички периоди на българската история.

Още от средновековието български поклонници са посещавали големите православни поклоннически центрове в Източна Европа и в Близкия изток, като Фрушкогорските манастири, Атонската Света гора, Ерусалим и свързаните с началото на християнството „свети места“, Синайския манастир Св. Екатерина, руските и влашки манастири. С още по-голяма интензивност българското население се насочва към големите манастирски комплекси в стра-

ната – Рилски манастир Св. Иван Рилски, Бачковски манастир Успение на Св. Богородица, Троянски манастир Успение на Св. Богородица, Търновската и Софийската Света гора, Дряновският манастир Св. Архангел и др. Възникнали през различни периоди те опасват в една добра разгъната манастирска система цялата българ-

ска територия, независимо от променящите се граници на държавата, и функционират като поклоннически центрове с по-голяма или по-малка интензивност през почти цялото историческо време до днес. Особено засилено е поклонничеството към българските манастири през 17-19 в., кога-

то българската църква се бори за своята независимост от Цариградската патриаршия и отстоява етническата си и религиозна свобода.

В народното вярване манастирите са „свети места“. Там „божията воля“ по чудотворен начин се явява на хората при точно определени – време, място и обстоятелства. Феноменът на „чудото“ присъства при основаването и съществуването на всеки манастир, дори се появява и след западането на някои манастири, като напомня за „избраност“ и „святост“ на мястото и неговата непреходност. Той се състои в проявата на свръхестествени явления, наблюдавани еднократно или периодически и служещи като знак за божествената, сакрална сила. Внезапно избликуване на минерални, топли, лековити води; бързи излекувания на болести, откриване на свети мощи, появата на чудотворни икони, които говорят, летят, местят се от едно място на друго, помагат на хората в беди, явяване на пламъци, огньове и други, лежат в основата на народните легенди за основаването на множество манастири.

Основаването на Троянския манастир е свързано с легендата за чудотворната икона на Св. Богородица Троеручица. Копие на рисуваната от Йоан Дамаскин (през 8 в.) икона на Троеручицата, било носено през 17 в. от двама атонски монаси на път през България. На място, близо до днешния манастир, конят, с който братята пътували внезапно паднал и умрял. Те отишли до близкото населено място и купили нов кон. Но когато отново потеглили на път, конят пак спрял, паднал и умрял. Монасите решили, че това е знак, че иконата иска да остане тук. Започнали строежа на една височина, но иконата литнала и кацнала на сегаш-

АСЯ СЪБЕВА-ЮРИЧКАЙ

Манастирски празници и сборове

ното място на манастира. Така според легендата Богородица сама показала мястото на посветената ѝ обител.

Запустелите манастири са също източници на чудотворни явления в народния светоглед. В народна песен от с. Средогрив, Белоградчишко, разрушеният и запустял днес манастир Рождение на Св. Йоан Кръстител излъчва светлина, която огрява цялата гора:

... Изгрели ми са две ясни звезди:
Една над село, друга под село.
Що е под село, грее не грее,
Що е над село, сва гора грее.
У гору има беле манастире...¹

В тази връзка стоят и предания за запустели манастири, от мястото на които нощем се чувал звук от биене на камбани или се появявала фигурата на светеца-покровител на манастира.

Феноменът на чудото неотменно присъства в народното схващане и е неотделим от манастирските територия, обекти и атрибути (параклиси, аязми, свещени дървета, икони, реликви и др.) С най-висока интензивност той действа по време на големите манастирски празници и на храмовите празници, посветени на светеца-закрилник. Тогава там се стичат поклонници от близки и далечни селища, от цялата българска територия. Тези празници се превръщат в истински народни сборове и веселия, продължаващи по цяла седмица.

Бачковският манастир Успение на Св. Богородица е известен с трите си големи манастирски празника – Великден, Петдесетница и Голяма Богородица, последният от които е храмов и се придружава от поклоннически процесии и голям панаир (15 август). Основен обект на поклонение е старата грузинска икона на Св. Богородица. Тя се схваща от народа като „чудотворна“, защото имала свръхестествена сила да лекува болни, да запазва от смърт и нещастия, да носи благополучие. Легендата говори, че била рисувана от евангелист Лука и първоначално се намирала в един грузински манастир, където не била почитана достатъчно. Наскърбена от това, тя „избягала и кацнала“ на скала източно от манастира, в местността „Клувията“, а до нея горял огън. Двама овчари пасяли стадата наблизо и видяли огъня и иконата. Съобщили на манастирските братя и те с големи почести я прибрали в църквата Св. Богородица. През нощта обаче иконата избягала и се върнала на старото си място на скалата. На един от мона-

сите се присънила Божата майка, която наредила иконата ѝ да бъде поставена на отделно място до главната врата на църквата, за да може да наблюдава влизащите в храма – кой с какво сърце прекачва прага му. Заръчала също, на втория ден на Великден да бъде връщана отново на старото ѝ място. Тази легенда, която стои напълно в традицията на средновековните народни легенди за чудотворни обекти на почитание е жива и до днес, както е жива и традицията, на втория ден на Великден иконата да бъде изнасяна с тържествено литийно шествие до местността „Клувията“.

На 15 август – Голяма Богородица в манастира се стичат поклонници от Тракийската равнина и Родопската област, но също така и от цяла България. По спомени на възрастни информатори от околните райони, може да се възстанови протичането на празника в детайли, така, както е празнуван през 19 и началото на 20 в. Около една седмица преди празника започвала подготовката за тръгване към Бачковския манастир. По села и махали се организирали кервани от волски и биволски коли, от коне и магарета, които тръгвали на определен ден в зависимост от далечината. Мъжете яздиха, а жените, децата и болните, които търсили изцеление, пътували в колите. Тъй като пътят бил повече или по-малко дълъг, а самият празник продължавал три дни, семействата натоварвали завивки, възглавници, съдове за приготвяне на храната, както и храна за хора и добитък. Колите се покривали със специални чергила, нарочно изтъкани за празника в бял или червен цвят, или шарени на ивици, в светли тонове „за здраве, да е светло“. Поклонниците носели дарове за самия манастир – предимно мъжко животно, най-хубавото и здраво в стопанството, различни тъкани, дрехи, пари. Подареният добитък се присъединявал към манастирските стада, а другите дарове се продавали „на търг“ няколко дни след празника и приходите оставали за манастира. Керваните пристигали 2-3 дни преди празника. По-богатите граждани заемали стаи в манастирската сграда. Селското население се настанявало по поляните край реката. Колите от всяко село се нареждали една до друга в кръг наречен „окольник“, като оставяли само едно тясно пространство за влизане и излизане. Всяко семейство готвело храната си отделно на огън, запален пред своята кола. В средата на кръга се изкопавала плитка яма, където се палел голям общ огън. На него вечерта преди празника изпичали на шиш предварително осветените от свеще-

¹ Еп. Антоний, Манастирите в България, сп. Духовна култура, кн. 10-11, 1971, с. 6

ник животни – шиле, агне, овца. Така пригответното месо се консумирало на другия ден, когато приключвали Богородичните пости. Болните нощували винаги в църквата, очаквайки изцеление и помощ от чудотворната сила на Св. Богородица.

В деня на празника, рано сутринта се правела тържествена процесия, като се носела чудотворната икона. Насъбралото се множество се старало да я докосне, вярвайки, че прекия телесен допир (контагиозност) има свръхестествена сила. Следвала празнична литургия, а след това започвали народните тържества. На поляната пред църквата се извивало голямо хоро. Изнасяли се сергии, продавали се стомни, гърнета, гривни, обици, пръстени, симиди, шекери, захарни петлета, иконки, просфори, кръстчета, детски свирки, стомнички, платове. Купените от там иконки и кръстчета, след освещаване се използвали през годината в случай на болест, като местният свещеник четял с тях молитва за изцеляване. Вечерта на третия ден населението се приготвяло за отпътуване, задоволило своите протребности от комуникация с хората, от общуване с бога и светиите, с надежда за здраве и по-добър живот. Но не само на празниците, а и през всички сезони на годината, манастирът е отворен за хора, търсещи физическо и духовно успокоение. През есента бездетните жени идвали и ядяли от стипчивите плодове на едно южно дърво наречено „джинджиф“, растящо в двора, за което вярвали, че лекува безплодие. От „светата вода“ на аязмото взимали за пиене, миене на очите, в чиято лечебност вярват и до днес.

В Рилския манастир до скоро е било известно ябълково дърво, растящо на изток от олтаря на църквата, плодовете от което са се употребявали също срещу бездетство. В народната песен „Елка намира билка за рожба“, мъжът иска да даде цялото си богатство за дете. Елка му казва да отидат „на Свети Йован, на Рилски манастир“, като същевременно дава обет да дари манастира:

... Да се поклоним, да се помолим,
дано добием от Бога дарба,
от Бога дарба, от сърце чедо;
Ще да изпишем нова одая,
и да се изпишем ние двамцата...²

Манастирът Св. Иван Рилски се е посещавал от поклонници, организирани в групи или пристигащи поотделно на следните календарни

празници: Великден, Възнесение Господне, Петдесетница, Гергьовден, Петровден, Илинден, Голяма и Малка Богородица и Отчевден (19 октомври – храмовият празник на манастира, посветен на Св. Иван Рилски). Особено тържествено се празнували двата празника на Голяма и Малка Богородица, тъй като по това време селското население е привършило вече стопанската си работа по полето. Изворите говорят за многобройни посетители от всички краища на страната. Среднощна служба в манастирската църква, докосването до мощите на Св. Иван Рилски и поклонението пред иконата на Св. Богородица Осеновица, се смятали за целителни и избавящи от беди. В тези дни около манастира се образува истински търговски комплекс със сергии, дюкяни, магазини, които се наемали от търговци от околните селища. Тогава се разгаряла истинска търговия на „църковната манифактура“, произведена за нуждите на поклонниците. И до днес се разказват интересни в народо-психологически план случки за остроумни търговци, като бай Димитър Демиев от гр. Дупница, който продавал в дюкянчето до Хрельовата кула различни куриози, от които печелел чрез хитрини. Веднаж, като пренасял стоката си, изтървал вързоп с покрови за погребение край Паисиевата чешма и те се изкаляли. Но той не се отчаял и намерил „колая“ да ги продаде по-скъпо. Като видяли възрастните жени покровите изцапани с кал, го попитали защо са толкова мръсни. Той отговорил: „Виждате! Не ви харесват. А те са били потопени в р. Йордан. Имам само няколко парчета от тях!“ – „Бабо Тодорке! – казала една жена – ха да си вземем от тези покрови, потопени в р. Йордан. Да станем хаджийки, пари нямаме. Харно ще бъде, като умрем да ни погребат с такива покрови!“³ Манастирът до с. Куклен, Асеновградско Св. Козма и Дамян е известен с лечебната си вода, която извира от Нареченските минерални извори и лекува тежки психични и нервни заболявания. Двамата светци-покровители на манастира, Козма и Дамян се наричали още „Безсребърници“, защото лекували болните безплатно. Два пъти в годината се празнуват храмовите им празници – на 1 юни (Св. Козма и Дамян летни) и на 1 ноември (Св. Козма и Дамян зимни). Те преминават предимно под знака на лечебните свойства на изворната вода в аязмото и вярата в чудотворната сила на голямата храмова икона на светците. В миналото била известна заклинателна молитва „Молитва за вълка и за злия човек, обхванат от

² СБНУ, кн. 14, 1897, с. 46-47

³ По Арх. Кл. Рилец, Обитателите на Рилския манастир, сп. Духовна култура, кн. 8. 1973, с. 24

зъл дух", съществуваща в ръкопис от 17 в., четена на психично-болните за изгонването на злия дух от тях, който се явява в образа на вълк: „И станаха 50 попа и взеха 50 книги и завързаха на злия човек ръцете, краката, очите и на вълка устата, ушите и очите, за да не подуши къде ходи Божия раб... (назовава се името на болния), в името на Отца и Сина и Св. Дух, нино и присно во веки веков." В черквата е запазен камъкът, с прикрепена желязна верига, с която болният бил връзван за шията, за да не буйства по време на лечението. След молитвата болните били отвеждани до извора на аязмото и били потапяни в лековитата вода, която срещу празниците имала особена сила. С литийно шествие след 12 ч. през нощта, голямата икона на Св. Козма и Дамян се изнася до аязмото, където се прави водосвет и се чете молитва. След тази процедура шествието се връща отново в черквата, където поклонниците и болните остават да спят през нощта. В черквата се пази и една реликва – парче от кост – китката от ръката на единия от светците, поставена в дървен реликвиариум. На деня на празника, на поляната над манастира става голям събор, с изнасяне на курбани, с игри и хора, с народни веселби. В празнуването на Св. Козма и Дамян особен превес имат лечебно-магическите практики останали от Средновековието, тясно свързани с народната традиция на баянията, с апокрифните молитви и книжнина, с тясната симбиоза между магическа практика и християнски канон.

Свързан с лечебната сила на водата е и манастирът Св. Георги до гр. Поморие, Бургаско. Поклонници от цялото Южно Черноморие идвали тук срещу храмовия празник – Гергьовден с вярата, че ще оздравеят. Още при полагането на основите на манастира, легендата говори, че там намерили мраморен барелеф на светеца, при което внезапно избликнала вода. Всяка година през нощта срещу Гергьовден, той излизал от олтара на кон, отивал при аязмото, потапял се във водата и си отивал. Така той „обръщал водата", която ставала лековита. Народното предание говори, че поклонниците, които преспивали в църквата на манастира чу-

вали тропота от подкованите копита на коня на Св. Георги по калдаръма на двора. Смята се, че водата лекува заболявания на крайниците, предимно на краката, тъй като „Св. Георги бил воин и имал здрави крака". Не случайно единият крак на светеца от иконата в аязмото е обкован в сребро. В светлината на традицията, поклонник с болен крак, който е оздравял, е подарил металния мотив за благодарност към светията.

Храмовият празник на манастира до гр. Банки, Софийско, е на 15 юли – на деня на Св. Кирик, тогава става голям събор и панаир. Той съвпада и с първия „горешляк" (трите най-горещи дни в годината – 15, 16, 17 юли – се наричат в народния календар „горешняци", „горешляци"). Вярва се, че който лежи в лековитата топла минерална кал на манастира, срещу празника в полунощ, ще чуе камбаната на Св. Кирик, която бие на небето и ще оздравее.⁴

Наред с религиозно-мистичния характер на манастирските празници, в структурата им присъстват и празнично-развлекателни елементи, които ги откъсват от строгата каноничност на църковния обряд. Още Патриарх Евтимий Търновски, последовател на – отричащото всичко светско – исихастко движение, критикува поведението на поклонниците на Търновската Света гора през 14 век. Посещавайки храмовите празници на манастирите, които траели по цяла седмица, те пристъпвали църковните правила и се отдавали на шумни празненства и веселия. С това те давали повод за забрана на сборовете от страна на църквата.

Османското нашествие и унищожаването на българската държавност, изменя рязко социалната функция на българската църковна институция. Изпълнявайки ролята на „етничен стабилизатор"⁵, църквата допуска за продължителен период от историческо време, синхронното съществуване на християнство и народно езичество, така нареченото „битово християнство" или „християнски паганизъм". Либералната позиция на българската православна църква допринася за една традиционна близост между църква и народ.

⁴ СбНУ, кн. 4, 1891, с. 150-152

⁵ Ив. Георгиева, Българска народна митология, 1983, с. 11

Темата за присъствието на християнската религия в бита на българина е засягана многократно в различни изследвания и всички наблюдения в тази област показват недвусмислено преплитането на различни по произход вярвания – от езически до ортодоксално християнски – осмисляни в практиката като единна православна религия.

Нормално е, че вярвания и представи се наслояват, добавят се нови елементи към стари представи, новите представи пък поглъщат, дообясняват, заместват или допълват и украсяват старите – това е естественият процес на съществуването на традиционните предания. Общо взето това е валидно и за християнството в бита на българина до началото на XX век, а в по-изостаналите райони на страната – и до средата на века.

Исторически погледнато християнството има много интересна съдба и се разпространява в българските земи още преди покръстването на българите през втората половина на IX век. Възниквайки като монотеистична религия на основата на юдаизма и под силното влияние на древните гръцки, римски и източни култове, то намира благоприятна почва за разпространение на Балканите още в началото на II в. Негови привърженици първоначално се срещат сред гръцкото и римското население, по-късно – сред елинизирани и романизирани траки. С Миланския едикт от 313 г. то е признато за равнопоставена религия, а през 325 г. става официална държавна религия във Византия. Проблемът, свързан с неговото разпространение, бил езикът, поради което Библията била преведена още тогава на няколко езика, включително и на езика на тракийското племе беси (Библия Бесика), копие от която не е запазена до наши дни. При заселването на славяните в периода VI–VII в. християнството било поставено на изпитание, защото славяните разрушавали храмовете, не приемали чуждата за тях религия, прогонвали духовниците. Византийската политика правила опити да приобщи славяните към християнството, защото считала, че с това ги приобщава и към своята политическа система. Нова пречка в тези стремежи става ново създадената Българска държава в края на VII в., която официално води борба против хри-

стианството. Пример за несъвместимостта му с българската държавна политика от това време е и фактът, че синът на хан Омуртаг – Енравота приел християнството в началото на IX в., поради което бил лишен от престола. Според източниците, в този период за привързаност към християнството са пострадали над 370 души. При

археологическите разкопки в Плиска са открити християнски гробове, датирани десетки години преди официалното приемане на християнството в България, което показва, че въпреки гоненията, християнството е имало свои поклонници и в VIII–IX в.

Ред причини от политически и стопански характер налагат на Борис I да приеме християнството за официална държавна религия през 864 г. Този акт спомага за обединението на славяни, прабългари и доколкото са оцелели – траките, в единна народност, за повишаване авторитета на средновековната българска държава в европейския югоизток, приобщава страната към християнската култура на Европа.

Изключително интересен е и въпросът за приемствеността на езическото, старото християнство и новото християнство. Това е тема за отделно проучване, но факт е, че такава приемственост съществува и може да бъде открита на различни нива – и в бита, и в ежедневието, и в църковните ритуали и християнските практики.

Силно изявени елементи на битовото християнство се срещат в християнския култ към повечето от популярните светци. Тук езическите представи съжителстват с християнските и се осмислят като изцяло християнски. От друга страна официалният култ е пречупен през народното съзнание, информацията се осмисля на битово равнище и съобразно народния мироглед. Това добре личи например в народния календар. Основата му е образувана от житийните дати на християнските светци, а фактически празниците са обикновено отражение на наблюденията над повтарящи се състояния на природата, които имат значение за най-важната дейност на българина – земеделието. Те фиксират периодите на селскостопанската дейност и свързаните с нея обреди. Много от датите на християнските празници са наслед-

АДРИАНА ПЕТКОВА

**За боговете и светците
в българската народна
култура**

ли езически култове и ги продължават с ново осмисляне – обикновено като покровители на дадена стопанска дейност.

Срещат се светци с много общи черти, според народните представи. Например св. Илия и св. Георги отключват небето и земята, преследват и убиват ламя, разполагат с плодородието, пускат дъжд и роса. На св. Илия се молят при обичая Пеперуда за дъжд, в Северна България изпълняват обичая герман също за дъжд, като в неговата основа е обливането с вода като имитативно магическо действие. Вероятно протообразът на тези обичаи и практики произхожда от един основен мит на славянската древност – митът за гръмовержеца (Перун и оттук чрез редупликация на корен вероятно е образувана и думата преперуга – пеперуда). В последно време бе лансирана и идеята, че на Балканите като бог на гърма с корена – пер- е бил почитан вероятно и тракийският конник. В християнската епоха езическият бог на гръмотевицата е заменен от св. Илия. Той е дъждоносец, а в народните представи е и гръмовник. Като минава с колата си по облаците, тогава гърми и дори сватка (народното тълкуване силно напомня мита за Зевс също като гръмовержец, който произхожда от един основен индоевропейски мит за бог гръмовержец). В други варианти на преданието св. Илия ходи със златна колесница по небето и преследва ламията, за да не пасе житата. Светкавиците се образуват от огнените стрели на св. Илия, които той изпраща по ламията, от копитата на конете или от огъня, който излиза от ноздрите им.

Ако разгледаме образа на св. Георги, ще открием отново много сходни черти с основно божество-гръмовержец. В литературата често се поставя въпроса за произхода на образа на св. Георги от тракийския конник. Не може да се счита, че това е окончателно решение на въпроса за произхода на този култ. Почитта на св. Георги е погълнала жизнено важни представи и обредни действия, свързани с вегетацията, здравето, плодородието и брака. Не би могло да се каже с кое точно езическо божество е родствен св. Георги, но същността на празника е по-ясна. Централно място в гергьовденските обичаи заема издояването на овцете, пренасяне в жертва на първото родено агне, с голяма обща трапеза, на която за първи път се вкухва агнешко месо и овче мляко. Гергьовден бележи началото на нова стопанска скотовъдна година, когато се жертва и вкухва първият приплод и се отбелязва началото на лятното полугодие. По всяка вероятност в основата на тези обичайни практики е залегал обичай на античното древнo население на Балканите, чийто основен по-

минък е било скотовъдството, докато земеделските елементи в празника са вероятно по-късно наслоение от славянската празнична система.

Много елементи на тези практики се пренасят върху християнския Великден и стигат до съвременността в смесена форма, така че лаикът спокойно може да обърка двата големи пролетни празника, ако следи откъслечно отделни техни елементи.

Интересни паралели могат да се направят и между култа към Дионисий и св. Трифон, наричан още с народното име Трифон Зарезан. В църковната иконография под влияние на народните представи като покровител на лозарството той е изобразяван често с косер. Същността на неговия празник е в обредното зарязване на лозята, с което ритуално се открива началото на новата лозарска година. Стопанинът отрязва три пръчки от най-хубавата лоза, като ги полива с вино и ги благославя. На някои места се разиграва следният диалог с магическо значение. Някой с висок глас пита: „Трифоне, къде си?“, а друг отговаря: „Под лозата, не се виждам от много грозде“. Първият отговаря: „Догодина хич да не се виждаш!“.

Според една народна легенда Богородица отишла на черква на 40-ия ден след раждането и Трифон, считан за неин брат ѝ се присмлял и без да иска си отразял носа. В тази легенда има отглас митът за тракийския цар Ликург, който изгонил от своето царство Дионис и неговата свита. Разгневен, богът му изпратил умопомрачение и той убил сина си, мислейки, че зарязва лоза.

С Дионисиевите празници вероятно са свързани и кукерските обичаи на Сирни Заговезни в Югоизточна България. През първата неделя от великите пости играят кукери – млади мъже, облечени в кози или овчи кожи, със звънци на кръста, с дървени саби и дървен фалос. Най-често срещани са маските на бик, козел и овен, а сред маскираните лица – на баба, бебе, младоженец и невеста. Главен момент в игрите им, символ на плодородието, е „заораването и сеитбата“ в центъра на селището на мегдана.

В Северна България на Трифоновден след най-добрите лозари се избира „цар“ на лозата, като на главата му се поставя венец от лозови пръчки. Возят го на двуколка и му дават в ръцете букет от босилек. Спират пред всеки дом, където стопанинът ги черпи с вино, а последната спирка е тържеството в дома на царя. Големият познавач на българските обреди Михаил Арнаудов в своите студии разглежда обичая „цар на лозята“ като по-особена форма на

предпролетните дионисовски празници и търси корените на празника, както и на кукерските игри в празника на Дионис – антестериите, отбелязван в края на зимата.

Сред женските божества Артемида-Бендида е една от противоречивите и странни богини. На нея ѝ се подчиняват всички диви зверове, тя властва над дивата природа, често я избразяват като ловджийка. Тя е богиня-девственица, но е покровителка на брака, семейството и раждането, отмъстителна е, но в същото време е и лечителка на ухапване от змия. В митологичните образи и представи може да се направи паралел с нея и самодивите и вярванията за мечката, а освен това някои практики и обичаи от Южна България и района на Странджа показват паралели между Артемида-Бендида и св. Марина, почитана също като лечителка и предпазваща от ухапване от змия, освен това се среща и вярване, което представя св. Марина като мома-девственица с власт над змиите. Силно впечатление прави, че култът към св. Марина е жив и във втората половина на XX в. в същите райони (Странджа, части от Родопите и Пиринско), където по предание е бил най-силен култът към Артемида-Бендида, което според проф. Иваницка Георгиева е доказателство за една много силна антична традиция и оцеляване на античното население до средните векове в този ареал.

От споменатите няколко примера, става ясно, че християнските представи не се възприемат „на чисто“, но какво ли би могло да се възприема така? Културата не може да бъде изолирана категория, защото това би означавало да не възприема и да не предава отникъде и на никого нищо. Такъв пример в историята най-вероятно няма. С посочените примери въпросът за приемствеността не е изчерпан, а по-скоро – само загатнат. Върху възприемането и битовото осмисляне на много от християнските светци без съмнение влияние оказва народното тълкуване на думата, времето на прикрепване в календара, ролята, която изпълняват.

Езическото влияние може да се търси и в представите за господ и дявол, които са в не-

прекъсната борба, като дяволът напомня за разрушителната сила от езическите митове. В някои народни легенди дяволът е представен като спътник на господ и като по-умен от него. Езическите представи от народния мироглед са повлияли и върху образите на Богородица, на архангел Михаил и т.н.

От дотук направения преглед на проникването на езически божества в култа на някои християнски светци проличава, че облечени в християнска форма продължават да живеят езически божества, свързани с определена етническа среда. Не винаги прототипът се проектира точно върху новите образи. Изглежда, че различни богове могат да окажат влияние върху формирането на култа към един светец в зависимост от условията – едни техни черти се засилват, други – отпадат. Най-голяма жизненост проявяват онези божества, към които са прикачени жизненоважни функции.

Спецификата на приемствеността между езическото и християнството се обуславя от историческата съдба на българския народ. С налагането на християнството през средновековието църквата има за своя първа задача да уреди признаването на новата идеология и е склонна да се приспособи към онова, което хората разбирали под християнство. Тя не отхвърлила езическото, а го християнизирала и го осмисляла в духа на новата религия. По-късно, през време на османското владичество, българската църква, лишена от официална държавна подкрепа, не се занимавала с борбата срещу езическите представи, защото главната ѝ задача е била чрез идеята за християнството да съхрани българския народ. Това е една от основните причини езическото в българските земи да се запази по-дълго живо, в сравнение с други народи. След Освобождението, когато вече църковната институция повежда битката с езическото, е късно – просветата и образованието в този период помагат за изживяването на религиозния мироглед. В края на XX в. изследователите се радват на тези „находки“, за които в някои страни дори ни завиждат.

Древността на едно населено място винаги е извор на гордост и вдъхновение за тези, които живеят в него. Тази древност свидетелствува за предаването на древни традиции, за устойчивост на стопански отношения и за приемственост в културното наследство.

Първите писмени източници за Поликрайще са от 1479 година. Изследванията на някои учени обаче ни дават основание да смятаме, че селището, разположено в предпланините на Стара планина, води началото си от II-III век на н. е. Може да се счита, че при падането под турско робство то е било в стопански подем, за което свидетелствува броят на населението му тогава, отбелязан в турските данъчни книги.

Трудно е да се надникне два-три века назад в историята на селото, за да се види имало ли е по онова далечно време църква и каква е била тя. Преданията говорят за първата известна църква построена през 1650 година. Тя е била висока само метър над земята, защото турската власт не позволявала строеж на български църкви по-високи от турчин възседнал кон. Развалините от тази престара църква дълго време се виждаха в т.н. „Дочов двор“ и бяха място за игри на махленските деца. По-късно майстор Колю Фичето изгражда до нея камбанария. Останките от тази камбанария съществували до 1951 година, когато окончателно бе разрушена от тогавашното ТКЗС. До нас не са останали имената на свещениците в тази църква и кой ги е ръкополагал, но се знае, че още в онези далечни времена църквата е била посветена на „Св. Марина“. Дълго време църквата е обслужвана от свещеници от съседните населени места и от свещенослужители от манастирите. Първият ръкоположен за свещеник жител на с. Поликрайще, за който говори преданието, е **Недю Николчев**, за който освен името му не е известно нищо друго.

Знае се също, че през 1873 година в нея служи **Иларион Макариополски**, избран предната година за Търновски митрополит. В тази църква се обслужват духовните нужди на хората от Поликрайще – 230 години – до 1879 година. От нея има днес запазена само една икона на „Св. Трифон“ с надпис: „**С иждевението на градинарското и земеделческо Виенско дружество**“ – година няма.

Тази църква е обединявала в себе си големият стремеж на хората от селото за свобода. Тук са протичали всички събития, сватби, кръщения, опела, молебени. Тук повече от два века са се отправяли молитви към Бога за помощ в тежките дни на робството.

След освобождението на България от турско робство предприемчиви българи от Поликрайще се захващат да подредят селото си и на първо място да построят нова църква. По това време селото е наброявало около сто къщи. Първ се занимава с въпроса за строеж на нова църква избраният тогава кмет **Митю Нейков** (кметувал от

1879 до 1882 година). Един от заможните хора в селото, богат душевно, този човек решава да осъществи оня блян, който векове е потискан от поробителите. Строежът на църква с две кубета започва без всякакви разрешения, без помощ от държавата. Днес, когато гледаме величавостта на тази сграда не можем да не се възхищаваме от замах на този селски човек, който е можал да погледне сто години напред и да започне това, което никой след него не ще се опита да повтори. Какво величие на духа и безпределно силен стремеж, събрани в една будна селска душа. Ентусиазмът при строителството е бил много голям и цялото село е помагало кой с каквото може. Особено е характерно голямото участие на жени в строителството. Помагането в строежа се е превърнало във въпрос на чест. Нека не забравяме, че тогава всичко се е вършило на ръка. Стените на църквата са изградени от грубо издялани камъни, които са вадени от „самоводската кариера“, прекарвани след това пет километра с волски коли. Водата е карана в каци и чобури. Целият материал е качван на гръб, само с мъжка сила, без всякаква механизация.

Така става, когато се строят мечти.

Но **Митю Нейков** не е могъл да завърши започнатото от него дело. Злите езици подшушнали на властта, че в Поликрайще се строи църква без разрешение. Слуховете стигат до него. Той проучва работата и му казват, че за такова нещо се наказва със затвор. Били са тежки времена, новата държава не е имала докрай добре изградени правни институции, пък и споменът за турското правосъдие е бил още съвсем пресен. Всичко това сломява ду-

ГЕОРГИ ИРИНКОВ

**Църквата Св. Марина
в с. Поликрайще**

шата на кмета, прекършва крилата на този родолюбец и радетел за издигането на родното село. **Митю Нейков** се уплашил и една нощ тайно напуснал дома си и оставяйки семейството си, през Румъния, забягнал в Америка. Там прекарва близо двадесет години. Вероятно това са били най-страдалческите години през живота му, далеч от родината, която толкова обичал, далеч от семейството, на чужда земя, с погребани мечти. Когато вече започнал да чувства признаците на старостта, мъката по близки и роден край надделява и той се премества на градина в Румъния, да е по-близо до семейството си. Близките му научават за това и големият му вече син, отива при него също като градинар, без да му каже кой е. Случва се, че един път баща и син трябвало да секат зеле, което синът да пренася с кош. Стариият Митю сякаш зелето и синът му без да иска изведнъж казал „Стига бе, тате, кошът се препълни и почна да пада“. Можем само да си представяме, как са се срещнали баща и син след толкова години раздяла. Синът убедил баща си, че опасността вече е преминала, че времената вече са други и той може да се върне в родното Поликрайще. Бащата го послушал и до края на живота си **Митю Нейков** се радвал на уважението и почитта на съселяните си, заради благородното дело, което започнал.

Църквата е довършена през 1884 година от следващите кметове, **Кочо Хаджидимитров Кушев** (кметувал от 1882 год. до 1885 год.) и **Господин Енев Тютюнков** (кметувал от 1885 год. до 1887 год.). Новата църква се е отличавала с големите за времето си размери и величественост, които внушават респект и днес. Това е трикорабна постройка с едно кубе в средата. Дълга е 30 и широка 15 метра. Проектантът не е известен. За майстор източниците посочват Иван Ангелов Акиев от село Мекиш. Спазена е традицията и църквата е била посветена отново на „Св. Марина“

През 1885 година църквата е осветена от **Търновският митрополит Климент (Васил Друмев)**, като освещаването се превръща в народен събор за всички хора от околността.

След смъртта на **Николчев** дълго време в селото не е имало свещеник. През 1820 година за такъв е бил ръкоположен **Иван Кънев Пендов**. Той свещенодейства 28 години, през този период селото бързо се разраства и има нужда от още един свещеник. За такъв през 1844 година бил ръкоположен **Георги Маринов Полуганов**, също от Поликрайще. След две години – през 1846 година – селото се разделя на две енории и през 1846 година за свещеник е

ръкоположен синът на **Иван Кънев Пендов**, **Христо поп Иванов Пендов**.

Свещеник **Георги Маринов Полуганов** служи 44 години и умира през 1888 година. Свещеник **Христо поп Иванов** служи 45 години и умира през 1891 година.

На 10 октомври 1889 година, след смъртта на свещеник **Полуганов**, е ръкоположен за свещеник **Иван Пенев Удварев**, родом също от Поликрайще.

Следват ги в по-ново време свещениците **Иван Илиев** и **Елисей Колев**.

Както беше вече споменато, строителството на църквата „Св. Марина“ е съпроводено с общоселско участие и дарителски акции. Един интересен момент свързан с Будапеща е закупуването на църковната камбана. Отначало за камбана служи една медна релса издаваща тънък звук, която е запазена и е в употреба и днес. Градинарите от Будапеща, тези които са от Поликрайще, организират дарителска акция за закупуване на камбана. Събирането на средства продължава осем години. Камбаната е закупена и с кораб превозена до гр. Свищов, откъдето с волска кола е откарана в Поликрайще. Това става през 1893 година. И до днес тя разлива мекия си дълбок звън над селото било за радост или скръб. Десетки години наред сутрин в седем часа тя подканваше учениците, че е време да тръгват за училище. По-късно камбаната е поставена в сегашната камбанария. Днес тя е окачена неподвижна на самия връх на купола на камбанарията, като езикът и се задвижва от земята с въже. Кое е наложило този неудобен начин, при положение, че дарителите са имали възможност да видят начина, по който са окачени камбаните на католическите църкви в Будапеща, не е известно. Авторът на тези редове, не без някои преমেждия, си направи труда да провери има ли надпис върху нея.

На горния ѝ край е гравирано следното:

„Камбаната е лята във фабриката на Тури и син. Будапеща 1893 година“

По-нататък, на долния край четем:

„Подарена на църквата Света Марина в с. Поликрайще от градинарите, Атанас П. Сърнов, Трифон Ив. Млеченков и сътрудниците им. Почнали от 1885 година и свършили на 1893 година.“

Село Поликрайще, декември 1893 година.“

Камбаната е осветена през 1896 година при кметството на **Господин Енев Тютюнков**. При това освещаване от Будапеща пристигнали и другите участници в събирането на сред-

ства за нейната покупка начело с **Иван Цвятков Пендов** и известният като голям родолюбец и много буен човек **Тодор Ат. Нейков-Брадата**.

Дарителските акции продължават. Започва изработването на иконостаса на църквата, който и днес учудва с красотата на дърворезбата и тържествената си строгост. През 1909 година приключва изработването на големия иконостас на църквата заедно с изографисването на иконите. Той и днес е нейната гордост. В църквата има стенописи разположени в горната част на сводовете на южната и на северната страна. Последната реставрация на тези стенописи е извършена през 1961 година от художника Константин Сеферов. През 1909 година за изографисването на десетте големи икони правят дарения много жители на селото. Те са както следва:

За иконата на „Св.св. Кирил и Методий“ – дарители: братя **Юрдан, Димитър и Иван Ив. Удвареви**; **Юрдан Б. Илиев, Станю М. Кара-Стоянов**.

За иконата на „Св. Стефан“ – дарители: братя **Трифон, Ангел и Йордан Кушеви**; **Цаню Владов, Петко Куцаров, Марин Егаларев, Стоян Хаджи Димитров, Стефан Г. Кушев**.

За иконата на „Св. Марина“ – дарители: братя **Тодоран, Христо и Марин И. Тодоранови**.

За иконата на „Св. Богородица“ – дарители **Ангел К. Карапенчев, Иван, Тодор, Димитър и Илия Пуйчеви**.

За иконата на „Иисус Христос“ – дарители **Марин, Георги, Йордан и Иван Нейкови**; братя **Димитър и Илия Нейкови**; братя **Иеню, Петко, и Симеон Нейкови**; **Георги П. Нейков**.

За иконата на „Св. Иоан Кръстител“ – дарители **Марин П. Христов**; братя **Димитър, Христо, Господин и Цвятко Ив. Попови**; **Кочо Цв. Попов**.

За иконата на „Св. Архангел Михаил“ – дарители **Колю А. Байчев**; братя **Христо, Еню, Иван К. Владови**; братя **Трифон, Цоню В. Кушеви**; братя **Ангел, Матю, Иван Нацкини**; **Кочо Господинов**; **Христо Ив. Нацкин**; **Ангел К. Кушев**.

За иконата „Св. Троица“ дарители **Васил, Костадин и Атанас Гърдеви**.

За иконата на „Св. Харалампи“ – дарители **Кънчо и Петър Хаджи Петкови**.

Голяма част от дарителите са градинари от Поликрайще, които са работили в Унгария, хора с никога не угаснала любов към родното село. Тяхната многобройност не позволява поименно изброяване на част от техните наследници, синове, внуци и правнуци, които и днес живеят в Унгария.

През 1930 година се извършва пристрояването на камбанарията от майстор Пеню Пенев от гр. Дряново. Със това църквата получава сегашният си завършен вид.

Последната голяма дарителска акция е за електрификацията на църквата през 1945 година. Дарителите са:

Свещеник Иван Илиев
Димитър Тр. Сърнов
Никола Ив. Байчев
Кирил Заков
Матю Хр. Касаков
Кочо Г. Тютюнков
Трифон и Димитра Джонгови
Атанас Юзеф
Стоян хаджи Димитров
Стойчо хаджи Димитров
Цвятко Ив. Джонгов
Никола К. Кушев

Имената на всички споменати по горе дарители се публикуват за първи път.

Би следвало с няколко заключителни изречения да свърша до тук, но ми се струва, че ако не спомена за онази обвързаност между църквата и сватбения ритуал в Поликрайще, не е възможно да се разбере ролята и значението в живота на хората от селото ни, които тя играеше.

Приблизително до петдесетте години на двадесетия век църквата „Св.Марина“ беше център на общоселски тържества. Особено тържествено весели бяха сватбите. В някои зимни дни те биваха десет-дванадесет на брой. Тържественият обред при тяхното провеждане тогава се превръщаше в незабравимо увеселение. Забраната на църковния сватбен ритуал прекъсна поддържането и развитието на много народни традиционни действия, с които хората изразяваха радост, вяност към установилата се от векове практика на създаване и укрепване на семейството. Без църковния ритуал много от традициите потъват в забравата.

Сватбата се предшествахше от така нареченото сгодяване. Сгодяването беше задача на старите – дядовци, бащи. В по-старо време то не винаги е зачитало желанието – любовта на младите. С времето това се променя и без тяхното съгласие вече не е вървяло. Преди годежа започва един процес на генетично проучване. Селският живот е тежък и само хора с крепко здраве могат да издържат и да създадат здраво поколение. Затова и от мъжка и от женска стра-

на се проучва целия род на младоженците, дето му казват „до девето коляно“. Имало ли е в рода, куци, сакати, болни, от какво са боледували. Особено осъдително е ако е имало пияници. След като се премине тази бариера започва материалната страна на „сделката“. Тя е особено разорителна за семейството на невестата, защото то трябва да даде зестрата, включваща в себе си ниви, ливади или по-рядко добитък и обезателно шевна машина „Сингер“. Ако женската страна е по-богата се купува крачна, ако е по-бедна се задоволяват с ръчна. После идва неотменното „даре“ и да се определи с какво ще дари булката свекър, свекърва и цялата им рода. В тези случаи родата застрашително набъбва. Да не ти се случва да си женски баща. Съществен момент тук е красотата на момичето. Семействата на красавиците са се отървали по-лесно, защото за такива момичета и кандидатите са били повече. От тук идва поговорката „хубава мома от село не излиза“. Тежко и горко томува, чиято дъщеря има някакъв недъг. За него женитбата е разорителна, или момичето отива в друго село или остава завинаги мома. Затова в Поликрайще като се родеше момче колежа овен, а като се роди момиче петел. Уговарянето става на трапеза с почерпка в дома на момичето. Отвън чакат резултата по-далечните роднини и любопитните. След уговорката викат младите да се видят един друг и да получат и тяхното съгласие. Тогава вече работата тръгва като по вода.

Самото провеждане на сватбата се предшества от „калесване“, при което приятели на младоженеца обикаляха роднините и близките на младоженците, с обичена с чемшир и кърпа бъклица и ги канеха на сватбата. В деня на сватбата младоженката рано сутринта отива с кобилицата и два котела за вода, символ на последна отмяна на майка си. Това става даже и тогава, когато в моминската къща се приема т.н. „заврян зет“.

По-рядко се случваше момичето да пристане на момчето. Тази постъпка не се много уважаваше, считаше се за непристойна и винаги е била обект на присмех. Имало е такъв случай, когато пристаналата, влизайки в дома на бъдещата свекърва, в смущението си поздравила „добър вечер, мамо, яйцата ли белиш“, а всъщност тя белела лук, но на газената лампа не се виждало. Тъй й останал прякора „добър вечер мамо яйцата ли белиш...“, на нея, че и на децата й.

Незабравима е трогателността на обряда при пребулването на булката, известното „мъдрене“ в нейният дом под звуците на тъжната мелодия на кларинета. Това беше момента на

прощаване на младата невеста с моминството, с безгрижния живот, а в не малко случаи и с бащиния дом, с майка, баща, братя и сестри. Този акт разплакваше всички.

Младоженецът през това време отиваше с „лясковската музика“ да вземе кръстника от дома му. Оттам шествието се запътваше към моминската къща, като отпред играеха младите приятели на момчето. Преди да влезе в невестината къща, на прага, младоженецът трябваше да откупи булката. Продавачът обикновено беше някой малчуган от невестиния род. Този „подавач“ в стремежа си, колкото се може по-бързо да получи откупа „продаваше много евтино булката“. След това двамата младоженци се качваха в нарочно приготвената и украсена за целта каруца, като седналата вече в нея булка изсипваше със силен замах назад паница с просо и яйце, символи на плодородие в новосъздадения дом. Напред тръгваха музикантите, след тях младежи и девойки, които под звуците на „лясковската“ играеха ръченица, като в ръката на един от младежите винаги имаше неизбежният „червен герест“ петел с прехвърлена през шията връв с червени чушки. В друга каруца седяха кръстникът и кръстницата, а след тях колата, натоварена с „прикетото“ на невестата. (Преданието разказва, че през турско време невестата е седяла сама, права в колата, пребулена с червено було. Младоженецът е водел отпред воловете, пременен, закичен с неувяхваща китка, свита от невестата.) Цялата церемония спираше на площада „сред село“, където ставаше бръсненето на зетя. За това бръснене разказваха, че като влезе зетя в бръснарницата трябва да е облечен с дълъг балтон, защото „Закето“ избирал най-изхабените бръснари и първо застъпвал пешовите на балтона, за да не може младоженеца когато му „стърже“ брадата да подскача и да се надига нагоре. През това време, отвън на площада, младите извиваха кръшно хоро, а „специалистите“ подлагаха на критичен анализ количеството и съдържанието на „дарето“. Заедно със зестрата това „даре“ беше един от най-обсъжданите елементи на сватбата. Неговото изработване започваше фактически с раждането на момичето. В тази работата вземаха участие баби, майки, и разбира се и младите момичета. Всичко се работеше на ръка. Изтъкването на платното започваше с купуването на „египетската“ тънка памучна прежда от дюкяна на „Сандю купеца“ и завършваше с избелването на „Балтейка“, където през август цял ден се чуваше ехото на бухалките. Платното се мокреше в кристалната вода, след това се нагъваше на катове и се тъпчеше с крака докато спре

да пуска вода, после идваше удрянето с бухалките докато не стане полусухо. Разстилаше се да съхне по тревата и след изсъхването се започваше отново, докато не стане снежно бяло. Днес тези вълнуващи моменти на изготвянето на „дарето“ са изместени от лавината на промишленото производство. Отнето е от златните ръце на българката нейното изумително творческо търсене и реализиране, чудния ѝ усет за красота и практичност. Родителите на младоженката купуваха сандък, а по-късно гардероб, който се товареше на колата и върху него се подреждаше всичко, което беше изтъкано, изработено за младата невеста. Тук бяха одеала, чаршафи – домашно тъкани на сини и бели ивици, с причудливо красиви дантели, възглавници на червени, жълти и бели квадратчета, бродерии, бродирани карета и много, много още други неща, с които младата невеста щеше да подреди своя дом и всичко това изработено на ръка. Около колите с „дарето“ на невестите се трупаха жени, млади и стари, повдигаха го, коментираха, критикуваха, вземаха „мостра“, защото всяка такава кола с „даре“ беше отделно самотитно творение на изкуството, създадено от две-три поколения българки. По натрупаното в колата заключаваха за прилежността на невестата и нейното семейство, предсказваха бъдещето в дома на младата домакиня. Всичко това беше приготвяно години наред за да не се „посрами“ младата булка пред свекървата и като крайна цел още от първия ден да се създаде уют, топлота в семейството. Така мъдростта на народната традиция в Поликрайще подготвяше младите за опазване на семейното гнездо, години наред, стъпка по стъпка, във всекидневната грижа за красотата на изработеното, докато в тях не залегне убеждението, че бракът е нещо свято, ненаруσιμο. Чудно ли е тогава, че по него време разводите бяха нещо непознато, срамно и осъдително, което вършат хора негодни да свият свое топло гнездо.

След кръшното хоро сватбеното шествие се изнизваше от „сред село“, покрай „Сърновци“ и стигаше до църквата. Там всред гъмжилото от любопитни пред църковната врата ги посрещаше свещеникът с поднос, на който лежеше „сватбеният геврек“. Всеки от младоженците хващаше с едната си ръка геврека и го раз-

чупваха. По това дали в зетъвата или в невестината ръка оставаше по-голямото парче геврек, се съдеше кой ще командва в къщата. Така се случваше, че винаги печелеше младоженецът. Дали такава беше волята на съдбата или младата булка потвърждаваше своята покорност пред съпруга си, оставаше вечна тайна. След този ритуал пред църковната врата следваше въвеждането в църквата. Едва ли има по тържествен и трогателен ритуал, от този с който православната ни църква извършва бракосъчетанието.

Всичко това възвисяваше църквата, не само като култов институт, но и като сраснала се с живота на хората от Поликрайще, неотменна тяхна всекидневна потребност, начин на изразяване на тяхната радост при създаване на новото семейство.

В българския народен бит няма нищо по-славено от селската сватба. Сватбите в Поликрайще създаваха общоселско увеселение. Те оставяха дълбока диря в съзнанието на стари и млади и за тях се говореше години след това.

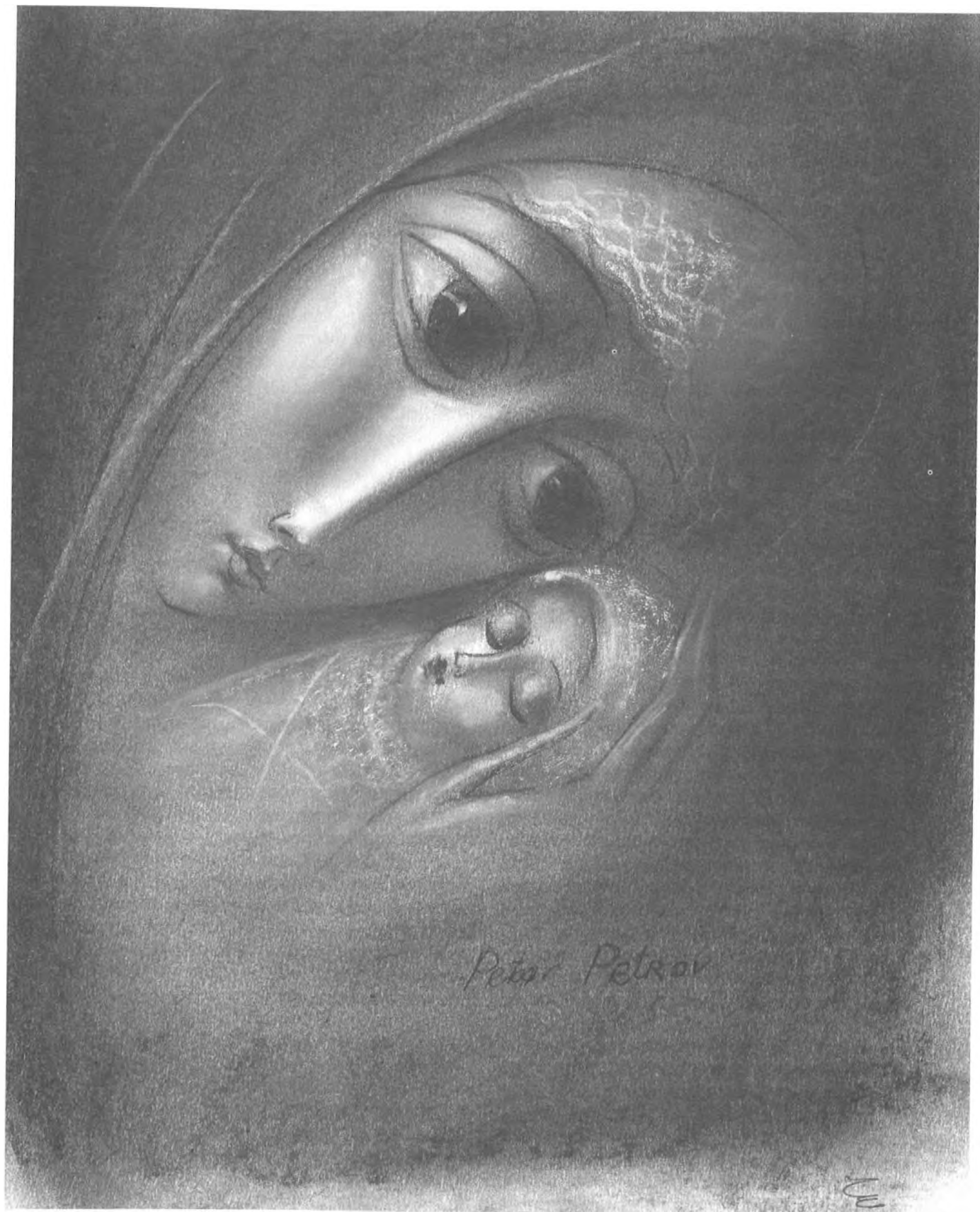
През последните петдесет години ролята на църквата в личния живот на хората избледня. В неделни дни „будапещенката“ приканва на утринна молитва малкото богомолци. В делнични дни на нея ѝ остана ролята да известява за кончината на хората от селото: два пъти за жени, три пъти за мъже, даже и тогава когато са починали в чужбина.

И днес сградата на църквата „Св.Марина“ се извисява като бял лебед над историческия извор „Балтейка“. Тънкият мелодичен глас на медната релса се приглася от дълбокия тържествен глас на „будапещенската камбана“ и сякаш с песента си искат да държат буден родолюбивия дух на село Поликрайще.

За съжаление вътрешността на църквата е занемарена, загубила е своята тържественост и свежест. Вътре в сградата личат следите на повече от петдесет години нехайно отношение към такова скъпо културно наследство.

Само образите от иконите на големия иконостас все още гледат с благ, обнадеждаващ поглед.

Поликрайще, 20 август 1999 г.





ХЕМУС

Година IX, кн. 2/2000

Списание за обществен живот и култура